

102 ИЗДАЊЕ ЗАДУЖБИНЕ ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА 102

СТАРА
СРПСКА ТРГОВИНА И ИНДУСТРИЈА

СТУДИЈА
ИЗ КУЛТУРНЕ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

НАПИСАО
Коста Н. Костић,
суплента Гимназије Св. Саве у Пироту.

БЕОГРАД
Штампарија Светозара Николића Обилићев Венац бр. 2.
1904

ПРЕГЛЕД

	стр.
Предговор	V
Литература	IX
I. *Главна занимања Српскога Народа*:	
Земљорадња и сточарство	1
Остала занимања: воћарство, пчеларсто, виноградарство, свиларство	7
II. *Домаћи и страни трговци*:	
Трговци у унутрашњости	12
Дубровчани, Которани и др.	14
Италијани	17
Грци, Јевреји и Јермени	23
III. *Извозна трговина*:	
Извоз стоке и сточарских производа	30
„ жита	34
„ вина, меда и воска	35
„ кожâ и вуне	37
„ дрвене грађе. луча и катрана	39
„ метала	41
„ свиле, крмеза, броћа и др.	43
Трговина робљем	44
IV. *Увозна трговина*:	
Увоз соли	52
„ свите (кавада, сандала, скерлета кадифе, броката, дамаскина, свилених тканина)	56
Увоз одела	66
„ оружја и коњских опрема	71
„ посуђа	75
„ накита, украса, драгоцености и других луксурија	81

стр.

Увоз јужног воћа, индиских зачина и левантских мириса 87
Мрчарија 91
V. *Транзит* 95
VI. *Индустрија и рударство*:
Дубровачка индустрија 100
Домаћа индустрија и занати 104
Корпорације и еснафи 121
Рударство (почетак рударства у српским земљама; Саси и њихова права; металуршка индустрија; рударски предели и центри) . . 133
VII. *Новци и мере* 159
VIII. *Трговински центри и друмови* 181
IX. *Институције*:
Преднемањићка периода 221
Слобода трговања 222
Царински систем 225
Хајдучија и пиратерија 231
Трговачка права 240
Градски закони и статути 243
Додаци 253
Регистар 257

ПРЕДГОВОР

Српска историографија за данас је фрагментарна. Имамо академских радова, али немамо израђену целокупну Историју Српског Народа, а ни у школским историјама није обраћена пажња културном животу нашега народа у Средњем Веку. Поред великог мајстора Dr. К. Јиречека, најбољег познаваоца југословенске историје и дубровачких архивâ, истичу се као радници на културној историји нашег народа: г. Ст. Новаковић, Dr. Ф. Рачки, г. Ч. Мијатовић и Dr. К. Војновић. Никада се неће изгубити литерарна вредност Јиречекова дела: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbiens und Bosniens während des Mittelalters. Prag 1879. Ст. Новаковић својим академским радовима: *Пронијари и баштиници* и *Село* показао је како ваља проучавати економски живот нашег народа у Средњем Веку. Као што се из предговора у *Селу* види, г. Новаковић у рукопису под натписом *„Народ и земља у старој српској држави“* има одељке: „о мајсторима, о градовима, о трговима.“ Велика је књижевна штета, што г. Новаковић не наставља публиковање тог свог великог и знаменитог рада: *„Народ и земља у старој српској држави.“* Ч. Мијатовић својим *„Студијама за историју српске трговине у XIII и XIV в.“* пружа корисна упутства у проучавању старе српске извозне и увозне трговине. Књижевном свету познате су расправе

Dr. К. Војновића из културне историје града Дубровника и класична расправа Dr. Рачкога: *Хрватска прије XII в.*

Као ђак Велике Школе ја сам специјално студирао Историју Српскога Народа и то поглавито културну и историско-географску страну. О моме раду: *Трговински центри и друмови по Српској Земљи у Средњем и Новом Веку*. Београд 1899 – 1900. г. референти видовданских темата за 1898. г. г. Љ. Ковачевић и Dr. Ј. Цвијић овакву су оцену написали:

„Челином вредноћом је у (овом) другом темату прикупљен велики материјал, којим је објашњен значај појединих трговачких центара и других места, њихово растење и опадање; ретко који извор да је остао неупотребљен. И на карту је унесена врло густа мрежа трговачких путова, гушћа но на карти првог темата услед тога што су и мање важни путеви уцртани; и о Македонији је потпунији.“

Сем тога г. Dr. Цвијић сматра мој рад као „велику добит за нашу географско-историску књижевност.“ (Преглед IV, 25).

На сасвим другој основи, са погрешним историографским принципом и непознавањем старије литературе (није употребљен ни Миклошић ни Пуцић) и важних визитаторских и мисионарских извештаја у XVI—XVIII в. радили су свој рад под сличним називом Ј. Ердељановић и Р. Николић. Са већим разумевањем од Ердељановића и Николића израдили су свој рад П. Косовић и Мих. Миладиновић[1]).

[1]) Види и упореди радове:

1. Ј. Ердељановић и Р. Николић, Трговачки центри и путеви по српској земљи у средњем веку и у турско доба. (Рад награђен са 400 дин. I видовданском наградом београдске општине од 15. іун. 1898). С. 251. Б. 1899.

Радећи 1897—1898. г. гореспоменути свој штампани рад, ја сам прикупио доста грађе из историје средњевековне српске трговине и индустрије, па сам ту основну грађу допуњавао радећи у Народној Библиотеци за време великих школских одмора 1901. и 1902. г. Прикупивши тако потребну грађу ја сам на миру и полако радио ову расправу као свој домаћи састав за про фесорски испит. Метод пак овог мог историографског посла састојао се у томе, да се поглавито *на основу споменика* представи у главним цртама једна страна економског живота нашег народа у Средњем Веку. Тога ради ја сам особиту пажњу обратио при студирању извора на владалачке хрисовуље, дубровачке уговоре, на писма између Дубровника и српских владалаца и господе, на дубровачке књиге: желео сам да ова моја студија буде што „изворнија."

Главно тежиште ове моје расправе било је расправљање о трговини и индустрији. Сматрајући пак да је ради објашњења старе српске трговине и индустрије потребно говорити и о трговинским уредбама и законима, ја сам покушао у једном одељку да нешто проговорим о старим српским институцијама, у колико оне имају веза̂ са трговином и индустријом. По негде сам, нарочито у одељку *Увозна трговина,* прелазио круг овакве историске расправе и упуштао се у техничка објашњавања, али мислим да то није непотребно.

---

2. К. Н. Костић, Трговински Центри и Друмови по Српској Земљи у Средњем и Новом Веку. Историско географска расправа (Награђено II видовданском наградом)· Б. с. 456.

3. П. Р. Косовић и М. Миладиновић, Трговачки центри и путови по српским земљама у Средњем Веку и у турско време. Географско-историска студија (награђено III видовданском наградом). Годишњица Ник. Чупића књ. XX с. 1—56, књ. XXI с 19—87,

Да ли ће овај мој рад имати какве вредности, то није моје оцењивати, али ја поуздано верујем да сам овим својим савесним радом учинио један литерарни прилог Историји свога народа.

Сматрајући пак за пријатну дужност захвалити г. *Милану Ђ. Милићевићу*, председнику Задужбине И. М. Коларца, и референту г. *Љубомиру Јовановићу*, професору Велике Школе, који су припомогли да овај мој рад буде примљен и штампан, ја у исто време, испуњен пијететом, завршујем узвиком: *Слава великом српском добротвору Илији Коларцу!*

Пирот, 1. јануара 1904. год.

Коста Н. Костић,
супленат Гимназије Св. Саве.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Споменици и документи.*

Fr. Miklosich: Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Viennae 1858.

Кнез *М. Пуцић: Споменици Српски.* Преписао из дубровачке архиве — — —. Књ. I—II. Београд 1858. и 1862.

Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. Volumina: I, II, III, IV, V, VIII, IX, XII, XVII, XXI, XXII. (Listine), v VII (Documenta); X, XIII, XXVII, XXVIII, XXIX. (Monumenta Ragusina, Libri Reformationum) — Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium v. VII 2. (Statuta confraternitatum et corporationum Ragusinum ab aevo XIII—XVIII).

Dr. *К. Јиречек: Споменици Српски.* XI Спом. Срп. Краљ. Академије Београд 1892.

Љ. Стојановић: Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др. III. Спом. Срп. Краљ. Академије Б. 1890.

М. С. Милојевић: Дечанске хрисовуље. Гласник Срп. Уч. Друштва др. од. књ. XII. Београд 1880.

Срп. Уч. Друштво: *Призренска и трескавачка хрисовуља цара Душана.* Гласник XI и XV.

Срп. Краљ. Академија: *Светостефанска Хрисовуља.* IV Споменик.

Срп. Уч. Друштво: *Стара српска писма* из руског манастира Св. Панталејмона у Св. Гори. Гласник XXIV.

Gelcich József — Talóczy Lajos: Raguza és Magyarország össxeköttet seinek Ok'evéltára. Budapest 1887. — (Diplomatarium relationum Reipublicae Raguzinae cum regno Hungariae).

В. Макушевъ; Историч. Памятники Ю. Славянъ и сосѣднимъ имъ народовъ. — — Ч. I к. 1. Варшава 1874.

— —: *Историски Споменици* J. Словена и околних народа. Гласник књ. XIV др. од.

2. *Законици.*

Ст. Новаковић: Законик Стефана Душана, цара српског. 1394—1354. На ново издао и објаснио — Београд 1898.

Ник. Дучић: Крмчија Морачка. Гласник књ. VIII др. од. Београд 1877.

Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium: Monumenta historico-juridica knj. III (Statuta et leges Buduae).

3. *Летописи и биографије.*

Ђ. Даничић: Живот Св. Симеуна и Св. Саве. Написао Доментијан. Београд 1865.

Academia scientiarum et artium Slav. Merid: Chronica Ragusina Junii Restii item Joannis Gundulae. Zagrabiae 1893.

Ch. Hopf: Chroniques gréco-romaines inédits ou peu connues pubiées avec notes et tables généalogiques. Berlin 1873.

4. *Путописи*

Dr. P. Matković: Putovanja po Balkanskom Poluotoku za srednjega vieka. Rad XLII.

Ст. Новаковић: Буркард и *Бертрандон де — ла — Брокијер* о Балк. Полуострву XIV и XV в. Годишњица Ник. Чупића књ. XIV.

5. *Народне песме.*

Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме књ. I, у којој су различне женске песме (Б. 1891.); књ. II, у којој су пјесме јуначке најстарије (Б. 1895.); књ. III, у којој су пјесме различне средњијега времена (Б. 1894.); књ. V, у којој су различне женске пјесме (Б. 1898.); књ. VI, у којој су пјесме најстарије и средњијег времена (Б. 1899.).

6. *Речници.*

Ђ, Даничић: Рјечник из књижевних старина српских. Књ. I—III Београд 1863—1864.

Вук. Стеф. Караџић: Српски Рјечник, истумачен латинскијем и њемачкијем ријечима. Треће (државно) издање, умножено. Биоград 1898.

Проф. *Зоре: Дубровачке туђинке.* XXVI Споменик Срп. Краљ. Академије.

7. *Списи.*

Dr. K. Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbiens und Bosniens während des Mittelalters. Prag 1879.

Dr. W. Heyd: Geschichte des Levantehandels in Mittelalter. Bd. I—II. Stuttgart 1879.

A. Giry et Andre Réville: Le commerce et l' industrie au moyen âge. У колекцији E. Lavisse et A. Rambaud: Histoire Générale du IV siècle à nos jours, t. II (480—436.).

— — — — — :Émancipation de villes. Les communes. La bourgeosie. Lavisse — Rambaud t. II (411—476).

Ст. Новаковић: Село. Из дела: „Народ и земља у старој српској држави." XXIV. Споменик Срп. Краљ. Акад. Б. 1891.

А. Мајков: Историја Српског Народа. Превео Ђ. Даничић. *(Дубровник)*. — Београд 1876.

Vj. Klaić: Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća. Sv. I и II. Zagreb 1899. и 1900.

В. Карић, Србија. Опис земље, народа и државе, Београд 1888.

М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија. Б. 1876.; *Краљевина Србија.* Београд 1884.

Dr. K. Jireček: Geschichte der Bulgaren. Prag 1879.

— — —: Das Fürstenthum Bulgarien. Wien 1891.

П. Ровинскій, Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ, Санкпетербургъ т. I 1888. т. II 1897.

S. Ljubić: Opis jugoslavenskih novaca. Zagreb. 1875.

8. *Студије, расправе, чланци.*

Ч. Мијатовић: Студије за историју српске трговине XIII и XIV в. Гласник XXXIII, XXXVII, XXXVIII. —

Финанције српског краљевства. Политичко економни погледи. Гласник XXV и XXVI.

Трговачка политика српских краљева и цацера. Историска студија. Отаџбина књ. III.

Dr. Fr. Rački: Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod. Одељци: Narod (Rad

LXX), Državno uredjenje (Rad XCIX), Imovni i gospodarstveni odnošaji (Rad CV).

С. *Тројановић: Старинска српска јела и пића.* Срп. Етнограф. Зборник. Књ. II. Београд 1896.

Ст. Новаковић: Ново Брдо и Врањско Поморавље у српској историји XIV—XV века. Београд 1883. г. (из Чупић. Годишњ. књ. III).

Др. Јован Цвијић: Антропогеографски проблеми Балк. Полуострва. (Етнографски Зборник Срп. Краљ. Академије књ. IV).

Ст. Новаковић: Град, трг, варош (Наставник за 1892. г. с. 1—17.).

Употребљена су још нека дела и расправе чији се натписи могу видети у самоме раду.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ

Страна:	Ред:		Стоји:	Треба:
3	8	одозго	м	ни
12	14	„	Дуброчанин	Дубровчанин
64	13	одоздо	*ишлас*	*ашлас*
77	16	одозго	*δίτχος*	*δίσκος*
102	17	„	пајвише	највише
„	14	одоздо	златер	златар
103	18	одозго	вледалачки	владалачки
107	11	„	Скада	Скадра
„	10	одоздо	пироткoг	пиротског
108	5	„	Tippichwirkerei	Teppichwirkerei
111	13	„	Нaљоду	Народу
„	4	„	v. III	v. VIII
122	2	одозго	брасто	браство
126	4	„	Раула	Рудла
„	7	одоздо	близница	близнйца
127	2	„	Д. В..... оречас	Z B..... operae
135	7	одозго	коменклатури	номенклатури
140	15	„	било	било је
150	12	„	vulturchi —	valturchi –
155	10	„	узидао	узидан
156	18	„	vuoldire	vuol dire
157	13	одоздо	ar igiani	artigiani
183	12	„	иали	имали
190	7	„	Рјечрик	Рјечник

Страна:	Ред:		Стоји:	Треба:
[illegible]	4	"	[illegible]	трговац
[illegible]	1	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	14	[illegible]	Ej[illegible]	Ej[illegible]
[illegible]	12	"	Зап[illegible]	Записник с. 223.
[illegible]	13	"	gi[illegible]	giorni
[illegible]	3	"	[illegible]	варош
[illegible]	16	"	[illegible]	курију
[illegible]	3	[illegible]	[illegible]	дубровачки
[illegible]	18	"	Catalaun	Catalano
239	10	"	[illegible]	. и [illegible]о

I. ГЛАВНА ЗАНИМАЊА СРПСКОГ НАРОДА

1. Земљорадња и сточарство.

Главно занимање нашег народа у Средњем Веку било је, као што се то у опште узима, *земљорадња* и *сточарство*. Тако Рачки узима да су се Хрвати и пре XII века бавили земљорадњом па сточарством[1]); г. Новаковић закључује: „да се старо наше сеоско становништво XIII—XIV века делило по својој радњи на два неједнака дела, на ратаре и пастире“[2]); међутим г. Мијатовић као верује да је у Србији као и у Угарској, Немачкој, Француској, Енглеској, Русији сточарство било поглавито занимање народно[3]).

У првим вековима по доласку своме у нову отаџбину на Балканском Полуострву наш се народ, ја бих рекао, бавио сточарством ако не претежно а оно у истој мери као и земљорадњом. Наш је народ дошао у земље које су, као већином брдовите земље, и пре његова доласка биле на гласу као сточарске земље. Први предмет који је наш средњевековни сељак продао приморском трговцу, или однео на који трг у Приморју, био је какав сточарски производ. Деспот Стеван Лазаревић пише Дубровчанима:..., „За прве господе (Дубровчани) нису

---

[1]) Rad CV. с. 203.
[2]) Село с. 51.
[3]) Гласник књ. XXXVII с. 200.

другу трговину износили из Србаља осим: коже, восак и сир, а сада сребро и злато"[4]).

Систем средњевековног српског сточарства није био као код Влаха номадски него бачијарски. Бачије су се до данас одржале у Ист. Србији, Маћедонији, Црној Гори, Херцеговини[5]). *Висок* земљорадњом се бави колико да се прехрани. Сваки Височанин има своју стоку коју већином сам чува, а лети је меша у бачије.

Да се наш народ и пре XII века много занимао сточарством, могле би послужити као доказ и вести крсташког путописца архиђакона Вилима, који је 1169. г. ишао као дипломатски посланик свога краља Амалрика византиском цару Манојлу, у времену Манојлова ратовања са Немањом. Том је приликом Вилим ово зебележио о Србији: „Србија је земља планинска и шумама покривена. У осталом је народ необразован, без знања, живи по горама и шумама, *није вешт земљорадњи* (agriculturae ignarus), богаство му је стока, коју у велико гаји, обилује млеком, сиром, маслом, месом, воском и медом"[6]). Описујући пут крсташког похода Рајмунда Тулуског (1096. г.), исти је Вилим о Далмацији (у ширим границама) ово забележио: „Далмација је пространа земља међу Угарском и Јадранским Морем..... запремљена је свукуда планинама и шумама, великим рекама и пространим пашњацима тако, да су врло ретке оранице. Народ најпретежније живи о сточарству, осим оно мало становника што живи по приморским градовима"[7]).

Сточарство се јако развило у XIV веку, особито за владе Стефана Душана. У XIV веку, када је по мишљењу

[4]) М. Пуцић, Споменици књ. I с. 138.
[5]) С. Тројановић, Стар. српска јела и пића с. 71.
[6]) Rad XLII с. 110.
[7]) Ib. с. 91—92.

г. Новаковића српско сточарство било јаче него данас[8]), подижу стоку и манастири, властела, па и сами владаоци (а продају је на домаћим трговима, или је шаљу у приморје). И византиски владаоци имали су своју стоку. На пр. цар Јован Кантакузен имао је 5.000 комада говеда, 2.500 коњâ и 70.000 оваца[9]). И наш је краљ Милутин гајио стоку, „браве и свиње“, па је имао и ту прерогативу, да се на тргу не сме продавати и куповати „месо“, док се краљево не прода.[10]) Цар Душан је много гајио коње и свиње. Његове су коње и ждрепце морале чувати и саме цркве и црквена села, док их није ослободио 38. чланом свога законика[11]). У жиропађи свака је жупа од жира давала половину цару а половину властелину (чл. 190.)[12]). „Ако гусар украде цареве свиње, да плати околина; ако ли се покраду свиње, да се свињар суди са жупом, па што рекне суд“ (чл. 191.)[13]). У XIII. в. по Акрополити и Пахимеру на Балкану и Родопи живео је нарочити ред људи, *свињари, χοιρόβοσκοι*[14]). Изгледа да је таквих људи било и код нас. У реду владалачких работника спомињу се и *свињари*[15]), а у Св.-Стеф. Хрисовуљи спомињу се „куће свињаревске.“[16]) Цар је још наредио: „Коме властелину дође човек да зимује, да даје травнину: од сто кобила кобилу, од сто оваца овцу с јагњетом, и од сто говеда говедо“ (чл. 197.)[17]). Г. 1396. Ђурађ II Страцимировић шаље

---

[8]) Законик Стеф. Душана с. 195.
[9]) Dr. K. Jireček, Das Fürstenthum Bulgarien c. 187.
[10]) Mon. Serb. c. 52. Ср. Чуп. Год III с. 433.
[11]) Законик с. 36
[12]) Ib. c. 144
[13]) Ib.
[14]) Jireček, Bulgarien c. 187.
[15]) Законик с. 144.
[16]) Споменик IV с. 5.
[17]) Законик с. 145.

у Дубровник на продају масло од своје стоке[18]), а жупан Санко хвали се Дубровчанима да је продао у Котору 200 својих овнова за 200 дуката[19]). И наше народне песме спомињу да су господа гајила стоку по планинама. Милош Војиновић чува на Шари 12.000 оваца, бла̑го Војиновића̑[20]), а

Јуже има на товаре блага,
На иљаде пребијеле овце,
На стотине коње и волове.[21])

На високим српским планинама живела је једна интересантна популација раманског порекла, која се испред словенске инвазије повукла на неприступачна места и бавила сточарством. То су *Власи*. У првој половини Средњега Века Власи су пребивали на ист. и ј. ист. страни Балк. Полуострва. Нарочито их много бејаше у Епиру, Етолији и Акарнанији, а особито у Тесалији, која је по њима названа *Велика Влашка, μεγάλη Βλαχία*. Већ у X в. спомињу се у Македонији и у бугарским земљама; у XII в. селе се у Србију, продиру кроз Хум и Босну до Дубровника и Хрватске, па најзад долазе на острва Раб и Крк и у саму Истру[22]). У српским се споменицима спомињу Власи код Скадарског Блата на горњем Дриму, на Лиму и око Дечана у Хвосну[23]), за тим око Скопља у Пологу[24]) и код Леснова[25]), на Пшињи[26]), на Расини (Власи Шиљеговци)[27]), у Драгачеву и Староме

[18]) Пуцић, Споменици књ. I с. 5. 6.
[19]) Mon. Serbica с. 247.
[20]) Вук, Пјесме књ II с 143.
[21]) Вук, Пјесме књ. VI с. 63.
[22]) Vj. Klaić, Povjest Hrvata sv. II d. 2. с. 16—17.
[23]) М С. Милојевић, Дечанске Хрисовуље с 3., 25, 49.
[24]) Гласник XLIX с. 365.
[25]) Гласник XXVII с. 290.
[26]) Гласник XXIV с 246.
[27]) Гласник XXIV с. 264.

Влаху[28]), код Приштине, на Ситници[29]), око Никшића[30]). Вероватно да је Влахâ било и на Старој Планини, јер се два сувата данас називају *Јаришор* и *Кoйрен*, можда имена влашког порекла. — Још се спомињу Власи манастира Мораче, Милешева, Власи из Требиња, Врма, Никшића, Бањана, Рудина, Врсиња, Драчевице, изнад Рисна, из Конавала, Хума, Босне[31]). По мишљењу г. Новаковића, Влаха је у Србији било покретних и стално насељених[32]). С јесени би Власи силазили са српских планина, па стоку гонили у приморје, по каткад и на дубровачку територију[33]). У Дубровник су Власи српски, босански (de terra Bosne), Санкови (Vlachi Senchi) одлазили да продаду сир и купе соли[34]). Временом су се Власи почели претапати у Србе, примати српска имена, говорити српским језиком, а у XIV и XV в. влах, пастир, турмар постали су синоними.[35]) Краљ Стеван Дечански забрањивао је да се Срби жене *Влахињама;* ако ли би се Србин ипак оженио Влахињом, да своју жену уведе у ред меропаха, па да меропашки закон важи и за њену унучад, или пак да он постане ћелатор[36]). У Законику су сточари, пастири, названи *Власи* и *Арбанаси* (чл. 77. и 82.); Власи су пастири румунске, а Арбанаси арбанаске народности[37]). Краљ Дечански прилаже Дечанима *„катуне влашке и арбанашке“*[38]).

[28]) Ј. Ердељановић, Доње Драгачево с. 70—71.
[29]) Rad LVII c. 140. (Rački).
[30]) Пуцић, Споменица књ. I с. 22.
[31]) Rad LVII c. 140.
[32]) Село с. 32.
[33]) Пуцић, Споменици књ. I с. 26., 82., 91.
[34]) Mon. Spect v. X c 158.; v. XIII 194; v. XXVII c. 37.; v. XXIX c. 143.
[35]) Село с. 18.; Rad LVII c. 140.
[36]) Mon. Serb. c. 98. — Деч. Хрисовуље с. 134.
[37]) Законик с. 62., 65., 192. и 195.
[38]) Mon. Serb. c. 91.

Као и остали Словени, и Срби су своја поља вешто обрађивали, и сејали пшеницу, раж, јечам, овас, просо. Просом се Запад упознао у времену крсташких ратова, а у српским је земљама просо било познато и обделавано и пре тога[39]). Понајстарији спомен о српској земљорадњи налази се у К. Порфирогенита, који бележи за Думњане „да живе од земљорадње.“[40]) Нарочито су Немањићи обратили пажњу на српску земљорадњу. Св. Стеф. Хрисовуља наређује: да црквени меропси сеју годишње озимице 3 мата, јарице 2, а проса 3; а сокаљници: озимице 2, јарице 1, а проса 2 мата[41]). Ја мислим да су овим краљеви хтели сељака обвезати колико је он *најмање* могао жита посејати на црквеној земљи. Краљ је Милутин још наредио да црквени (грачанички) људи „жито поврху и у рупу усипљу.“[42]) Српски је земљорадник сипао своје овршено жито у „*житнице*“[43]) или тзв. „*житне рупе*“[44]). Стеф. Душан великом је казном (500 хпп.) кажњавао свакога који би српског сељака спречавао да слободно продаје своје жито[45]). А какво је у опште било благостање у Србији у првој половини XIV в., лепо нам казује Буркард. „А краљевина је та (Рашка), пише Буркард 1332. г., много богата житом, вином, уљем, и месом; пријатно је испресецана текућим водама, изворима и рекама, окићена шумама, планинама, долинама и равницама, и пуна свакојаке дивљачи: у кратко рекавши, добро је и одабрано све што у њој роди, нарочито у крајевима приморским“[46]).

[39]) Гласник XXXVII с. 222—223.
[40]) Mon Spect. v. VII с. 406.
[41]) Споменик IV с. 6.
[42]) Mon. Serb с. 565.
[43]) Гласник XV с. 269.
[44]) Ђ. Даничић, Живот Св Симеуна и Св. Саве од Доментијана с. 99.
[45]) Mon. Serb. с. 119.
[46]) Чуп. Год. књ. XIV с. 32.

2. Остала занимања: воћарство, пчеларство, виноградарство, свиларство.

Вештина пчеларења била је позната Србима и у њиховој закарпатској домовини. Било је људи, који су се бавили једино пчеларством, време проводили око бучних пчела у мирисним *уљаницама*[47]), а звали се *уљарци* или *уљари*[48]). Краљеви Владислав[49]) и Милутин[50]) и цар Душан[51]) поклањали су црквама многе уљаре и уљанике. Краљ Милутин прилаже Хилендару један уљаник са 4 уљара, па наређује: „овим уљарима да не буде никакве друге работе, него да су само уљари; и ако неким временом угине уљаник, да га ти уљари сами поставе“[52]). Изгледа да су многе сеоске куће по вртовима и градинама имале „*трмке*“, јер краљ Владислав у повељи бистричкој Богородици да сви црквени људи дају цркви „десетькъ ѡдъ оули“[53]). Због велике потрошње жив извоз воска и меда, справљање омиљеног старог пића *медовине*,[54]) десетькь ѡдь оули, десетькь оули,[55]) десетькь пчелиньни,[56]) многа имена места, као: Оулитаревина,[57]) Оулиштица,[58]) Оулїтаре,[59]) Оулиари[60]), Пчелинта Стена[61]), многи уљари и уљаници: све су то доказ велике културе пчеларске[62]).

---

47) Mon. Serb. с 58, 122., Споменик IX с. 6.
48) Ib.; Споменик Ш с 23.
49) Споменик Ш с. 7.
50) Mon. Serb. с. 58—69; Споменик Ш с. 23—24.
51) Mon. Serb. с. 122; Споменик IX с. 6.; Гласник XV с. 284.
52) Mon. Serb с. 58—59.
53) Споменик Ш с. 7.
54) С. Тројановић, Стар. срп. јела и пића с. 114.
55) Споменик Ш с. 7.
56) Ib. с. 45.
57) Ib. с. 9.
58) Ib. с. 27.
59) Ib. с 23.
60) Ib. с. 277.
61) Гласник XV с 280.
62) Специјално о старом српском пчеларењу писао је Јов. Живановић у Чуп. Год. књ. Ш с. 10—15.

Уљари (кованције) као да су чешће имали своја насеља[63]).

И *воћарство* је код старих Срба било омиљено и развијено. На странама Копаоника усред шуме налазе се задивљали воћњаци[64]). Путници XVI в. славе Топлицу као предео богат воћем и цвећем[65]). У споменицима воћњаци се називају „врьтограды“ или „шкоштина“[66]). Биограф ае. Данила II бележи о овом нашем просвећеном архијепископу: „и подиже многе воћњаке који су за храну људску имали сваке врсте воћа когагод дрвета“[67]). Вероватно да је воћарство и у приморју било добро развијено. О томе имамо познијих спомена. У XVI в. племе Мркојевића често је нападало на хатар града Бара и племените воћке секло[68]). По белешци Ђов. Бат. Ђустинијанија (1553. г.) Будванке су сушиле за извоз знатне количине смокава, крушака, бресака, шљива[69]).

Виновом се лозом упознао наш народ по своме доласку на Балк. Полуострво. По српским земљама било је доста винограда (у споменицима: виноградь, лозие)[70]). Винограде су подизали и сами владаоци и властела, цркве и манастири. У раваничкој хрисовуљи од 1381. г. кнез Лазар вели: „винограде насадих а друге купих од Црепа и Југда“[71]). Владаоци, цркве и манастири често су своје људе обвезивали да сваки мора „копати виноград“[72]).

---

63) Село с. 71—72.

64) По причању једног очевица, бив. среског начеоника, г. К. Стојановића.

65) Rad LVI с 214.

66) Споменик Ш с. 52, 54.

67) Ђ. Даничић, Животи с 3?3.

68) Тргов. центри и друмови с 213.

69) Ib. с. 264

70) Споменик III, с. 40, 44., 52 — Гласник XV с. 284.

71) Mon. Serb. с. 196. — Уп. И. Руварац, Кнез Лазар с. 204,

72) Деч Хрисовуље с 62., 133.

И ако Рачки узима да су „неизвесни подаци о свиларству“[73]), ипак има спомена да се наш народ у Средњем Веку, барем у јужнијим крајевима, бавио и *свиларством*. Краљ Стеф. Дечански наређује 1330. г. да Пилоћани Захарије и Михаило дају Дечанима сваке године „*свиле*“ и то Захарије 4.000 а Михаило 2.000[74]). А цар Душан наређује 1348. г. да неки људи из Доњег Пилота дају призренском манастиру Св. Арх. Михаила и Гаврила „свиле сто хиљада или сто перпера“[75]). Нема сумње да се овде хиљаде имају разумети као хиљаде свилених чаура, што су црквени људи дуговали манастирима. И тако вероватно да су оно биле свилене чауре (bombice, bonbice) *из српских земаља,* што их Дубровачка Општина 1379. г. продавала[76]). Г. 1456. султан Мухамед II забрани да се у Дубровник извози „*свила, олово, восак* и *црвац*“ (крмез)[77]). —

---

[73]) Rad CV с 207.
[74]) Mon. Serb. 97.
[75]) Гласник XV с 287.
[76]) Mon. Spect. v. XXVIII с. 2221.
[77]) Mon. Serb с. 475.

II. ДОМАЋИ И СТРАНИ ТРГОВЦИ

У приморју наш се народ занимаше најпре риболовом, па затим прибрежним бродарењем. Временом се из те незнатне каботаже разви гласовита пиратерија и трговина наших примораца. Изгледа да се тај приморски живот брзо развијао. У IX и X в. Неретљани су били и самим Млечанима страх и трепет на Јадран. Мору. Вихаило Вишевић 926. год. прелази у Италију и осваја град Сипонат[1]).

Као и на Западу[2]), трговина је у српским земљама било сасређена поглавито у приморским градовима на Јадран. Мору. Становништво тих приморских градова било је првобитно романско. Када се на Балкан. Полуострву сталожише политичке и етнографске прилике, српски се елеменат из унутрашњости почео мешати са преосталим романским (латинским) по градовима; али се асимилација није могла извршити ни у XIV в. К. Порфирогенит бележи да се становници далматинских градова зову Римљанима[3]), а арх. Вилим и Буркард бележе да се становништво у приморским градовима разликује од осталог (српског) народа и по обичајима и језику.[4])

---

1) Mon. Spect v. VII c 393
2) Lavisse-Rambaud, Hist. Générale t. II c. 415.
3) Mon Spect. v. VII c. 266.
4) Rad XLII c. 91—92. — Чуп Год. XIУ с. 32.

1. Трговци у унутрашњости.

Трговаца Срба било је не само у приморским градовима, него и по унутрашњости. О томе је још А. Мајков наговестио: „А поред свега тога опет наши споменици показују да је у Србији било и домаћих трговаца и занатлија, ако не и толико, да би били за себе раздео у народу“[5]). Најстарији нам је спомен, који доказује да је било домаћих трговаца, уговор Немање и браће му Страцимира и Мирослава са Дубровником од 27. септ. 1186. г., по коме Дубровчани нису смели Хумљанима пречити долазак у Дубровник *ради трговине*[6]). У дубров. Lib. statut. l. VIII c. L наређује се: да ниједан Дуброчанин не сме дати коме Србину лађу или барку више од три весла, а који би против ове наредбе поступио, да плати 25 пп., а све то због тога, што су Срби научили да на дубровачким лађама и баркама *доносе у Дубровник храну и друге трговине* (cum victualibus et aliis mercationibus) на штету трговинских интереса Дубровачке Општине[7]). Међу приходима Дубровачке Општине био је и приход од царињења предмета које Срби или Босанци увозе или извозе из града; то је тзв. „dochana schiava“, 6 или 12⁰|c[8]). Хумљанима, људима свога савезника жупана Радослава, 22. маја 1254. г. Дубровчани допуштају *да могу из Дубровника извести сваку трговину, али да је не смеју продавати дубровачким непријатељима*[9]). У дубров. књигама често се јављају „mercatores Sclavoniae“[10]), а Дубровчани су или скупа све српске земље или само

[5]) Историја с. 138.
[6]) Mon. Spect. v. I Исто у Растића Mon. Spect v XXV с. 62.
[7]) М. Пуцић, Споменици књ II с. 149.
[8]) Rad CXIV с. 179 ; CXXIX с. 110.
[9]) Mon. Serb. с. 42—43.
[10]) Mon. Spect. v. XXVII с 139. и т. д.

Србију називали *Склавонијом.* Драгоцена је једна одлука већа умољених од 13. нов. 1361. г. „**de dando fidem omnibus mercatoribus Sclavoniae et de quolibet alio loco volentibus venire Ragusium**“: „да могу слободно доћи и безбедно доносити у Дубровник трговине, и да из Дубровника извозе трговине без икакве тегобе, осим људима Војислављевим и Которанима, а да се ствари и трговине оних из Призрена, које бејаху задржане у Дубровнику, врате онима чије су“[11]).

Из ових се неколиких примера види да је на српским трговима, у подграђима, на вашарима и саборима било трговаца и Срба из унутрашњости. Вероватно да су то били тзв. „путујући“ трговци, како бележи Ф. Петанчић око 1500. г. за Старо-Србијанце: „у Старој Србији живе Србијанци, народ питомији и блажи због тога што више на Југу стоје, и множину путујућих трговаца имају“[12]).

У осталом српски је сељак („земљанин“, „жупљаник“) могао слободно отићи у Дубровник да прода свој производ и да купи што му треба, а да му се при томе не чини сметња ни у његовој отаџбини нити пак у Дубровнику. Дубровчани се (1254—1256. г.) обвезују краљу Урошу I да његови људи купују у Дубровнику жито и вино по цени која важи и за остале Дубровчане, а да се Срба ради цена не подиже („подражи“)[13]). Cons. Rogat. 5. окт. 1301. г. доноси одлуку: „да људи из Попова могу безбедно долазити у Дубровник и доносити.... стоку, сир и другу храну, и да те своје ствари продају у Дубровнику како најбоље узмогну“[14]). Исто

[11]) Id с 139—140.
[12]) Село с 47.
[13]) Mon. Serb. с. 47.
[14]) Mon. Spect. XXIX с. 10.

веће 14. авг. 1361. г. допушта „свима људима господина цара Славоније и кнеза Војислава, да могу слободно доћи у Дубровник да купују и продају“[15]). У трговинским уговорима између Дубровника и кнеза Лазара[16]), Вука Бранковића[17]), деспота Стевана[18]), деспота Ђурђа[19]) повлачи се исти параграф: „И ко жели из земље мога господства ићи у Дубровник или Србин или Влах или ма чији човек по куповину, сваки слободно да иде, да га не устаљва моје господство нити ћефалија мога господства.“

2. Дубровчани, Которани и др.

Српска средњевековна трговина беше у рукама приморских градова, и то на првом месту у рукама Дубровчана. Захваљујући своме географском положају, високој интелигенцији и живој активности својих трговаца, средњевековним политичким приликама и социјалном стању нашег народа, Дубровник је имао у својим рукама извозну и увозну српску трговину. Он је био „главни господар целе српске трговине“[20]), а по речима г. Мијатовића, „главни комисионар и спедитор српске трговине“[21]). Сузбивши конкуренцију страних, италијанских, трговаца, Дубровчани су успели готово да монополишу трговину по српским земљама. Овоме је допринела и та околност, што су се Дубровчани због знања српског језика лако споразумевали са Србима. У осталом Дубровчани беху трговци од духа и заната, па се и у Средњем

---

15) Mon. Spect. v. XXVII c. 218.
16) Mon Serb. c 206.
17) Id. c. 209.
18) Id. c. 268.
19) Id c. 354., 435.
20) Т. Флорински, Ю. Славяне и Византія в II с. 149.
21) Гласник XXXIII с. 223.

веку хвале као одлични трговци. АЕ. Павле Анђео не зове Дубровник друкчије него: „**школом и учитељицом** свију врлинâ, примером и светилом добрих обичаја, диком и украсом целе Далмације, Илирика и Јадран. Мора“[22]). Дубровчанин Бенко Кутруљевић, министар напуљског краља, у свом научном спису о трговини хвали своје земљаке као веома способне, опрезне и ваљане трговце, који уживају светска гласа са свог трговачког поштења, умешности и одлучности, и где је реч о вештини и солидности трговања, ту на углед ставља своје земљаке[23]). Особито су Дубровчане ценили српски владаоци и називали их *гостима*, пријатељима, господом, браћом, кумовима, сродницима[24]). Страни трговци називаху се *гостима* и код осталих словенских народа[25]). Цар Асен II назива Дубровчане „гостима свога царства“[26]). Краљ Владислав I, назива их „гостима дединим, очевим и својим“[27]), а бан Матија Нинослав — „Власима“: „Ако верује Влах Србина“[28]).

Дубровчани или су сами носили своју трговину на тргове по унутрашњости, или су пак, и то богата трговачка властела, давали робу у комисион омањим извозницима, или су пак веровали трговце, који су се настанили по српским земљама. На трговима по Босни и Србији помињу се многи дубровачки дужници као мањи продавци и трговчићи. 23. маја 1398. г. Дубровчани моле госпођу Јевгенију и кнеза Стевана да буду на руци неким њиховим људима при наплати дугова, па

[22]) В. Макушевъ, Изслѣдованія с. 20.
[23]) »Звезда« за 1900. г књ II с. 10—11.
[24]) Тргов. центри и друмови с. 145.
[25]) Jireček, Geschiehte der Bulgaren c. 413.
[26]) Mon. Serb. c. 2.
[27]) Id. c. 25.
[28]) Id. c. 24., 25. и 33

завршују: „јер њихово имање није, него је наше властеле, те да дошавши имају чиме платити“[29]). Обавезе и дугове српских трговаца Дубровачка је Општина записивала у тзв. „тетраге вѣрованиѣхь“[30]). — 3. авг. 1401. г. Дубровчани пишу војводи Радичу, да је њихову властелину Мароју Гундулићу по *„зайису“* дужан његов поданик Борило Радићевић 367 дук. „за трг што му је веровао“, па га моле да тога Борила свеже и пошље у Дубровник, и што се код тога Борила нађе од еспапа да се покупи и пошље у Дубровник, те да се да̂ чије је[31]). У држави деспота Стевана спомиње се да је један богат трговац у Ваљеву, по имену Ђура Миљковић, убијен, и да је остао дужан дубровачком властелину Мароју Кабожићу 346 дук. и 24 дин. за узету свиту; Михочу Лукаревићу 453 дук, и 27 дин., Николи Гундулићу 476 дук. и 18 дин., Никши Тамарићу 321 дук. и Мароју Бунићу 160 дук. и 24 дин.[32]).

И остали приморски градови трговали су по српским земљама, као: Котор, Бар Будва, Х. Нови. У Босну су трговинским пословима продирали и Сплећани и Трогирани[33]). Котор, Бар, Уцињ, Будва, Нови беху богати приморски градови. После Дубровника најзнатнији трговински град у српском приморју био је Котор, који је имао градске уредбе сличне дубровачким. У трговини, а донекле и у индустрији, вредни су Которани највише конкурисали Дубровчанима.

---

29) Пуцић, Споменици књ. I с. 14. и 37.

30) Id. с. 34., i 8. — *Тетраг* = tabulae, *τετράδιον*. Ђ. Даничић, Рјечник књ. III с. 290.

31) Пуцић, Споменици књ. I с. 33—34

32) Id с. 108—109.

33) Jireček, Die Handelsstrassen с. 58

3. Италијани.

Особито од крсташких ратова, од када је додиром са Левантом почео ренесанс медитеранске трговине, и када се трговачки градови у Италији, Шпанији и Ј. Француској брзо развише, — у српске су земље долазили и италијански трговци. Да су Италијани продирали и у унутрашњост балканских земаља, и да је италијанска трговина била доста интензивна, Јиречек закључује и по томе, што се и данас у Бугара употребљују многе италијанске речи, од којих сам ја неке чуо у Нишу и Пироту, као: *пјáта* (piatto), *пенéрка* (paniere) *мáнџа*, (mangiare), *калчúне* (calze)[34]; ја додајем и: *пљàка* (placca), *фустàн* (fustagno), *бокàл* (boccale), *пеàр* (pecchiero), *бàрла* (baretta).

Од италијанских трговачких градова највише су Млеци имали трговинских односа са српским земљама. Нарочито од четвртог крсташког рата, када су Млеци бољи део крсташких освојења заграбили, млетачка трговина постаје необично жива у приморју и у унутрашњости Балкан. Полуострва. И ако су српске земље спадале у млетачку трговачку сферу, ипак та млетачка трговина у Србији и Босни није допирала до трговачке превласти[35]). „Млетачка флота, одиста, господарила је на Јадран. Мору, али трговински значај Млетачке Републике у словенским (resp. српским) земљама био је још далеко од превласти. И ако су млетачки трговци посећивали Хрватску, Босну, Србију, а и Бугарску, то ипак они нису у овим играли прву улогу. *У ствари млетачки утицај ограничавао се на приморју и није се простирао у дубину полуострва,* међутим постојани циљ ових светских трговаца био је, како да у своје

[34]) Jireček, Das Fürst. Bulgarien c. 219.
[35]) Jireček, Die Handelsstrasse c. 5 ‹.

руке прихвате сву трговину богатих балканских крајева.“ (Т. Флорински)[36]). И против тврђења Т. Флоринског, млетачка је трговина продирала и у унутрашњост српских земаља.

Леп доказ односа Млетака са српским земљама јесте онај регистар именâ и титулâ владалаца из поч. XIV в., с којима су Млеци имали односа, „били у преписци и свези.“ У том се регистру спомињу као „domini de Sclavonia et de Bulgaria“: *Урош,* краљ Србије, Melinie (?), Хума, Дукље, Арбаније и приморског краја; *Стеван* син краља Уроша, краљ Дукље, Арбаније, Хума и приморског краја; *Стеван,* краљ Рашке, као и горе; Владислав, његов син; Михаило, деспот Бугарске, господар Видина, зет краља Уроша, Светислав (Vecelaus), император Бугарске; Павле, хрватски и босански бан; Стеван, бан целе Славоније; Дујмо, кнез Вељије, Модруше, Винодола и Пожеге[37]).

Односи између Млетака и Србије особито су се јако развили за владе Стевана Душана, који је из својих завојевачких намера много настојао да задобије пријатељство и савезништво Млетачке Републике. Из Млетака је Душан извозио многе количине оружја и ратних справа[38]). Још отац Душанов, краљ Стеван Дечански, допустио је (1. маја 1330. г.) Млечанима, да могу пролазити кроз Србију идући ради трговачких послова у Романију, Солун и друга места, само не у Бугарску, а да своју робу могу продавати и у Србији[39]). Краљ се Душан обвеза 10. јуна 1333. год. да ће накнадити

[36]) Ю. Славяне и Византія в. II с. 146.
[37]) Mon. Spect. v. I c. 192.
[38]) Id. c. 384.; v. II c. 18., 141., 289., 453.
[39]) Mon. Spect. I c. 38.

штете нанете неком Млечанину у Србији[40]). Г. 1340. у Млецима се налази српско посланство, које пред нарочитим одбором, изабраним од млетачког већа, излаже ове предлоге: 1., српски краљ има многе непријатеље у околини, чије је градове и крајеве заузео, и он би желео да Млечане има за своје пријатеље и савезнике; 2., краљ ће допустити да млетачки трговци могу слободно пролазити кроз Србију идући у Цариград, и, ако им се на путу каква штета догоди, краљ ће им из своје касе штету накнадити; 3., када је краљ тешко боловао, да су и лекари очајавали, он се зарекао да ће у Јерусалиму подићи цркву Св. Спасу; и сада краљ моли Општину да му уступе бродове, који ће превести људе и средства за подизање цркве у Јерусалиму[41]). Већ 8. јуна Млеци одговарају српском посланству да све предлоге примају[42]), и 12. дају краљу млетачко грађанство[43]), а 13. апр. 1350. г. дају то право цару, царици и младоме краљу[44]). — 15. окт. 1345. г. краљ Душан допушта да погодба, коју су Млеци начинили са Котором, буде продужена за две године, и нуди им своју помоћ против Задра[45]), а 1. апр. 1348. цар Душан продужује на 8 год. уговор између Котора и Млетака[46]). У апр. 1350. год. царев посланик Михаило Бућа излаже у Млецима оне знамените основе војничко-политичког уговора између Млетака и Србије, па се петом тачком предлаже: ако цар, царица или краљ хтедну што купити и извести из Млетака или ког другог млетачког града, да то могу

40) Id. 410—414.
41) Mon. Spect. v. II c. 75—76.
42) Id c. 76—77.
43) Id. c. 78—79.
44) Mon. Spect. v. III c. 185—186.
45) Mon. Spect. v. II c. 379 и 289.
46) Mon. Spect. III c. 72.

учинити без царинâ и дажбинâ, а за то биће млетачки трговци у Србији ослобођени свију дажбинâ и кулукâ[47]). Окт. 1352. г. бугарски цар Александар (Allessandro de Zagora) допушта Млечанима слободу трговања по Бугарској, а да плаћају царине 3% (dieno pagare de comerchio 3 per cento)[48]).

Сем овога, у споменицама има још доказа, да је у Србији било млетачких колонија и трговаца, који су у Србији имали „старе привилегије.“ 2. јун. 1343. г. Млеци поручују своме посланику да се на српском краљевском двору постара о добру млетачких поданика[49]). Г. 1349. један млетачки властелин купује у Трепчи олово[50]). 14. марта 1350. г. Млеци моле цара да надокнади штете, учињене млетачким поданицима од његова слуге Прељуба (Prealipo)[51]).

Односи између Млетачке Републике и српских држава наставили су се и после смрти цара Душана, све до њихне пропасти. Српским, босанским, хумским и зетским владаоцима и властели Млечани су подаривали млетачко грађанство. На пр.: 1362. г. кнезу Војиславу Војновићу, дубровачком непријатељу[52]); 1364. босан. бану Твртку, брату му Вуку и мајки им Јелени[53]); 1392 и 1395. Ђурђу II. Страцимировићу[54]) и Радичу Црнојевићу[55]); 1393. Хрвоју и Вуку Вукчићу[56]); 1394. Вуку Бранко-

[47]) Id. c. 175.
[48]) Id. c. 247.
[49]) Mon. Spect. v. II c. 175.
[50]) Споменик XI с. 28.
[51]) Mon. Spect. v. III c. 189.
[52]) Mon. Spect. v. IV c. 48.
[53]) Id c. 74.
[54]) Id. c. 290. и 345.
[55]) Id. c. 301.
[56]) Ic. c. 309.

вићу[57]); 1396. Сандаљу Хранићу[58]); 1424. Вукцу, Вуку и Вукчеву сину Степану[59]). — У јун. 1403. г. Млеци шаљу деспоту Стевану посланика, који ће му у име Републике честитати сретан повратак из Азије и поклонути му један оклоп (armatura), а да гледа да закључи трговачки уговор са деспотом, „јер су територија и места узвишенога госп. кнеза Стевана од Рашке врло близу предела и места наших Скадра и Дриваста, а као што је свима познато, у местима и пределима реченога кнеза тргује се много и на велики добитак“[60]).

Својим трговинским пословима Млечани су још више Босну полазили, особито за владе слабих босанских краљева XV века, који су, отимајући се од мађарских краљева а бранећи се од Турака, ишчекивали из Млетака велике и разноврсне користи и помоћи. Од краља Остоје до последњег босанског краља Степана Томашевића Млечани су имали у Босни прави повлашћени положај. Њиховим је трговцима зајемчена највећа лична и имовна безбедност, ослобођени су били од свију дажбина̂ и царина̂, могли су све извести и увести, отворени су им били сви тргови и све бродне реке. „Да сви млетачки поданици и верни господина дужда и господства млетачког“, пише краљ Томаш у својој повељи од 1444. г., „могу слободно и сигурно, без икакве досаде или препреке, и без плаћања ма каквог данка, пролазног намета или царине трговине, или друге какве плате, са својим особама, породицама[61]), лађама, завежљајима и торбама, сукнима и пртљазима, новцима и добрима и

---

57) Id. c. 326.—327.

58) Id. c. 378. „dom. Sandali de Chosach, miles, Rassie, Bosneque magnus voyvoda, ac Budue et Zente dominus.“

59) Mon. Spect. v. XXVII c. 256.

60) Mon. Spect. v. V c. 11—12.

61) Погрешно преведено, треба разумети: *послуга*.

другима ма којим стварима, — долазити, слати, стајати, и трговати у сваком крају нашег краљевства; а исто тако да могу слободно и сигурно без плаћања каквог данка, пролазног намета или царине трговине или каквог другог плаћања износити или дати износити из сваког краја нашег краљевства трговачку робу, новце или ствари које год буду хтели"[62]).

И други италијански трговачки градови имали су трговинских односа са српским земљама и то понајвише посредством Дубровчана и Которана, као: Анкона (Јакин), Флоренција, Ђенова и др. Г. 1292. Дубровчани закључише са Анкоњанима онај знаменити трговински уговор, по коме су у Анкону могли довозити свакојаку трговину, а да при томе не плаћају никакву царину ни Дубровчани (продавци) ни Анкоњани (купци). Ако ли пак Анкоњани сами увозе или извозе из српских земаља робу преко Дубровника, платиће 40 солада на 100 лив. дин.[63]) Да су Анкоњани и при крају XIV в. одлазили трговинским пословима у српске земље, доказује дубровачки статут од 1397. г., у коме је утврђено: Анкоњани при увозу своје робе у Рашку, Босну, Срем, Банат, приморске градове од Драча до Дубровника, на Млет, Брач, Хвар и Корчулу — плаћају на име царине $2^{3}|_{4}{}^{0}|_{0}$[64]).

Исто су тако и Флорентинци, имајући иначе знаменитих трговачких веза са Дубровчанима[65]), продирали дубље у српске земље. Флорентинска Општина 21. апр. 1434. г. пише препоруку неким својим грађанима, који иду у Србију да приме имање свог преминулог рођака dr. Јеронима де Сан-Мињато, који је у Србији као лекар

[62]) Гласник XXXII с. 178 181. Cf. Mon. Spect. v. V с. 40—41.; v. XXI с. 189—190. — J. Шафарик, Acta I с. 362—5; t. II с. 371—375.
[63]) Mon. Spect. v. I с. 151. — Макушев, Памятници с. 48.
[64]) Макушев, Памятници с. 52—53.
[65]) Тргов. центри и друмови с. 110—113.

пробавао врло дуго време и стекао велико имање[66]). „Сам тон тог препоручног писма Флорентинске Општине српскоме деспоту“, додаје В. Макушев, „показује да Србија није била са Флорентинце „непозната“ земља“[67]). Херц. Степана Флоренција сматра „за заштитника и као оца свога града и својих трговаца“, а то зато што он флорентинским трговцима указује велику пажњу и милост[68]).

Вероватно да су и Ђеновљани ишли у унутрашњост даље од Дубровника, и у српске земље, јер они 1387. г. склопише трговински уговор са бугарским владаоцем Иванком[69]).

4. Грци, Јермени и Јевреји.

У српске земље, нарочито у Србију, долазили су и грчки трговци. Србија је у Средњем Веку била под великим утицајем грчке културе и цивилизације. Византија је имала везâ и односâ са свима важним трговачким местима на Западу, па и са неким незнатним трговачким градовима, као што је био *Арл*[70]). Цариград и Солун били су центри, где су се стицали трговци са свију страна и западна и левантска трговина[71]). Путник XII в. Јеврејин Венијамин Туделитанац у свом путопису од 1160. г. бележи: „Трговци долазе у Цариград са свију страна: из Вавилона, Синеара, Медије, Персије, из целог јегипатског краљевства, из Ханана, из краљевине Русије, Угарске, Печенешке, Бугарске, Ломбардије и Шпаније. Варош је врло насељена због многих трговаца: и тако нема на свету града који би се могао

66) Макушев, Памятници с. 414.
67) Id. c. 412.
68) Id. c. 532.
69) Макушев, Споменици с. 18—19.
70) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II c. 421.
71) Heyd, Geschichte Rd. I c. 61.

поредити са Цариградом сем Багдада"[72]). Источне трговине, индиски зачини, мириси, драго камење, свилене тканине сирске и арабљанске, притицале су у Цариград и Солун да се растуре по целом царству и код ближњих народа[73]).

Српске су се сировине извозиле поглавито на Запад, а вероватно нешто и на Исток, у Цариград; али овде нису могле одржати конкуренцију трговинама из Русије, Казарске, Скандинавске, Велике Бугарске[74]). Има спомена да су Срби често куповали „у Гркâ", и да су грчки трговци долазили и на српске тргове. Краљ Милутин шаље у Дубровник посланика по дмитровски доходак, па пише Дубровчанима: „И за вашу драгу љубав дајте ми добре динаре, а немојте ми рђаве („зле") давати, јер ми „зле" динаре неће Грци, којима их дајемо ма на какву потребу, а они их не узимају"[75]). Краљ Дечански установљује панађур код манастира Св. Богородице у призренској епископији, па вели: „Поставих панађур да се скупља мес. септембра 8. дана, на дан рођења Св. Богородице,... и на овај панађур да иде сваки или је *Грк* или је *Латининин* или ко му драго; и ако је коме и велики дуг дужан, да се нико не задене за њега, него да сваки тргујући походи панађур слободно"[76]).

Познато је да су и Дубровчани имали трговинских веза са Византијом[77]). И сâм је Дубровник претрпео известан грчки утицај. У својој званичној, канцелари-

[72]) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II c· 673.
[73]) Id. c. 675.
[74]) Ib.
[75]) Пуцић, Споменици књ. II с. 2.
[76]) Гласник XLIX с. 364.
[77]) Тргов. центри и друмови с. 90—92.

ској, преписци XIV и XV в. Дубровчани употребљују многе грчке речи, као: нисиꙗ (*νῆσος*)[78]) катрьга (*κάτεργον*)[79]), тетрагь (*τετράδιον*)[80]), типарь (*τύπος*)[81]) и многе друге. И до данас се многе грчке речи одржале у Дубровнику, као: ба̏ста̂кс (*βάσταξ*), ја̀јер (*ἀήρ*), ка̏нђела (*κανδῆλι*), лѝјер(*λείριον*), ма̀нган (*μάγγανον*), па̀ранак (*παράγκος*), парѐстата (*παραστάτη*) и др.[82]). Поједине Грке занатлије, настањене у Дубровнику, Дубровачка је Општина примала за своје сграђене. Г. 1367- налазимо у Дубровнику Грка Маноила, по занимању сликара[83]), а 1312. г. Дубровчани примише за свог грађанина мачара (spadarius) Јована по народности Грка[84]). По паду Цариграда 1453. г. у Дубровник су дошли многи Грци, племићи, трговци и занатлије.

Као трговце Венијамин Туделитанац описује Грке као веома богате и отмене људе[85]), а Стеван Герлах (1573.) вели за Грке да су «раскошни, да много тргују, а раде и земљу, и веште су занатлије[86]).

У средњевековној је трговини имала јаког учешћа једна презрена и гоњена народност спекулативна духа, а то су били Јевреји. Они су се бавили поглавито новчарском трговином и позајмицама на интерес. Како је по хришћанским начелима било забрањено интережциско позајмљивање, то су на Западу зајмовима радили Јевреји.

---

[78]) Пуцић, Споменици књ. I с. 125. — Даничић, Речник књ. II с. 166.

[79]) Пуцић, Споменици књ. I с. 125 — Даничић, Речник књ. I с. 443.

[80]) Пуцић, Id. с. 34., 77, 88., 152. — Даничић Речник књ. III с. 290.

[81]) Пуцић, Id. с. 127.— Даничић, Id. с. 291.

[82]) Проф. Зоре, Дубровачке туђинке с. 9., 12, 13., 16.

[83]) Mon. Spect. v. XXVIII с. 96.

[84]) Mon. Spect. v. XXIX с 98.

[85]) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II с. 673.

[86]) Rad CXVI с. 28.

Ф. Август допустио им је 46°|₀, а они су практиковали по 60 и 100°|₀[87]). „Час штићени, час гоњени, не будући никада безбедни за сутра, гоњени слепом мржњом верске нетолеранције и друштвене саревњивости, затворени у својим чивутанама, обележени за увреду светине по оделу које им се наметаше (рогљаста капа, са жутом ронделом на плећима), изгоњени из села, искључени из корпорација, они прибегоше трговини новцем, и светили су се својим увредиоцима позајмљујући им на интерес више него зеленашки“[88]).

Рачки изводи да је Јевреја могло бити у далматинским градовима и пре XII в., а да нема спомена да их је било и у унутрашњости[89]). У Средњем Веку Јевреја је било много и у Византији, Германији, Аустрији и Русији. По Иб'н Кордабеху из IX в. јеврејски трговци пролазили су сву земљу, морем или сувим, од Франачке Земље до Кине[90]). У држави Карла Великога било је и Јевреја трговаца[91]). У IX и X в. Јевреји у Германији оснивају и особито на Рајни напредне колоније, и шире се у Ческу, Моравску и Пољску[92]); при крају XI в. у Ческој их је било необично богатих[93]); у XI и XII в. у Русији се много намножише[94]); у Аустрији они задобише 1244. г. знамените привилегије[95]). Особито их је много било у Цариграду и Солуну. У Цариграду су Јевреји становали још од времена Теодосија II (408—450). У

[87]) Lavisse-Rambaud Hist. Gén. t. II c. 494.
[88]) Ib.
[89]) Rad LXX c. 178.
[90]) Heyd, Geschichte Bd. I c. 140—141.
[91]) Lavisse Rambaud, Hist. Gén t. I c. 330.
[92]) Rab. Av. Chaikin, Apologie de Juifs, étude historique et littéraire sur l' état politique et sociale des Juifs depuis la chute de Jérusalem jusqu'à 1306. Paris 1887. c. 98—99.
[93]) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II c. 758.
[94]) Rad. LXX c. 178.
[95]) Av. Chaikin, Apologie de Juifs. c. 196.

XII и XIII в. Јевреји имају у Цариграду читав кварт — *чивуштану* —, који се звао **Hebraica** или **Judeca**[96]). У IX в. у Солуну је била јака јеврејска општина, која се непрестано свађала са Хришћанима[97]). Венијамин Туделитанац († 1173.) у свом путопису спомиње моћне јеврејске колоније у италијанским и византинским приморским градовима. Тако он спомиње да се у Тиви налазе 2000 Јевреја раденика свиле и пурпура, и још да на Парнасу има 200 Јевреја — *земљорадника*[98]).

Оваквих Јевреја *земљорадника* било је у јужним српским крајевима за владе цара Душана. Манастиру Св. Јована Меникејског цар Душан даде неке Јевреје у Зихни у *селу* Доњој Уски, *οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἐντός τῶν Ζιχνῶν εἰς τὸ χωρίον τὴν κατω Οὖσκαν*[99]). У трескавачкој хрисовуљи цара Душана спомиње се „доль єврѣиски“ и „рѣчицє єврѣиско[100]). Када је Јевреја било у неким селима српскога царства, па их цар чак давао и манастирима, зар их није могло бити и по градовима?

У Дубровник су Јевреји дошли из Шпаније још врло рано. До XV. в. станују у предграђима, на Пилама и Плочама, где граде лепе куће, али не смеју у град. Бавили су се трговином, лекарством и управитељством властелинских домова. Г. 1407. г. допустише им да станују у граду; али су после једног века из града истерани, а већ 1547. г. враћени[101]). У XIV. в. дубровачко Мало Веће често забрањује прерушивати се у Јеврејина (Judeum se facere[102]); те су забране под казном осо-

[96]) Heyd, Geschichte Bd. I c. 275—276.

[97]) Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић. Историја Срп. Народа књ. II с. 50. (С. К. З.)

[98]) TH. L F. Tafel, De Thessalonica, Berolini 1839. c. 470—475.— Chaikin, Apologie de Juifes. c. 12—13.

[99]) Гласник XXVI с. 27.

[100]) Гласник XI с. 370., 840., 375.

[101]) Rad CXIV с. 173.

[102]) Mon Spect. v. XIII c. 333; v. XXIX c. 135., 164., 310.

бито важиле за суботу, а вероватно су зато издаване, да би се спречило исмејавање и вређање дубровачких Јевреја. Летописи спомињу да су Јевреји подигли у Дубровнику 1545. г. синагогу[103]). Вј. Клајић зна да су Јевреји ушли у Босну крајем XV. в., а у остале српске крајеве почетком XVI. века[104]).

У XIV. в. било је Јермена у Србији у пограничним крајевима према Грчкој. Крсташки путописци XI. и XII. века налазе у Пловдиву настањене Јермене, који су према крсташима били врло предусретљиви и храну им набављали[105]). У Србији је Јермена било вероватно и пре XIV. в. Краљ Милутин прилаже Хиландару и „чловѣка оу Строумици Бал꙽ Єкьса арьмѣнина сь дѣтию“[106]). За владе цара Душана спомињу се у Пшињи „арьменскаа селишта“[107]), што може служити као доказ да је у Србији на Пшињи, као и на Струмици, било у XIV. в. и јерменских села. Једно село манастира Тресквавца назива се „Арьмѣнохор“[108]).

Стеван Герлах бележи о Јерменину да је стрпљив, доброћудан, марљив, умешан[109]). — У XVI. и XVI. в., по вестима путописаца, било је Јевреја и Јермена трговаца по свима важним трговачким местима на Балканском Полуострву. У XVI. в., у Рисну беху Јевреји прихватили готово сву трговину[110]); они обдарују српске манастире[111]), а у поч. XVII. в. станују и у Новом Брду[112]).

103) Mon Spect. v. 169.
104) Bosna c. 114—115.
105) Rad XLII c. 132.
106) Mon. Serb. c. 64.
107) Гласник XXIV c. 245 .
108) Гласник XI. c. 136.; XIII c. 374.
109) Rad CXVI c. 28.
110) Mon. Spect. v. VIII. c. 178.
111) Rad LXII c. 60., 61., 71., 98.; к. BXXIV c. 65.
112) Starine k. XX c. 122—123.

III. ИЗВОЗНА ТРГОВИНА.

Дубровчани пишу деспоту Стевану:

„А што пише твоје господство о нашим трговцима, да за прве године нису другу трговину износили из Србаља осим: коже, восак и сир, а сада носе сребро и злато. Господине деспоте! то је одиста било и у прво време и у данима господина родитеља вашега, за господства твога, а и данас то бива по малим трговима, куда се носи свила и мрчарија на продају; а гдено су славни и велики тргови, као у Новом Брду и по другим местима твога господства, а нарочито у славном и многопоштованом двору твога господства, где се доносе скупоцене велике чисте свите различне, аксамити, пандаури, хамуже, аздије и чисти свилени поставци и велике чисте поставе и бисер: те такве трговине не достоје, нити се могу плаћати кожама, воском и сиром сем сребром, златом и драгим камењем. Јер, господине деспоте, по свету куда греду наши трговци, тражећи те скупоцене ствари, велика бремена сребра и велике са куље дуката носе, па дају за њих. И од таквих великих послова кориснији је и по благајну твога господства, јер би од оних било мало користи“[1]).

---

[1]) М. Пуцић, Споменици књ. I с. 138.

О српској средњевековној трговини може се поуздано казати, да су се из српских земаља преко приморских градова извозиле разне сировине, а увозили разни италијански, дубровачки и византиски фабрикати, прерађевине, јужно воће, конфекције, разне драгоцености. Поред многих споменика и наведеног дубровачког писма, о карактеру српске средњевековне трговине даје нам доказа и спис Филипа де Диверзиса, који је дошао у Дубровник 1434. год. Ево шта он бележи да се у Дубровник увози: Становници оближњи Граду, било Дубровчанима било другим владаоцима потчињени, довозе: поврће, цвеће, воће, пилад, свиње, зецове и остале животиње потребне за исхрану. Даљни, пак, становници доносе: мед, рибу, даске, камену и дрвену грађу, угљен (carbones exustas, грубу рашу (rassias rudes), коже, стоку и др. Остали, пак, долазећи из земаља где се налази врло много трговаца, доносе злато, сребро, олово, камен за зидање, бибер, восак, и друго много штошта од велике вредности доносе из града Једрена, из Рашке, нарочито из Новога Брда, из Босне и т. д.[2])

Из српских су земаља, дакле, трговци извозили: стоку, усољено и суво месо, масло, маст, сир, суву рибу, жито, брашно, варива, разна крзна, вуну, кострет, лан, конопљу, (можда и) свилу, вино, мед, восак, црвац (крмез), катран, луч, дрвену и камену грађу, дрвено посуђе, непречишћене метале: сребро, злато, олово, бакар, гвожђе.

1 Извоз стоке сточарских производа.

Српска земља, по превасходству сточарска и планинска земља, била је необично богата стоком. Цркве и манастири на својим великим имањима подизали су не-

---

[2]) Макушев, Изслѣдованія с. 18—20.

бројену стоку. Па и сами владаоци и властела нису се либили да гаје стоку и шаљу је у приморске тргове на продају. Из српских се земаља на приморске тргове гонила небројена стада оваца, свиња, коза, говеда, коња. Обиље стоке у српским земљама види се и по томе, што су српски владаоци казну одне̂ривали у стоци. Тако краљ Стеван Првовенчани одре̂ује казну у коњима и воловима[3]), краљ Дечански у овновима[4]), а цар Душан у воловима[5]). Г. Мијатовић не верује да су се из српских земаља на стране тргове изводили и коњи[6]). Ме̂утим има спомена, да су у XVI. в. Барани и Будванци извозили у Италију и коње[7]). Народне песме славе „вране коње рода босанскога"[8]).

Особито су Дубровчани извозили много стоке из српских земаља. Г. 1398. Турци отеше дубровачким трговцима 5.000 овнова, а 1399. г. другом једном каравану 4.067 *брава* (овнова).[9]). У поч. XIV. в. у Дубровнику се продаје: *овчевина и јагњетина* (carnes de montono, monto coliuto, de lanato)[10]), *гове̂ина* (carnes de vacha)[11]), *свињетина* (carnes porcorum, lardum de porco[12]), *козетина* (carnes de beco tagliato, de beco castrato, de capra[13]). Понајвише се *жива стока* гонила у приморске градове, па се ту клала, а месо се пре̂ивало, солило, и тако конзервисано извозило у италијанске гра-

3) Mon Serb. c. 14.
4) М. Милојевић, Дечанске Хрисовуље с. 55—56.
5) Законик с. 48., 61.
6) Гласник XXXVII с. 211.
7) Тргов. Центри с. 213., 264.
8) Вук, Пјесме књ. III с. 309.
9) Пуцић, Споменици књ. I с. 17., 22.
10) Mon. Spect. v. XXIX c. 30, 310.
11) Jd. c. 30.
12) Jd. c. 51., 97.
13) Jd. c. 30., 310.

дове[14]). То суво месо, спремљено за извоз, звало се *кастратина*, или латинскем и италијанским називима: **carnes castratinae**[15]), **castrati**[16]), **carnes de castrato**[17]), **carnes siccae**[18]). Кастратине се справљале од овчевине, говеђине и свињетине, јер се у дубровачким књигама спомињу: **carnes mutolinae castratinae**[19]), **castratae mutoninae**[20]), **castratae bestiarum**[21]) **carnes porcinis salitis**[22]). Вероватно да је наш народ и по унутрашњости солио месо и суво га извозио у приморске тргове. Спомиње се у једном споменику *сланина*, „полоутькь сланинѣ“[23]). У народним песмама слави се „дебело испод Скадра месо“[24]). Справљање гласовитог ужичког специјалитета *пршуте* (итал. **persciutto**), као и пиротске *саланске пастрме* или *кајсе)*, вероватно да потиче из Средњега Века. Какво се, пак, месо виђало на столовима средњевековних владалаца, показује нам један докуменат, који је публиковао Карло Хопф[25]). Приликом венчања савојског војводе Филипа морејском принцесом Изабелом од Вилхардуена, 13 февр. 1301. г., потрошиле се велике количине „меса говеђег, овнујског, свињског, козјег, од дивокозе, кокошиња, јаребичјег, фазанова, гушчијег, голубињег, грличјег, овчјег, па онда сланине, јегуља“ и др.

Масла, масти, лоја, а особито *сира*, у великим се количинама извозило из српских земаља, наро-

---

14) Гласник књ. XXXVII с. 203—204.
15) Mon. Spect. V. XIII c. 151.
16) Mon. Spect. v. X c. 135.
17) Mon. Spect. v. XXIX c. 30., 49
18) Mon. Spect. v. X c. 2; v. XXIX c. 92.
19) Mon. Spect. v. XXVIII c. 100.
20) Mon. Spect. v. XXIX c. 264.
21) Jb.
22) Mon. Spect. v. X c. 228.
23) Споменик III с. 39.
24) Караџић, Пјесме књ. III с. 341.
25) Chroniques gréco-romaienes inédits etc. Berlin 1873. c. 232.

чито са високих планина, на којима су Власи и Арбанаси пасли своја стада. Још у римско доба слављен је caseus Docleas (из дан. Црне Горе) и caseus Dardanicus (из околине Скопља и Призрена)[26]). У Дубровник су Власи доносили четири врсте сира: *влашки* (caseus ulacheschus, formadeus vlascecus, vlacheschus,[27]), *брнзу* (brença)[28]), *манур* (manerius formadeus)[29]) и *слани сир* (caseus salitus)[30]). И данас се у Ист. Србији једна врста влашког сира зове *брнза*[31]), а на Старој Планини Црновунци праве сир *„мȁнӯр“*, па су се и неки Височани научили справљати тај ситан али мастан црновунски сир. Манур Црновунци преносе у мешинама. *Слȁнӣ сӣр* вероватно је оно што Височани зову *„бӣјено* или *чӯкано сӣрење“*. Сир се износио из српских земаља у меховима или у великим комадима, погачама, као што се данас преко Пирота у Цариград и Солун извози *качкаваљ*. У XIV. в. у „мѣхь сирєниꙗ“ рачунало се 120 литара[32]). Ст. Новаковић мисли да је влашки сир био у погачама[33]). Год. 1357. Дубровачкој се Општини јави Јуније Рањенић и изјави да има „440 pecias casei“ и „scupinas 8 brençe“, Хвалислав: „50 пеција (комада, погача) сира“; Блаж Владикоса: 180, Надихна Богданић: 120, Јаковче Калег: 229, Радослав Церења: 280, Гуре Глеја: 67, Петар Квирино: 20[34]). Г. 1326. и 1328. ливра влашкога сира беше у Дубровнику 10 фолара, манура 8, а 1357.

26) Jireček, Das Fürst. Bulgarien c. 188—189.
27) Mon. Spect. v. XIII c. 100, 197, 201.
28) Jd. c. 200.
29) Mon. Spect. v. XXIX c. 253.
30) Mon. Spect. v. XIII c. 197.
31) С. Тројановић, Стар. јела и пића с. 97.
32) Гласник XV. с. 308. — Споменик III с. 39.
33) Село с. 24—25.
34) Mon. Spect. v. XIII c. 200.

г. ливра влашкога сира 12, а сољеног (сланог) сира 8 фолара[35]). Из Дубровника се понекад сир није могао извести без кнежева допуста, а масло и сир без одобрења Малога Већа[36]).

2. Извоз жита.

Каменито и неплодно далматинско приморје није могло исхранити своје становнике, а многољудни италијански градови требали су за исхрану својих становника велике количине животних намирница. Отуда је био жив извоз жита из српских земаља. „А краљевина је та, вели Буркард за Србију, богата *житом*, вином, уљем и месом"[37]). Па и сама су властела на приморске тргове слала жито са својих земаља. Жупан Санко продаде у Котору своје жито товар по 10 пп., коју цену није могао добити у Дубровнику[38]). Дубровчани су извозили жито са првих светских тргова и из најбогатијих житарских крајева, из Цариграда, Анконе, Арбаније, Пуље, Сицилије, али још више из српских земаља, које су им биле ближе а жито јевтиније[39]). Краљ Душан наредио је да ће сваки онај бити кажњен са 500 пп., који чини сметње Дубровчанину да купује а српском „землıанинѹ" (земљораднику) да продаје жито[40]). Г. 1379. Баоша II а 1386. Ђурађ II Страцимировић допустише Дубровчанима извоз жита, само да плаћају два динара од мантије[41]). Много су Дубровчани настојали да што више привуку донос српскога жита, те да њихов град не оскудева у храни. 6. Јул. 1347. г. до-

35) Jd. c. 197. v. XXIX c. 253.
36) Mon. Spect. v. X. c. 1., 4.; v. XXVIII. c. 30., 33., 35., 79.. 82.
37) Чуп. Год. XIV c. 32.
38) Mon. Serb. c. 247.
39) Mon. Spect. v. X. c. 241.
40) Mon. Serb. c. 119.
41) Jd. c. 193. и 204.

носе одлуку да сваки *Влах,* Словенин (sc. Србин), а и ма ко, може донети у Дубровник *ново жито*[42]). При увозу жита у Дубровник није се плаћала никаква царина или врло мала, највише 9 фолара на 100 стара, а *странац* није могао извести из Дубровника жита него само Дубровчанин, и то тек по кнежеву допусту и под жигом[43]). Два општинска чиновника надгледала су правилно мерење при продаји и куповини жита (ad stateram frumenti[44]), а 1431. г. установише Дубровчани *јавне житнице* (fundici)[45]). Оближњи српски сељаци носили су своје жито на мливо у дубровачке *млинове* (molendina), и два чиновника (officiales) водила су надзор над тим млиновима[46]). Спомиње се да Дубровчани продају на српским трговима и *брашно, мѫка*[47]), вероватно мало боље врсте, млевено у њиховим млиновима.

3. Извоз вина, меда и воска.

По српским земљама, као што је споменуто, било је доста винограда; винограде су подизали и сами владаоци и властела, цркве и манастири. У XVI и XVII в. спомиње се да и сами Дубровчани подижу и имају своје винограде по српским земљама[48]). Брокијер спомиње да Србија има „нарочито добра вина“[49]). Наши средњевековни јунаци гасе жеђ после „дебелога овнујскога меса“ вином „рујним“, „мрким“, „црвеним“, „хладним“,

42) Mon. Spect. v. X c. 67.
43) Id. c. 234.; v. XXIX c. 150., 282. — Mon. Serb. c. 37. — Cf. Rad. CXXIX c. 105.
44) Mon. Spect. v. X c. 12.
45) Rad. CXXIX c. 105.
46) Mon. Spect. v. X c. 2—3.
47) Mon. Serb. c. 52.
48) Тргов. центри с. 205., 380.
49) Чуп. Год. XIV с. 56.

„црвѐником“[50]). Српско је вино извожено и у Италију[51]), а у времену од 1345—1349. г. спомиње се да је српско вино у Млецима ослобођено царине[52]). У *мѐшинама, „ту̏лумима“*, Дубровчани су доносили вино из српских земаља, па су од њега справљали гласовиту *малва̀сију*. Миланац Петар Кацола (1494. г.) бележи да је дубровачка малвасија боља и од саме критске[53]). По каткад Дубровчани су у бурадима (carateli) слали малвасију на поклон српским владаоцима и властели[54]). Спомиње се да су српски владаоци и из Млетака добивали малвасију. 17. Апр. 1388. г. Млеци допуштају да рашки краљ (Твртко) извезе „vinum Monovasiae“ у вредности 200 дук.[55]).

У Средњем Веку, веку церемонијалне религиозности, цркве и манастири трошили су велике количине воска. Сем тога владалачке и властелинске одаје ноћу су осветљиване *воштаним* свећама. Филип Савојски о свадбеној гозби 12. Фебр. 1301. г. потрошио је велике количине „candelarum de cero et candelarum albarum“[56]). У српским је земљама пчеларство било врло добро развијено[57]), па се поглавито у Дубровник, Котор, Св. Срђ, Габелу, Бар, Љеш, Драч износили многи товари воска и меда. *Шећер*, поглавито добиван из сирских фабрика, био је тада према меду скупљи артикал[58]). Српски восак и мед вероватно да је ношен и у Византију, а познато је да је Цариград трошио поглавито руски мед

50) Караџић, Пјесме књ. II с. 240., 292., 341., 465, 496, 509.
51) Гласник XXXVII с. 215—216.
52) Mon. Spect. v. IV. c. 243.
53) Rad V c. 166.
54) Mon. Spect. v. XXVII. c. 247.
55) Mon. Spect. v. IV. c 248
56) Hopf, Chroniques c. 234.
57) Види с. 7—8.
58) Heyd, Geschichte Bd. II c. 677.

и восак[59]). Особито су Дубровчани и Которани износили много воска и меда. У споменицима се често спомињу дубровачки каравани воска[60]). Обично се *восак* у Србији претапао и *мед* цедио, па се претопљени восак, у нар. песм. „*жу̑ти̑ во̏сак*“[61]), носио у Котор и Дубровник, где се прерађивао у *во̏штане свѐће* (candelae de cera)[62]). По српским градовима била је по нека радионица воска, „коуща кощана“, коју су издавали под закуп цркве или владаоци. У хрисовуљи краља Дечанског манастиру Св. Богородице у призренској епископији стоји ово: „И начинили беху Которани кућу воштану на тржишту на црквеном месту, и даде је краљевство ми цркви, да је црква има до века, и да владика, који буде, да је даје коме жели; а ако је ко држи (под закуп), да плати 500 перпера, а нигде у целом граду да се другде не цеди восак, нити да се поставља друга кућа“[63]). Краљ је Милутин био наредио да се Дубровчанима „не узима на силу ни скрлат ни *мед* ни брашно нити која купља“[64]). Дубровчани су још справљали од меда омиљено српско пиће *медо̀вину*[65]), па га продавали на српским трговима по полициској такси, „ѹ ѹцѣнь“[66]). И данас Црногорци справљају од меда и воде, или без воде, медовину[67]).

4. Извоз кожа и вуне.

Као што се види из писма деспота Стевана, извоз кожа је понајстарији. Велика бремена сирових кожа ов-

59) Id. Bd. I c· 81. — Lavisse—Rambaud, Hist. Gén. t. I. c. 675.
60) Пуцић, Споменици књ. I. с. 17., 22.
61) Караџић, Пјесме књ. II. с 94.
62) Mon. Spect. v. X c. 2.
63) Гласник књ. XLIX с. 264.
64) Mon Serb. c. 52.
65) С. Тројановић, Стар. срп. јела и пића с. 114.
66) Mon. Serb. c. 17.
67) П Ровински, Черногорія гл. II ч. 1. с. 551.

чјих, јагњећих, волујских извозила се у приморске градове и Италију. У италиским градовима кожама из српских земаља одржале су конкуренцију само коже из руских крајева, одакле су их доносили Ђеновљани[68]). А и сами су Руси доносили коже у Цариград[69]). У једној хрисовуљи цара Душана спомињу се „коже говєгю"[70]). Сем кожа од домаће стоке из српских се земаља извозиле и коже од разне дивљачи. Много се зечјих кожа носило у Дубровник[71]), а као да је *куна* било и сувише по српским земљама, особито у Босни. Г. 1180. папски посланик Теобалдо моли бана Кулина да му пошље *кожа од куна*, да би се куновином заштитио од зиме[72]), а 23. Септ. 1313. г. Задрани се обвезују Млецима да ће им плаћати годишњи данак 150 пп. или 3.000 куниних кожа[73]).

Извоз вуне из српских земаља особито је порастао, када се 1433. г. отвори у Дубровнику гласовита фабрика сукна. У Јун. и Јул., када је на планинама бивала *„стрӣжба брава"* (овнова и оваца), трговци су од пастира куповали непрана *ру́на*, па их караванима носили у приморје, где се прала и прерађивала вина. У нашим споменицима јавља се „ꙗрина"[74]), и Ђ. Даничић мисли да је то *„кȍзја кȍжа"* (pellis caprina)[75]), али мени се чини да је то оно што се и данас у Високу зове *„ја̏рином"*: мекана вуна острижена од јагањаца. Манастирски људи дужни су били да дају калуђерима и „кльноу"[76]).

---

68) Гласник XXVII с. 210.—211.
69) Heyd, Geschichte Bd. I 81.
70) Гласник XV с. 308.
71) Mon. Spect v X с. 61.
72) П. Срећковић, Историја књ. II с. 34.
73) Vj. Klaić, Povjest Hrvata sv. II d. 1. c. 34.
74) Гласник XV с. 307.
75) Рјечник III с. 505.
76) Гласник XV с. 307.

Има спомена да су Срби обделавали *лȁн*. У поменицима се често јавља „льнь"[77]), а име једног места беше „Льнииште[78]). Призренском манастиру светих арханђелâ дуговао је сваки *стас*[79]) по 30 пȍвесама лана[80]). И данас сељанке од кȍнопљана плȁтна кроје кошуље, а и данас је у Лесковцу и Врању и околини јако развијева култура кȍнопâљâ[81]). У јевропској средњевековној трговини највише је цењен *левантски лан*, који се као сировина много извозио преко Дамјете и Александрије у Цариград, Шпанију и Италију[82]).

5. Извоз грађе, луча и катрана.

У Средњем Веку српске су земље биле необично шумовите. У споменицама се често јављају *кр̏чевине или лȁзови*[83]). Крсташи путују преко Балканског Полуострва кроз мрачне и прастаре шуме[84]). Буркард бележи о Србији да је „окићена шумама"[85]). Шта више још у XVI и XVII в., по вестима путописаца, данас већином голе српске земље, Црна Гора и Далмација беху покривене пространим шумама. Тако, на пр., Маријан Болица (1614.) спомиње да је *Ловћен* обрастао прекрасном и густом шумом буковом, јасеновом и јеловом[86]). Какво је било богаство шума у Србији види се и по томе, што је за владе краља Милутина и Дечанског српски сељак

---

77) Id. с. 276, 305.

78) Ђ. Даничић, Рјечник II с. 27.

79) *Стас* је једно целокупно сељачко имање. Ст. Новаковић „Село" с. 160.—162.

80) Гласник XV с. 305.

81) В. Карић, Србија с. 740.—741. — Милићевић, Краљевина Србија с. 301.

82) Heyd, Geschichte Bd. II. с. 591.

83) Ђ. Даничић, Рјечник књ. II с. 3.

84) Rad XLII с. 106.

85) Чуп. Год. XIV с. 32.

86) Starine XII с. 172.

могао раскрчити шуме колико је хтео, па да од те крчевине, лаза, начини *сенокос* или *њиву*, и да му то остане као баштина[87]). Гору су понајвише сатирали Саси, који су је секли за продају или за своје металуршке потребе. Цар је Душан хтео да ограничи немилостиву горосечу, па је чл. 123. свога Законика наредио: „Што су горе посекли Саси горе до овога сабора, ту земљу да имају. Ако су коме властелину без права заузели земљу, да се са њима суди властела по закону Светога Краља. А од сада Сасин да не сече; а што посече, да то не обрађује, нити да људе насељује, него да стоји пусто, да расте гора. Нико да не забрани Сасину горе: колико је потребно тргу толико да сече“[88]). У XV в. у Дубровнику се троши *ӯгаљ* из српских земаља[89]), који су вероватно за продају жегли Саси или пак Срби *ӯгљâри*. Лужничани из пиротског округа данас су познати као вешти угљари. И тако због великог богаства шума био је велики извоз сирове грâђе, jа̀пије, дӯгâ, ка̀трана, лу̑ча. У дубровачким књигама спомињусе *дӯге*, dogbae[90]). Катран се производио највише у дан. Црној Гори и ужичком округу. М. Болица бележи да село *Цуце* (Zuze) производи меку смолу, *ка̀тран* (catram), коју већином у Млетке извозе трговци[91]). Ка̀тран (у Црној Гори *ка̀трам)*[92]) данас се у Србији сматра као нарочити ужички производ[93]). Варошка сиротиња и сељаци осветљавали су своје *ѝзбе* понајвише лучем. »Ал' ми волиш лучем свијетлити“, стих који се често јавља у народ. песмама.

---

[87]) Ст. Новаковић, Село с. 170.
[88]) Законик с. 94.
[89]) Макушев, Изслѣдованія с. 18
[90]) Mon. Spect. v. XXIX с. 385.
[91]) Starine XII с 172.
[92]) Караџић, Срп. Рјечник. с. 275.
[93]) В. Карић, Србија, с. 687.

Још нар. песме слове *„лӯч пѝтоми“*[94]). У Нишу и Пироту луч се употребљује као народне лекàрије, а зове се *бо̏рина*[95]).

6. Извоз метала.

Српске су земље биле на великом гласу као веома богате рударске земље. Странци су се веома дивили и причали фантастичне приче о богаству српских рудника. Критовул, на пр., бележи да се у новобрдском крају могло орати по чистом злату и сребру[96]). Од XIII в., када су Саси дошли у српске земље, јако се развио извоз сребра, злата, бакра, олова, гвожђа. Српски су метали извожени преко Дубровника и Котора у италијанске градове. Помиње се 1496. г. да Дубровчани преко Анконе посе у Флоренцију сребро[97]). Сем тога су и Млечани долазили у Босну и Србију да купују *злато, сребро, олово, бакар,* и кући однесу. Г. 1349. један Млечанин купује у Трепчи олово[98]).

Особито се много сребра износило, јер се обично сребром плаћаху индиски производи, кадифа, свила, бисер и др[99]). *Срѐбро* се извозило у комадима, плочама, шипкама и зрнима[100]). Оно је било двојако: *бело*[101]) и и *гламско*[102]). Бело сребро било је по С. Љубићу[103]) *чисто сребро.* То се сребро у споменицима зове и: „чисто срѣбро“[104]), а и у нар. песмама *чисто* или *бело*

[94]) Караџић, Пјесме, књ. II с. 121
[95]) Гаром од борине бабе запајају плачљиву децу.
[96]) Jireček, Die Handelsstrassen с. 56.
[97]) Макушев, Памятници с. 407·
[98]) Споменик XI с. 28
[99]) Гласник XXXVII с. 238.—240.
[100]) Mon. Serb с. 406 — Споменик XI с. 54
[101]) Пуцић, Споменици књ. II с. 96 — Mon. Serb. с 406, 477., 478
[102]) Пуцић, Споменици књ II с. 96. — Mon. Serb. с. 406., 477, 478.
[103]) Novci с. XXI
[104]) Mon. Serb. с 477., 478.

сребро[105]). *Гламско сребро* било је помешано златом[106]); у споменицима зове се: „гламско", „фино" или „пино"[107]). Гламско је сребро пречишћавано у Дубровнику или Млецима, а један су део причишћавали и сами Саси[108]). У споменицима се још јавља и „плико[109]) и „болано"[110]) сребро. По Ч. Мијатовићу[111]) и Е. Лилеку[112]) *плико* је сребро било сребро у витким листовима. *Болано* је сребро било сребро са урезаном белегом, што је значило, да је на том сребру плаћена царина[113]). Дубровчани су могли из Босне изнети сребра колико су желели, али само — *болано;* јер су иначе босански цариници трговцима одузимали сребро „неболано"[114]). *Злато* се износило у „кергама" (шипкама)[115]), „печама"[116]), „комадикима"[117]) и „зрнима"[118]). Доментијан спомиње у Животу Св. Симеуна „соухо злато"[119]), а народне песме славе „суво", „чисто", „жежено", „сјајно" злато[120]), што ће све бити претопљено злато.

Сем злата и сребра извозио се и *бакар*, „тамно" и „тешко"[121]) *олово*, „љуто", „жестоко" и „хладно"[122]) *гвожђе*.

---

105) Карацић, Пјесме књ. II с. 83., 540.; књ. V. с. 42.
106) S. Ljubić, Novci c. XXI.
107) Пуцић, Споменици књ. II. с. 35. — Споменик XI с 41.
108) S. Ljubić, Novci c. XXI.
109) Mon. Serb. c. 356., 364., 389., 406, 498. — Споменик XI с. 51.
110) Mon. Serb. c. 487.
111) Гласник XXXVII с. 246.
112) Glasnik zem. muzeja књ. II с. 9.
113) Гласник XXXVII с 244. — Ljubić, Novci c XXII.
114) Mon. Serb. c. 487.
115) Пуцић, Споменици књ. II с. 96.
116) 117) 118) Mon. Serb. c. 406.
119) Ђ. Даничић, Живот Св. Симеуна и Св. Саве с. 55. и 128.
120) Караџић, Пјесме књ I с. 206.; књ. II 538., 603. и т. д.
121) Карацић, Пјесме књ I с. 37. књ. II. с. 119.
122) Id. књ. II с. 403., 428; књ VI с. 195.

7. Извоз свиле, крмеза, броћа и др.

За владе султана Мухамеда II помиње се (1456. г.) да се из српских и турских земаља носила у Дубровник *свила* и *крмез*[123]). Већ је споменуто да је у Србији било развијено свиларство и у XIV в.,[124]) и када се на новљанском и дубровачком тргу продаје у XIV и XV в. „*свила*“ и „*свилене чауре*“[125]), то је та сирова свила била свакако из српских земаља. Са Балканског Полуострва извозила се свила из дан. Грчке. Још у времену Француске Револуције на Западу је много цењена тесалиска свила[126]).

Крмез је био један инсекат затворено љубичасте боје, који се употребљава за бојадисање. У Средњем Веку он се звао **grana** или **grana da tignere scarlatti, graine d' écarlate**[127]). Још се крмез у Средњем Веку називао и **vermiculi**[128]) (франц. **vermillon**). Српски средњевековни назив за крмез црьваць[129]) вероватно је превод тог латинског назива. Италијански трговци извозили су га понајвише из Византије (Romania), нарочито из Пелопонеза[130]). Још у времену бар. Феликса де Божура *крмез* (vermillon, kermès) извозио се из Ливадије, Беотије и Фокиде[131]).

Некада је у Црној Гори била развијена култура *брђћа*, па су и нека места по броћу добила своја имена као: Броћник, Броћанац[132]), а *Брђћно* је кнежина у

---

123) Mon. Serb. c. 475.
124) Види с. 9.
125) Mon. Spect. v. XXVIII. — Mon. Serb. c. 529.
126) F. de Beaujour, Tableau du commerce c. t. I. c. 245.—250.
127) Heyd, Geschichte Bd. II c. 609.
128) Ib.
129) Mon. Serb. c. 475. и 529.
130) Heyd, Geschichte Bd. II c. 609.—610.
131) Tableau du commerce t. I c. 245.—250.
132) П. Ровински, Черногорія т. II ч. 1. с. 606.

љубочкоме кадилуку у Херцеговини[133]). При крају XVIII в. *брӧћ* се извозио из Турске под именом aly-zari, а највише је цењен беотиски броћ[134]). Још и данас је из Црне Горе јак извоз *бухарице* и *руја*, који се употребљују за чињење кожа[135]), а пиротски табаци беру рӯј по околини. Од интереса је још навести што М. Болпца спомиње, да многи италијански ботаничари долазе на Ловћен за лековите траве[136]).

8. Трговина робљем.

Као год и у Старом тако и у Средњем Веку трговина робљем била је једна од најлукративнијих трговинских спекулација[137]). Главни светски трг робља био је у Средњем Веку Цариград, где се доводило робље са свију страна, и одакле се одводило на Исток или на Запад[138]). Од свију италијанских градова робљем су највише трговали Млеци и Ђенова. На оружаним трговачким бродовима Млечани и Ђеновљани ишли су до црноморских обала, па су ту „у својим колонијама црноморским, куповали момке и девојке беле расе, младе и лепе Черкескиње и Рускиње, па их продавали богатим италијанским трговцима или јегипатским беговима[139]). Помиње се 1429. г. да је једна млада Рускиња продата за 87 дук. (2093 лире)[140]). И ако је Црква много настојала да уништи ту срамну трговину „људским месом“, ипак је

133) Караџић, Срп Рјечник с. 46.
134) F. de Beaujour, Tableau du commerce t. I. c. 623.—624.
135) Ровински op. cit. c. 623.—624.
136) Starine knj. XXII c. 172.
137) Џ. У. Дрепер, Историја умног развића Јевропе (прев. М. Ракић) I д. с 37.
138) Гласник XXXVIII с. 132.—134.
139) Heyd, Geschichte Bd. II c. 548. — Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II c. 497.
140) Heyd, Geschichte Bd II. c. 548—549.

она била добро развијена. Млечани су робљем трговали и у XVI в., а највише су тај нечисти посао вршили Јевреји[141]).

И из српских земаља изводило се робље. За владе цара Душана у Србији било је забрањено трговање робљем, јер цар 21. чл. Законика нареди: „И ко прода хришћанина у другу неверну веру, да му се рука одсече а језик уреже“[142]). Међутим у далматинским градовима и на острвима било је доста робља, јер по њиховим статутима сваки дужник који не би могао платити дуга постајао је робом, — а босанска властела продавала је своје људе и ван земље[143]). Главни трг босанског робља била су Древа[144]). Септ. 1419. г. Дубровчани пишу кнезу Павлу Ђурђевићу: „Босна продаје људе а тамо је Босна близу вас, па сте тако свеједно“[145]).

Робљем су трговали и Дубровчани и Которани. У уговору Котора и Дубровника од 5. јун. 1279. г. утврђено је, да Которанин плати онолико царине при извозу робља из Дубровника колико и Дубровчанин из Котора[146]). У осталом дубровачко је веће издавало честе наредбе да се „не тргује људским месом“[147]), и да се не смеју извозити „sclavi de regno Sclavoniae“[148]), па су на раздобљу XIV. и XV. в. на томе радили поједини српски човекољубиви владаоци и властела, као госпођа Јевђенија, син јој кнез Стеван, краљ Остоја, островички кнез Никола Зојић, војвода Хрвоје, кнез Павле Ђурђевић и други, и Дубровчанима саветовали да се оставе

141) Rad. LXX c. 161.—162
142) Законик с. 24.
143) А. Мајков, Историја с. 243.—249.
144) Пуцић, Споменици књ. I с. 146.
145) Ib.
146) Mon. Spect. v. I c 120.
147) Пуцић, Споменици књ. I с. 13., 31., 146.; књ. II с. 158.
148) Mon. Spect. v. X c. 125.; v. XII c. 215; v. XXII c 7.

те срамне трговине[149]). Међутим све до краја Средњега Века продавало се робље на дубровачком као и на которском тргу[150]). 1. окт. 1392. г. Дубровчани пишу госпођи Јевгенији и кнезу Стевану: „јер Млечани (Бнѣтци) и Ђеновљани (Живинѣзи) и сви народи откупљују по целој царевој земљи, до саме Брусе, и одводе га куда желе, а и овде мимо Дубровник проводе га сваки дан“[151]). Истога дана Дубровчани пишу и кнезу Николи Зојићу: „јер је познато целом свету, а и ваша је љубав могла чути, да сваки дан пролази робље из Цариграда и из Анадолије и из свију царевих земаља, па га одводе куда им годи“[152]). Још је интересантније писмо које Дубровчани пишу 2. септ. 1400. г. босанском краљу Остоји: „А што краљевство ти пише о чељади и о соли, нека ти зна величанство: ми смо послали заповести по тргу, а и да објави по целом тргу, да нико не сме куповати ни продавати чељад, јер нисмо вољни да ко тргује људским месом. Когод ли се нађе да противно учини, тога ћемо казнити, да њиме дадемо примера, да нико не сме тога учинити..., пак молимо краљевство ти, нека буде милостиво заповедити и од ваше стране поставити стражу да се чељађу не тргује, а и ми ћемо колико будемо могли“[153]).

На робљу плаћала се у Дубровнику царина 4 гроша с главе; те су царине Млечани били ослобођени у Дубровнику[154]). У Морачкој Крмчији налази се ценовник робља, који је удешен према византиској пијаци: „А цена да буде роба, ако је без заната, 20 златника, ако

149) М. Пуцић, Споменици књ. I с. 9., 10., 31., 146.
150) Тргов. центри и друмови с. 135.—136. п. 5.
151) М. Пуцић, Споменици књ. I с. 9.—10.
152) Id. с. 10.
153) Jd. с. 31.
154) Rad CXXIX с. 105.

има више од 10 год., а ако има мање — 10 златника; ако ли пак неку вештину зна, сем граматичке и лекарске, 30 златника; ако је граматик или лекар, граматику да је цена до 50 златника а лекару до 60; ако ли пак робови буду ушкопљеници, па буду имали више од 10 год. а без заната, цена им је 8 златника, ако ли какву вештину знаду: 70 зл., ако су испод 10 год. — 30 зл.«[155]).

Особито је трговина робљем порасла, а цена робљу појевтинила, доласком Турака на Балканско Полуострво. Ретко који путник из XV и XVI в. на Балканском Полуострву не срета на друму, где Јаничари или трговци (највише Јевреји) гоне повезано робље, људе, жене, девојке, децу, да их поклоне пашама на Босфору, или да их на Аврет-базару (женском тргу) у Цариграду продаду западним трговцима. Да не би робље изгубило од своје цене због мучног пешачког путовања, транспортовање робља вршило се у колима или у великим кошевима на коњима, мазгама и магарцима; млађе, отменије и зато скупоценије робље трговци су прекривали платном, да им не би робовима јарко сунце опалило нежна и бела лица (Вранчић)[156]). Јевреји су понајвише трговали женскињем, јер су на тој трговини највише добијали: купе младе и лепе девојке, науче их ручноме раду, игри, певању и свирању на разним инструментима, па их мало образованије скупље продају[157]).

У XV в. српско се робље јевтино продавало на трговима од Дунава до Еуфрата, или је на лађама вожено у Јегипат, да се на мисирским трговима прода по скупе новце. На путу од Једрена у Пловдив 1432. г. Брокијер срета 15 људи повезаних тешким ланцима око

[155]) Арх. Н. Дучић, Књиж. радови књ. IV с. 373.
[156]) Rad LXII с. 22.
[157]) Чуп. Год. књ. XVII с. 98.

врата и 10 жена; то несрећно робље, гоњено у Једрене на продају, било је мало пре заробљено при турском упаду у Босну[158]). У XV в. најбоље српско робље могло се добити у Скопљу по цени с главе 100 аспри[159]).

О трговини робљем имамо две интересантне белешке из XV в. — Пилоти, из друге четврти XV в., бележи: „У Једрену и Галипољу налазе се многи турски трговци који се баве набављањем само нејакога робља, мушкога и женскога. Ти трговци воде по који пут по сто душа, по који пут и двеста, пут Галипоља, где их товаре на лађе мусломанске или на лађе неваљалих Хришћана, и возе их или пут Дамјете или пут Александрије у Каиро. Када се доведу у Каиро, пред султана, изађу проценилоци, те цене разликујући много по народности. Највише се цене Татари, јер за једног Татарина може се платити 130—140 дук., за Черкеза 110—120 дук., за Грка па 90 дук., за Арбанасина, Словенина, *Србина* 70 - 80 дук. од главе"[160]). Још је занимљивија вест једног турског роба из средине XV в.: „У свима турским варошима имају нарочити трговци, којих је занат и радња једино у томе да купују и продају људе. Као и други трговци, они имају на то од цара еснафска писма. Него они ову своју радњу не врше само по варошима, већ иду у логор и за војском, носећи собом ланце и конопце, те из руку разбојника и војника купују робље. Јер често разбојници и војници толико људи заробе, да не могу да их чувају и држе. Стога их продају некада за већу а некада за мању суму новаца, према томе имају ли много или мало робља; јер по некад толико много

---

158) Чуп. Год књ. XIV с. 29.

159) Тргов. центри и друмови с. 379.

160) Чуп. Год. књ XIV с. 29. — О Пилотију види и Heyd, Geschichte Bd. II с 546.

робља задобију, да се човек за капу продаје. Ови дакле трговци, када купе робље, повежу га, и то по 10 или и 20 глава једним ланцем. Продају их затим сваког према његовој вредности, према лепоти и саставу тела. младића скупље него старца, окретног, стаситог, вештог скупље него каквог глупака са села. И у свакој вароши има нарочити трг или место на коме робље продају. Ту доводе робове ланцима и конопцима увезане, као што се овце на клапицу доводе; ту их пробају, откривају и као безумну животињу процењују и за худу пару продају"[161]).

---

161) Ч. Мијатовић, Деспот Ђурађ књ. I с. 280.—281. — Исто у: М. М. Вукићевић, Српски народ, црква и свештенство у турском царству, с. 23.—25.

IV УВОЗНА ТРГОВИНА

Стара српска увозна трговина може се назвати луксуриjозном, jер сем соли и нешто мрчарије, у српске се земље увозиле врло скупоцене и луксузне ствари: разне свите (италиjански и византиски фабрикати), сjаjно племићко одело, источно-инђиске мирођиjе, разне ђаконије, бижутериjа и др., све оно дакле што jе требало за владалачке и властелинске дворове и столове, а прост народ, као и данас, требао jе нешто домаћих ситница а наjвише соли за стоку и кућу. Због велике раскоши наших владалаца и племића увозна jе трговина била велика, већа од извозне; српске сировине нису могле исплатити разне италиске и византиске фабрикате, па jе дефицит био неизбежан. Што се у XIV в. тежи да се и десетак, коjи од своjих плодова давао српски сељак, преобрати у новац, „перперу", jа бих рекао да jе био и таj узрок, што jе српскоj властели и владаоцима требао *новац* за куповину прекоморских трговинâ. Прошло jе било време, када су се могле „пồшурице с мора" куповати „кожама, воском и сиром"!

Ч. Миjатовић саставио jе добар преглед увоза трговина у српске земље:

1. *Со;*

2. *Свите:* кавад или фустање, сандао, скрлат, фино сукно, свилене тканице, аксамит, пандаур, ха-

муже, хаздеје, брачин, челун, дамашкин, гримиз, златне поставе, плаштеви, шубе и кунтуши;

3. *Поставе:* хеља и зибилин (самуровина);

4. *Металне израде:* оружје, златне и сребрне ствари (црквене ствари од гвожђа, бакра, калаја и туча);

5. *Мрчарије:* слана риба, маслина, уље, разне покуђне ситнице, памучна и свилена пређа за вез;

6. *Источно-инђиске мирођије и ђаконије:* бибер, ђинђубер, разно корење, неранџе, лимунови, шећер, разни конфекти, ружично уље и ружична вода, измирна итд.;

7. *Малвасија;*

7. *Коњи бољег соја*[1]).

1. Увоз соли.

Главни увоз у српске земље био је увоз соли. Велика потрошња соли тумачи се тиме, што је српска земља била сточарска, па је српским сељацима, Власима и Арбанасима поред домаће потребе требало много спудова и товара соли за крмљење њихових великих стада оваца и целепа волова. *Сô* се увозила поглавито из приморских *сòлāрā, „слàницā“,* али нê једино отуда. У Босни постоје слани извори, а Dr. Л. Талоци тумачи да Босна значи *„сóнā зèмља“*[2]). Слани извори старих Соли, дан. Тузле, давали су неку количину соли више за локалну потрошњу. У источним српским пределима трошила се со из влашких соних рудника, а у јужним српским крајевима, у Македонији, трошила се со из солунских сланица[3]). О потрошњи „влашке“ соли имамо један врло стар спомен. из IX века. Немачки краљ Арнулфо 892. г., у почетку великог рата са Светопуком, шаље посланство Влади-

[1]) Гласник књ. XXXVIII с. 126—128.
[2]) Glasnik књ. I с. 11.
[3]) Гласник XXXVIII с. 95 —96.

миру[4]), наследнику Михаила Бориса, да се обнови тулински савез, и да Владимир забрани извоз соли из Влашке у Моравску[5]). „Влашка“ се со увозила чак у Моравску, а у толико пре у источне српске крајеве, који су за дуго били под Бугарима.

Већи део нашег народа трошио је у Средњем Веку *мòрску сȍ*, која се у приморју справљала, („варила“), поглавито на 4 места: на ушћу Неретве код Габеле *(босанске сланице)*, под Дубровником и Стоном *(дубровачке сланице)* под Котором *(которске сланице)* и код Св. Срђа на Бојани *(зетске сланице)*. У споменицима се спомињу још и *„новске сланице“*[6]). Место где се испаравањем морске воде добијала и справљала со за продају звало се у Средњем Веку „солило,“ „солиште“[7]), али још чешће „сланица“[8]). Реч сла̀ница и данас се одржала у Боци[9]).

Дубровчани су справљали со у својим сланицама код самога града, а доцније у XIV и XV в. и код Стона. Чувене су биле *стонске сланице*, које су Дубровчанима доносиле велике користи. Дубровчани су много настојали: да се у приморју не подигне каква нова солара; да монополишу продају соли по српским земљама; да од Дрима до Неретве буде „кꙋмєркь сольски“[10]) само у Дубровнику; да се уништи „контрабанда ѡд соли“[11]), па су у тим својим настојањима и успевали донекле.

---

[4]) Немачки летописац именује Владимира као бугарског владаоца, а међутим тада је у Бугарској владао Симеун. Види: Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, Историја књ. II с. 89. (С. К. З.)

[5]) Rad XLII c. 65.

[6]) Mon. Serb. c. 474., 475.

[7]) Ђ. Даничић, Рјечник књ. III с. 138.

[8]) Id. c. 124.

[9]) Караџић, Срп Рјечник с. 713.

[10]) Mon. Serb. c. 38.

[11]) Пуцић, Споменици књ. I с. 31.

Краљ Твртко I 1382. г. хтеде подићи сони трг и сланицу у Новоме, „и ту под новим градом Св. Стевана беше ми краљевство рекло, да се подигне сланица и да буде трг продаје соли“[12]). Исто тако доцније хтеде и Сандаљ подићи сланицу на Суторини, те да српски Власи долазе у Нови по со[13]); али Дубровчани молбом учинише да ови босански и хумски покушаји пропадну. У уговорима које су српски владаоци склапали са Дубровчанима истицала се као врло важна тачка, да се у приморју неће подићи никоја нова сланица нити који нови трг (sc. сони). Кнез Лазар 9. јан. 1387. г. уговара са Дубровчанима: „где су били тргови за прве господе и сланице за цара Степана, ту да су и сада, а другде нигде да не буду“[14]). 27. јан, 1386. г. Ђурађ II Страцимировић пише у повељи: „И створих им (Дубровчанима) милост да не буде сонога трга, и да се не продаје со на другоме месту, него како је било и за цара Степана по местима где се је продавала“[15]).

Исто су тако Дубровчани много настојали да привуку што већи број српских и босанских Влаха, те да ови из њихових сланица соли купују. У Јун. 1367. г. Дубровчани са 100 пп. казне једног свог грађанина, „што је ишао преко планинâ Власима, јављајући им да су Дубровчани подигли товар соли на перперу“[16]). За извоз соли из Дубровника Власи су плаћали неку малу царину, 1331. г. грош на товар[17]). Г. 1361. Власи босанског бана и Санкови долазе у Слано по со дубровачку[18]). А 1357. г. Дубровачка је република овако

12) Mon. Serb. c. 200.—202.
13) Ib.
14) Id. c. 206.
15) Id. c. 204.
16) Mon. Spect. v. XXVIII c. 97.
17) Mon. Spect. v. XXIX c. 320.
18) Mon. Spect. v. XXVII c. 102., 117.

уредила продају соли: 1) Драчевица, Конавли, Требиње, Врм, Рудине, Хум, Босна да купују општинску со (**accipere debent de sale comunis**), а исто тако и „четврти део свију Влаха који долазе из Славоније“ (Србије); 2) „Сви Словени из Славоније и $^3/_4$ царевих Влаха“ из „**commerclum dom. imperatoris**“[19]). У поч. XIV в. ко довезе соли на дубровачки трг могао је донесену со продати само Општини[20]), а још 1320. г. забрањена је приватна продаја соли[21]). Али со из дубровачких солила није могла подмирити сточарске потребе српских Влаха, па су стога Дубровчани довозили соли са Малте и Сицилије, из Триполиса, Драча, са Крфа, из Пуље[22]). Били су особити *синдици*, **salinarii**, који су ишли у гласовите светске соларе да купују соли за општински рачун[23]). А Млечани су у српске земље уносили со из пашких, рапских, задарских и скадарских сланица[24]). И Которани су такође много уносили соли из својих сланица у Луштици[25]), па су и сами Власи врло радо долазили по со у Котор[26]). Три дубровачка трговца нуде се српскоме краљу да закупе которску царину за три године по 500 дук. годишње, али тако да су његови Власи дужни потрошити годишње 10.000 товара соли; ако ли се не би толико соли потрошило, да они нису дужни краљу дати дукате за ту годину[27]). Код Котора и деспот је Ђурађ имао своје сланице. 14. Авг. 1435. г. он уговара са

19) Mon. Spect. v. XIII c. 183.—184.
20) Mon. Spect. v. XXIX c. 12.—14., 141., 147, 150.
21) Id. c. 164.
22) Mon. Spect. v. I c. 201.; v. XIII c. 228.; v. XXVIII c. 158. Rad XVIII c. 228. — Starine XIII c. 95.
23) Mon. Spect. v. XXVIII. c. 63.
24) Mon. Spect. v. II c. 165.; v. XII c. 123.; v. XXII c. 19.
25) Mon. Spect. v. XXII c. 228; v. XXVIII c. 220.
26) Mon. Serb. c. 246. — Mon. Spect. v. III c. 95.; v. XXII c. 120.
27) Mon. Serb. c. 246.

Млецима: „да исти господин деспот не може никакву со довести у Будву осим соли из сланица својих и поданика својих, које су код которских сланица, а може речену со довести у Будву морем на баркама будванским и поданика млетачке области“[28]).

Со коју су Дубровчани спремали у Стону била је по извештају П. Кацоле (1494. г.) „лепа и бела“ („è bello e bianco“[29]), а К. Д. Шепер (1533.) бележи да Дубровчани у стонским сланицама справљају двојаку со: *црну* и *црвену*[30]). — Со се продавала на *товаре* или на *спудове*. Још су Дубровчани мерили со на *центе* или *кентенаре*, али је дубровачки кентенар био лакши од босанског за читаву половину, па се зато древски спудови називали и „велики дебели спудови“[31]). У Србији се со мерила и на „*кошнице*“[32]). Цар Душан приложи манастиру Св. Панталеимона у Св. Гори „и од Христопоља 20 кошниць соли“[33]).

2. Увоз свите.

Интересантну грађу о увозу свите, одела, драгоцености, посуђа налазимо у разним *покладима*[34]) српских владалаца и властеле, нарочито деспота Ђурђа, Херцега Степана, госпође Јелене, госпође Ругине Мркшине, у тестаменту госпође Јелене Сандаљевице и др. Ти нам споменици дају разлога мислити да су наши средњевековни владаоци и властела били и сувише раскошни. У

[28]) Mon. Spect. v. XXII c. 82.
[29]) Rad XV c. 163.
[30]) Rad LXII c. 61.—62.
[31]) Dr. Ć. Truhelka, Нешто о босанским соланама. Glasnik за 1900. г. с. 578.
[32]) Ове речи нема у Даничићеву Рјечнику.
[33]) Гласник XXIV с. 235., 237.
[34]) Покладь = depositum. Ђ. Даничић, Рјечник, књ. II с. 345.

XV в. на дебелим храстовим столовима западне господе виђа се поглавито земљано и дрвено грубо посуђе, а код наше танане властеле на столовима од сандалова дрва кондири и бокали од сувога злата и чистога сребра, искићени драгим камењем и дробним бисером.

После соли најважнији је увоз био увоз свите у најразноврснијим облицима и врстама.

а) **Кавад или фустан.**

Кавӑд, „клвлдь", *καβάδιον*, итал. **fustagno**, у дубровачким књигама **fustanum, fustanei, fustagni, fostanei**[35]), била је најпростија и најевтинија свита за женско одело[36]). Краљ Урош I допушта Дубровчанима да могу слободно ићи на српске тргове са великим трговима *„почев од кавада па до свиле"*[37]). Али вероватно да је и онда, као и данас, кавад значио и једну врсту горњег женског одела. Ђ. Даничић преводи са „**pallii genus**"[38]), а у Вука: *„кȁвӑд"* — **tunicae muliebris genus**"[39]). У нар. песмама увек долази као врста женског одела: „свилен", „црвен", „мави", „жути" кавад, „од свиле црљене", „од сухога злата", „од кадифе"; „три кавада један врх другога"[40]).

б) **Сандао.**

Сȁндао, **cindalum, sandalum, çendaulx, cindone, cendale, zendado**, ченьдл, био је скупоцена свита за женско и мушко одело[41]). Ова се лака свилена метерија

---

[35]) Mon. Spect. v. X c. 81.; v. XXVIII c. 133.; v. XXIX c. 4., 5., 30., 144.

[36]) Гласник XXXVIII. с. 98.—99.

[37]) Mon. Serb. c. 46. (г. 1254.)

[38]) Рјечник I с. 428.

[39]) Срп. Рјечник с. 267.

[40]) Караџић, Пјесме књ. I с. 205., 328., 405., 580. књ. III с. 257.

[41]) Гласник XXXVIII с. 98—99. — Ђ. Даничић, Рјечник III с. 462, погрешно „ченьдл" преводи са pellis quaedam.

ткала у Кини и Персији, а на запад се извозила поглавито из Цариграда[42]). На западу је трговина сандалом била јако развијена; сандао се поглавито употребљавао за заставе и покрове[43]). Од сандала су наши средњевековни владаоци и властела правили и постављали своје плаштеве. Х. Степан је имао „плашт од црвенога дамаскина, постављен црвеним сандалом“[44]). У нар. песмама спомиње се „скут“ и „гаће од сандала“, „сандалије“, „стоји шкрипа скута од сандала“[45]), а „*сàндал*“ је Вуку „некакво платно“[46]).

в) **Скерлет.**

Скѐрлет је био најскупоценија чоха за властелинско одело. Особито се много продавано на которском тргу из млетачких фабрика[47]). Наше народ. песме много славе „зелену чоху *венедичку*“[48]). И Дубровчани су ову чоху продавали српској властели и владаоцима најпре из италијанских а затим из своје фабрике; пригодним приликама комадима бољега скерлета обдаривали су Дубровчани српске владаоце и господу[49]). По Ч. Мијатовићу скерлет, зелен и загасито-плав, био је двојак: *чисти скерлет* или скерлет par excellence (scarlatini) и *мешани скерлет* (scarlatini con mezza grana[50]). И у нар. песмама слави се „чисти скерлет“, „чисти зелен скерлет“, „чисти скерлет златом извезени“[51]). У

---

42) Heyd, Geschichte Bd. II с 690. — Гласник XXXVIII с. 98.—99.
43) Heyd, Geschichte, Bd. II с. 691
44) Пуцић, Споменици II с. 125.
45) Караџић, Пјесме књ. III с. 19., 138., 246., 250.
46) Рјечник с. 685; Пјесме књ. IV с. XXXVIII.
47) Гласник XXXVIII с. 99—100.
48) Караџић, Пјесме књ. II с. 293. 346., 561.
49) Mon. Spect. v. XXVII с. 41., 42., 75.
50) Гласник XXXVIII с. 99.—103.
51) Караџић, Пјесме књ. I с. 92.; књ. II с. 293., 346., 561.; III с. 500.

српским се земљама, вероватно, понајвише трошио *црвен скерлет;* наши средњевековни јунаци волели су облачити се у „црвен скерлет"; у споменицима се спомиње „скрьлато чисто и чрьленога"[52]), и г. Новаковећ узима да је скерлет био „чоха отворено црвене боје"[53]). У народним се песмама још спомиње и „црвена", „зелена", „црна", „бела чоха веденичка" (т. ј. млетачка)[54]). Мислим да је у споменицима „нерезана скита"[55]) што у нар. песмама „чоха нерезана"[56]). У Законику Стеф. Душана наводи се „скрьлато мале и велике роуке"[57]), што г. Новаковић тумачи: „скерлет боље и горе врсте"[58]), — И Исток је трошио западну чоху. У Средњем Веку гласовите су биле француске и фландриске ткачнице чохе, које су вуну добивали из Енглеске. Чоха из Енглеске, Фландрије, Француске доносила се у Млетке, да је млетачки бродови однесу у левантска пристаништа, па да се одатле разнесе по Истоку до саме Кине[59]). Исто тако и Запад је много трошио једну левантску чоху, која се звала **camelotto**, сукно од камиље длаке или од фине *кöзине* (кöстрети) малоазиских коза[60]).

г) **Кадифа.**

Кадифа или *сòмот* назива се у нашим споменицима грчким називом „аксамит"[61]) (*ἐξάμιτον*) или италијанским „велоуть" (velluto)[62]). Ова дебела, тешка и

52) Mon. Serb. c. 23.
53) Законик с 218.
54) Караџић, Пјесме књ. IV с. 149., 152.
55) Пуцић, Споменици књ. II с. 126.
56) Караџић, Пјесме књ. IV с. 289.
57) Законик с. 92.
58) Id c. 218.
59) Heyd, Geschichte Bd. II c. 696.—697.
60) Id. c. 695.
61) Пуцић, Споменици књ. II с. 104.—106. — Даничић, Рјечник I с. 7.
62) Пуцић, књ. I с. 49 ; књ. II с. 49. — Даничић, Речник I с. 109.

врло скупоцена свилена материја, коју су на Западу трошиле цркве и највиша друштва, и давала се као почасни поклон, води порекло своје фабрикације из Грчке. На Запад се пренела поред употребе и вештина ткања овог скупоценог ткива, па се на Запад сем из Цариграда извозио „samis de Romenie“ и из Акона, Бејрута, Лаодикеје, Дамаска и Александрије[63]). У српске земље кадифа се увозила из Италије и Византије, па је, како вели г. Мијатовић, талиски велут, лошији и јевтинији, потиснуо византиски аксамит, скупљи, лепши и финији[64]). Наши су владаоци и властела највише волели црвену кадифу, „црьлюнь аксамить“ (rubea cremiscina)[65]), па су највише од кадифе појасе резали, „поıась на велоутоу“[66]). У нар. се песмама још спомиње „плава“ и „зелена“ кадифа[67]), „лијепа млетачка кадифа“[68]).

д) Брокат

Брокат, једна од најскупоценијих материја у Средњему Веку, извезена свилом, сребром и златом, пошен је на Запад са Леванта, а понајвише из Византије. Истакри, арабљански географ X в., бележи да њихови трговци преко Требизонда увозе у своју земљу све грчке штофове, *све брокате*[69]). Вештина израде ове скупоцене свилене материје при крају Средњега Века била је у Италију донесена из Византије и јако развијена. Чувене флорентинске фабрике израђивале се и „brochati d'oro e d'ariento“[70]). На Западу се брокат употребља-

[63]) Heyd, Geschicte Bd. II с. 689.
[64]) Гласник XXXVIII с. 105.—106.
[65]) Пуцић, Споменици књ. II с. 104.—126.
[66]) Id. књ. I с. 86.; књ. II с. 56.
[67]) Караџић, Пјесме књ. II с. 292., 346. и т. д.
[68]) Id. књ. VI с. 123.
[69]) Heyd, Geschichte Bd. I с. 50.—51. — Lavisse-Rambaud, Hist, Gén. t. I с. 674.
[70]) Heyd, Geschichte Bd. II с. 699.

вао за украс црквени или домаћи, за племићко одело, за заставе и завесе, а имућни кнезови и витези на Западу су од броката правили шаторе, да под њима пију вино хладно и врше своје послове[71]). У Средњем Веку брòкâтâ је било више врста, и Dr. В. Хајд наводи неколико важнијих врста, као: **camocato, maramato, nacco. Nacco, nacchetto** био је једна врста златног броката, коју је Западу продавао Исток. Преко Самарканда извозили се у Јевропу кинески „**nacchetti de setta e d'oro**"[72]). **Maramato** или **maramanto** (од арабљ. **mahremah**) извозили су млетачки, ђеновљански каталански бродови на Запад из Акона, Фамагусте и Цариграда; употребљавао се за црквени украс и собни намештај[73]). **Camocato** је пореклом из Кине; употребљавао се за одело, украс, намештај и Запад га је добивао из Цариграда, Фамагусте и Александрије[74]). Има помена да се и у српске земље увозио из Дубровника италијански или из Византије левантски брокат. Поред пандаура и аздија у споменицима се јавља: „χамоужа"[75]), и г. Мијатовић је претпоставио да је то: „фино урађена мекана јеленска кожа"(!)[76]), а Ђ. Даничић је то превео: „**pannus quidam**"[77]). Међутим наша средњевековна *хамужа* је левантски брокат **camocato**, који се по Dr. В. Хајду звао у Византинаца „*καμουχᾶς*"[78]). Наше средњевековне госпе и јунаци носе за пасом „свилене", „златне", „танане *мараме (махраме)* и

[71]) Id. c. 685.
[72]) Heyd, Geschichte Bd. II c. 688.
[73]) Ib.
[74]) Id. c. 687.
[75]) Пуцић, Споменици књ. I c 138.
[76]) Гласник XXXVIII c. 108.
[77]) Рјечник књ. III c. 407.
[78]) Geschichte Bd. II c. 687.

копрене"[79]); а зар нису могли бити то убруси од броката *марама*-то? У нашим народним песмама поред кадифе се јавља и *диба*, „диба и кадива"[80]), а по Буку је *„дѝва"* или *„дѝба"*: „скупа свилена тканина, у коју је злато уткано, *брокат*"[81]) („Ал' онога по мору трговца кој' тргује *дибом* и кадифом").

е) **Дамаскин.**

Дамаскин или *дамаст* или по италијанском „челоунь" (celone) био је фина свилена тканина за засторе и завесе[82]). Као што је златни брокат *муселин* (mosolins) назван по граду Мосулу, тако је и дамаскин назван по граду Дамаску (**damaschino, drap de Damas**)[83]), а у Средњем Веку дамаштанске свиларске радионице. као и мусулски лаки штофови, биле су на великом гласу[84]). Код нас је највећма цењен црвени дамаскин са златом, „царлюени дамаскинь", па се од њега кројили плаштеви. Помиње се „плашт црвенога дамаскина"[85]), а Дубровчани пишу: „Посласмо цео комад црвена челуна"[86]).

ж) **Свилене тканине.**

Са Истока је свила ношена на Запад под разним топографским називима, као seta **ghella, leggi, masandroni, amali, pisciacheri, stravai, talani, canare, sacchi, seta gangia, cavallini, chattuja, seta turci** или **turchia, seta di Romania** (грчка), па се у гласовитим шпанским (маварским) и италиским (у Луки, Флоренцији, Ђе-

79) Караџић, Пјесме књ. II с. 292., 346. и т. д.
80) Id. с. 164, 253.; књ. VI с. 227.
81) Српски Рјечник с 123.
82) Гласник XXXVIII с 108.
83) Heyd, Geschichte Bd. II с. 687. и 695. n. 5.
84) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. I с. 778.
85) Пуцић, Споменици књ. II с 125.
86) Id. књ. I с. 95.

нови, Млецима) ткачницама прерађивала у свилене тканине[87]). Сем те сирове свиле на Запад су се, као и у српске земље, носиле и фине леванске тканине. Из Сирије су Дубровчани извозили под именом „res ultramarinae“ и сирске свилене тканине[88]), а у Средњем Веку сирска и кинеска свила била је прва на свету[89]). Цамблак спомиње да је краљ Стев. Дечански украсио манастир Дечане и *„сирским тканинама“*[90]), које је краљ, вероватно, добавио из Византије или из Дубровника.

Dr. В. Хајд наводи ове свилене тканине које су се на Запад са Истока или из Византије извозиле:

Балдахин (baldekino, baldacchino), скупоцена материја украшена сликама и проткана златом, названт је вероватно по Багдаду, а израђивао се и у Дамаску; на Западу се балдахин проширио и по Француској и Енглеској[91]);

Сиглатон, израђивао се поглавито у Багдаду и Таурису[92]);

Тафта израђивала се поглавито у Персији, и при крају Средњег Века много извозила на Запад[93]);

Атлас, познат под именом zetani, setuni (отуда франц. satin), raso, материја у разним нијансама и бојама а проткана златом, извозио се на Запад преко Александрије и Италије[94]).

Г. Мијатовић узима да су се у српске земље увозиле тканине или из Млетака („лакша свила“) или из

---

87) Heyd, Geschichte Bd. II c 650.—652.

88) Id Bd. I c. 341.

89) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II c. 497.

90) Гласник XI с. 70. „сиричьскаа тканиа“. Види Данич. Рјечник књ. III с. 113.

91) Heyd, Geschichte Bd. II c. 686.—687.

92) Id. c. 690.

93) Ib.

94) Id. c. 691.—692.

Византије („тешка свила"), а да су употребљаване за женске појасе, копрене (мараме), покрове, завесе[95]).

*

Вероватно да су се и српске земље, као и на Запад, увозиле *памучне* и *ланене тканине*. Западни трговци извозили су памук из Јегипта и Сирије под старијим именом **bombacium**, а од XIV в. и **cottonum**[96]). Dr. Хајд наводи ову ланену тканину, извожену на Запад: **boccasino**, ланена тканина тако фина и сјајна, да је било тешко разликовати је од свиле; израђивана у Јегипту, Сирији и на о. Кипру[97]).

*

У нашим споменицима поред хамужа јављају се и: *пандаури* и *аздије*[98]). Ч. Мијатовић мисли да је „пань-даоурь" каква скупоцена источна тканина[99]), а Ђ. Даничић каква хаљина (vestis quaedam)[100]). Међу тим ја бих рекао да је *„пандаур"* српских споменика што и у дубровачким књигама „panni auri"[101]) (panno d' auro, d'oro), те да је према томе каква скупоцена чоха, брокат. — *„Хаздеи"* мисли г. Мијатовић да је „нека скупоцена врста свиле, *атлас*"[102]), а Ђ. Даничић каква врста *чохе*[103]). Према томе што се *аздија* употребљавала за појас („појас бисеран на хаздеју црвену")[104]),

95) Гласник XXXVIII с. 104.—105.
96) Heyd, Geschichte Bd. II с 574.—575.
97) Id. с. 692.
98) Пуцић, Споменици књ. I с. 138.
99) Гласник XXXVIII с. 106.—107.
100) Рјечник књ. II с. 273.
101) Mon. Spect. v. XXVII с. 44., 54.
102) Гласник XXXVIII с. 108.
103) Рјечник књ. III с. 497.
104) Пуцић, Споменици књ. II с. 103.

или се „по хаздеју полагали венци великог бисера с каменцима“[105]), ја бих рекао да је „хаздеј“ наших споменика такође каква врло скупоцена чоха, брокат. У нашим народним песмама „ àздија“ се јавља као врста одела са скутовима, као неки подужи плашт: „И пригрну коласту аздију“, „У скут свилен коласте аздије“[106]), па Вук тако и тумачи аздију: „togae genus“[107]).

Као неке скупоцене тканине у нашим се споменицима јављају:

Гримизь. Гримиз је назван по италијанском називу за пурпур **cremisi**[108]), а био је врста кадифе, јер у једном споменику „црвен аксамит“ преводи се на латински: „rubca cremiscina“[109]). Од гримиза наши су владаоци и властела правили себи клобуке и шубе[110]);

Брачинь. Даничић мисли да је „panni genus“[111]), а према споменицима „црвен брачин“ употребљавао се за одело[112]). Dr. Хајд наводи један штоф за одело, **bucherame**, који је по Истоку и на Западу био веома распрострт[113]). Да није ова левантска тканина bucherame наш брачин?

Бѣль. Даничић преводи име ове материје: „gausape“ (влакнасто дебело сукно, за одело, покриваче и др.)[114]), а можда ће бити левантски camelotto, јер у Средњем Веку по Dr. Хајду најбољи камелото био је од *беле* камиље длаке[115]).

---

105) Ib.
106) Караџић, Пјесме књ. II с. 149., 220., 473., 518.
107) Срп. Рјечник с. ?.
108) Даничић, Рјечник књ I с. 236.
109) Пуцић, Споменици књ. II с. 104 и 126.
110) Ib. c 126. — Mon. Serb. c. 498
111) Рјечник књ. I с. 77.
112) Mon. Serb. c 386. — Пуцић, Споменици књ. II с 64.
113) Geschichte Bd. II c. 692.
114) Рјечник књ. I с. 98. — Види у Вука, Рјечник 25, бијељ
115) Geschichte Bd. II c. 692.

*

У нар. песмама слави се: „црвена“, „бела и зелена *свила*“[116]), „*свила* из Мисира“[117]), „мисирско *повесмо*“[118]), „*платно* млетачко“[119]), „*платно* сарајевско“[121]), „дубровачка *свила*“[121]), „зелени *вео* од Млетака“[122]), неко платно „*кумаш*“[123]). За кумаш Вук мисли да је „као платно од свиле, атлас“[124]). А да није *кумаш* у нар. песмама *хамужа* из средњевековних споменика?

*

У споменицама се спомињу још из: „златьнє и чистє подьставє“[125]). Г. Мијатовић мисли да ће то бити или златне пређице за кићење и шарање рува (итал. bisetta auri. франц. besette d'or) или пандаур, брокат[126]). У Средњем Веку у левантским и италијанским фабрикама много се израђивале златне и сребрне жице за вез, за проткивање скупоцених материја, и звале се „or. argent filé“ (Gold — und Silberfäden)[127]), и вероватно то ће бити наше *златне поставе.*

3. Увоз одела.

Један од важнијих увоза у српске земље био је увоз скупоценог готовог одела из Италије и Византије.

---

116) Караџић, Пјесме књ. II с. 292., 346. и т. д.
117) Id. књ. V с. 295, 582.
118) Ib 198., 285 и т. д.
119) Ib с. 327.
120) Ib. с. 295.
121) Ib. с. 429.
122) Ib. с. 300
123) Id. књ. IV с. XXXVIII.
124) Срп. Рјечник с. 325.
125) Mon. Serb. с 37 — Пуцић, Споменици књ. I с. 138.
126) Гласник XXXVIII с. 107.
127) Dr. W. Heyd, Geschichte Bd. II с. 679 —680.

Наши средњевековни јунаци, по нар. песмама, носе „дивно“, „господско“ одело, одело „од два-три ката.“ („На јунаку дивно одијело, сав у срми и чистоме злату“)[128]), а скупоцена свештеничка одела — ризе —[129]), свете утвари и други црквени украси као и на Запад[130]) тако и у српске земље увозили се поглавито из Византије.

Одело, као и поједини делови одела, звало се општим именом „свита“[131]): „две свите“, „беле свите“, „друга свита: плашт“, „од свита мојих.“ У Законику Стеф. Душана стоји: „Када умре властелин, добри коњ и оружје да се да цару, а *свита велика бисерна* и златни појас да има син му, а да му цар не узме“[132]). Ја мислим да ће овде *велика свита* украшена бисером значити тако много у нар. песмама слављену племићку доламу: скупоцена кадифена или скерлетна долама, извезена златом и сребром, а украшена бисером, била је, вероватно, властелинова свечана униформа, која је остајала у наслеђе његову сину.

Скупоцене *дòламе* од кадифе или скерлета доносили су нашој поноситој властели „танани“ поморски трговци. Као да се у наше средњевековне властеле може запазити предилекција ка *„кадифли“* — оделу. Нар. песме славе: „кадифели рухо“, „кадифли ђечерму“, „капе кадифлије“[133]), „чошну“, „зелену“, „мор-доламу“[134]) и доламе „дивна кроја которскога“[135]), „кроја скадарскога“[136]).

128) Караџић, Пјесме, књ. II с. 438., 587. и т. д.
129) Mon. Serb. с. 11.
130) Heyd, Geschichte Bd. II с. 685.
131) Ђ Даничић, Рјечник књ. III с. 89.
132) Законик с. 42.
133) В. Караџић, Срп Рјечник с. 267.
134) Пјесме књ. I с. 421., 434.; књ. II с. 259., 318. и т. д.
135) Пјесме књ. V с. 327.
136) Пјесме књ. III с. 309.

Па онда продавани су разни *контуши* и *плаштеви* од кадифе или дамаскина. Конгоушь или коуньтоушь (франц. contouche, пољ. kontusz, нгр. *κοντόσιον*)[137]), реч која се и данас говори у Дубровнику[138]), био је скупоцен зимски огртач, који су носили владаоци и богата властела, а обично је био од кадифе извезене златом, а постављен зибелинима. Помиње се контуш војводе Сандаља[139]), контуш херцега Степана „златом фигуран од црвеног аксамита а постављен хелдама"[140]). Плаштева је било различитих, а најскупоценији су били које су владаоци носили: од дамаскина, сандала, кадифе, украшени бисером и златом и постављени зибелинима. Х. Степан има: „плашт од црвеног дамаскина са златом а постављен црвеним сандалом"[141]), а помиње се један „плашт од црвеног аксамита, са бисерним окрајцима, а постављен хелдама[142]), и један, „плашт са бисером"[143]).

Као што су се српски сељаци зими штитили *кожусима*, које су им сеоски кожухари кројили, тако су се српски владаоци и властела штитили од зиме скупоценим и топлим „шубама", које су им „трговци с мора" доносили и продавали. Под *шубом*, „шоуба", ваља разумети подужу зимску хаљину постављену јагњећом кожом, лисичином или куновином[144]). Реч се одржала и код нас и код Хрвата. По Вуку *шуба* је у Плашкоме „ду-

137) Даничић, Рјечник књ. I с. 474.

138) Споменик XXVI *кунтош* (Л. Зоре).

139) Пуцић, Споменици књ. I с. 78. Cf. Mon. Serb. с. 415.

140) Пуцић, Споменици књ. II с. 104. и 124.

141) Id. с. 126.

142) Id с. 104.

143) Mon. Serb. с. 415.

144) У Ђ. Даничића Речнику: ШОУБА: pallium pelliceum, пољ szuba, чес. čuba, šuba; немачки schauble; италијански giubba; франц. jupe. Књ III с. 492.

гачка женска хаљина с рукавима од плаветне чохе и постављена кожом"[145]). У Нишу и Пироту *шу̏ба* зове се и сама постава и постављена зимска хаљина. Наши су владаоци носили скупоцене шубе од црвене кадифе а постављене зибелинима". Х. Степан има „шубу од црвена гримиза са златом и постављену зибелинима", а мађарски краљ Матија дао му је „велику шубу од црвена аксамита"[146]).

Сем зимског одела постављеног различитом кожом, у српске се земље увозиле и разне поставе за мушко и женско одело. Као год и по који комад какве скупоцене материје, тако исто и по неку скупоценију поставу Дубровчани су поклањали српским владаоцима. У авг. 1362. г. Дубровчани решавају да обдаре и *куновином* (de martoris) цара Уроша и кнеза Војислава, ако се дође до мира[147]). Наши средњевековни јунаци носе по нар. песмама: „*са̏мур*", „*са̏муровину*", „мрку и суру *мѐђедину*", „пули-*ра̏совину*", „*ка̏пу од курјака*"[148]).

Још су увожени разни *по̏јаси* женски и мушки, скерлетне *ча̀кшире, ка̏лпаци* или *клобу̏ци, чѐле̂нке, ча̏зме*. Танане наше средњевековне госпе пашу своје брокатне свите а господа своје кадифене или чошне доламе сребрним, златним и бисерним појасима на каквој кадифеној или свиленој тканици или пантарели (пантљици)[149]). Преко велике свите српски властелин паше „златн појасъ"[150]). Х. Степан носио је „па̂с један, леп и велики, златан, на црвеној пантарели"[151]). Па онда

[145]) Срп. Рјечник с. 877.
[146]) Пуцић, Споменици књ. II с. 125.
[147]) Mon Spect. v. XXVII. c. 212.
[148]) Караџић, Пјесме књ. II. с. 239., 259., 277; књ. III с. 322., 379., 482. и т. д.
[149]) Пуцић, Споменици књ. II с. 73., 102.
[150]) Законик с. 42. — Споменик XI с. 36.
[151]) Mon. Serb. c 498.

се спомињу: „појас сребрн и позлаћен, на плаветној тканици“[152]), „бисеран појас на црвеној аздији“[153]), „појаси угарски непозлаћени“[154]), „појаси на велуту“[155]), „појас један, верига позлаћена, а јест у њему 22 литре и 10 унача; два узносита појаса позлаћена, а друга два ниска, од којих су два на кадифи, један на црвеној кожи а један на свиленој тканици, а јест у њих 23 литре“[156]), „centurae de argento“[157]). Помиње се један леп *клòбук* од црвена гримиза а украшен бисером (венчићем од бисера са прстенчићем са рубином и корунтом); тај је скупоцени клобук био херцега Степана[158]). Нашим средњевековним јунацима омиљене су „златне *кòвче* и *чàкшире*“, „свилен *кàлпак* оковано перје“, „самур-*кàлпак*“, „калпак и *чèлēнке*“, „*клòбук* од беле свиле“[159]). Чизме су доношене понајвише црвене а можда и жуте. Помиње се у споменицима „чрьлюна кожа“[160]), а у народним песмама: „црвене и жуте *чи̏зме*“ („жуте му се чизме на ногама“[161]).

Поглавито из Дубровника наши су владаоци и властела набављали за себе, за свој дом и своје људе различно одело. Дубровачки мајстор на гласу, Рамбот Вахтер, који се на неколико места у споменицима јавља[162]), начинио је за Херцега Степана: „пâс један, леп и велики, златан, на црвеној пантарели“[163]). У јун. 1379. г.

152) Пуцић, Споменици књ. II с. 102.
153) Ib
154) Mon. Serb. с 408
155) Пуцић, Споменици књ. I с. 86.
156) Id. књ. II с. 56.
157) Споменик XI с. 41.
158) Mon. Serb. с. 498.
159) Вук, Пјесме књ. II с. 91., 144., 216., 220., 293., 422. и т. д.
160) Пуцић, Споменици књ II с. 49.
161) Вук, Пјесме књ. I с. 187, 193 и т. д.
162) Ђ. Даничић, Рјечник књ. III с. 32.
163) Mon. Serb. с. 408.

Миладин Храниславић извози из Дубровника за кнеза Павла Раденовића 18 клобука (cappellorum)[164]).

Као нека врста одела у споменицима се спомиње sclavina, schiavina, „словенка“[165]). То ће вероватно бити оне „словенке“ које наводи Пуквиљ. На име Пуквиљ бележи да се из Сев. Грчке извозе у Италију и: „couvertures en laine, dites sclavines, *Σκλαβῆνα*“[166]). У нар. се песмама слави *„бу̏гар-каба̀ница.“* Млади Милош Воиновић, опремајући се незван у сватове цареве, облачи: танану *ко̀шуљу* до појаса од чистога злата а од појаса од беле свиле, по кошуљи три танке *ђечѐрме*, пак *до̀ламу* са 30 путаца, по доли ми токе сковане, а на ноге ковче и чакшире; а сврх свега *бу̏гар-каба̀ницу*, и на главу *бугарску шу̏бару*[167]). Можемо претпоставити да су се те бугарске кабанице доносиле у Србију из Софије, јер М. А. Пигафета (1568. г.) бележи да се у Софији праве неке лаке кабанице, а да се добро продају[168]). Интересантна је једна вест неких дубровачких летописа: 1384. г. Дубровчани послаше на дар француском краљу: *„словенску ка̏пу, о̏па̏нке, шу̏бу, ко̀шуљу са о̏швама и ча̏рапе са по̏тко̀леницама“*[169]).

4. Увоз оружја и коњских опрема.

Српске државе, налазећи се у Средњем Веку у вечитој дефанзиви или офанзиви према Грцима, Бугарима, Маџарима, Млечанима, Турцима, а и за своје ме-

---

164) Mon. Spect. v XXVIII c. 220.

165) Mon. Spect. v. III c. 53 –54.; v. XIII c. 409. (Gloss). — Макушев. Памятници с. 52.

166) Pouqueville, Voyage de la Grèce t I c. 44.

167) Вук, Пјесме књ. II с. 132.

168) Rad књ. C c. 122.

169) Mon. Spect. v. XIV c. 46., 238. „la baretta sciavona, cioè vaglienza et li opanzi, et la giupa et la camiscia con le oscve, et le calze con le podvesazze“.

ђусобне ратове, требале су велике масе оружја. Један део простијег оружја, као стреле, лукове, тулове, копља, штитове, израђивале су наше сеоске занатлије[170]; али, финије оружје: пламени мачеви, перни буздовани, оштри пињали и злаћени ножеви, фини и плетени оклопи (панцири), — увозило се из Дубровника а још више из Млетака. По каткад су Млечани и Дубровчани поклањали српским владаоцима скупоценије оклопе[171]. Особито се много оружја увозило у Србију за владе Стев. Душана, који је из Млетака добављао за своју славну оклопничку коњицу целе оклопничке опреме[172].

У нар. се песмама славе „оштре ћорде *кова латинскога*“[173], што ће бити сабље коване вероватно у Дубровнику; али се особито истиче „ков̑ *мле̏тачкӣ*“ („светло оружје у Млецима ковано“); српски јунаци врло радо шаљу на оправку или кују своје „свијетло“ оружје у „бијелим“[174] Млецима[175]. Спомињу се *„ришњански мачеви“*[176], а у маћедонским песмама *„венедичке* сабље“[177]. Наш средњевековни јунак необично је волео да опаше „мач зелени све у суво обливено злато“[178]. Поред сабаља *„шамлијанака“*[179] и *„мисирлија“*[180], у нашим народ. песмама спомињу се и: „сабље *дамаскиње, димишћије, демешкиње, демишкиње*“[181]. У Средњем се Веку Дамасак славио као место где се

---

170) Ст. Новаковић, Стара српска војска (Б. 1893.) с. 166. –167.
171) Id с. 155. — Mon Spect v. V с. 11.—12.
172) Mon. Spect. v. I с. 384; v. II с. 144., 289., 453.
173) Вук, Пјесме књ. II с. 187., 188., 193. и т. д.
174) Id. књ. I с. 249.
175) Id. књ. III с. 403.
176) Id. с. 452.
177) Сборникъ XI с 38.
178) Вук, Пјесме књ. I с. 575.
179) Id. књ. III с. 453.
180) Id. с. 492.
181) Вук, Срп. Рјечник с. 125.

најбољи челик калио, а сабље дамаштанске беху помешане златом и сребром[182]). Наш народни песник зна да су димишћије златом обливене[183]), и да су у *Шáму* (Сирији)[184]) коване[185]). Још се у народним песмама од хладног оружја спомиње: „челикли *нацак*"[186]), „*панцијер-кошуља*"[187]), „сребрни позлаћени *ножеви*"[188]), „оштри *пињали*"[189]), „*пињали* од појаса"[190]), „*мач* пламени"[191]), „*мач* зелени"[192]), „бритке *сабље* пламените"[193]), „оковане *сабље*"[194]), „бојно *копље*"[195]), *копље* отровано"[196]), „перни *шестоперац*"[197]), „тешка *топузина*"[198]), „златни *буздован*"[199]) и т. д.

Наши средњевековни владаоци и властела јашу змајевите коње, украшене скупоценом опремом, рахтом. Ждрал војводе Сандаља носи „коњску *нáправу, ўзду*, кожне *прсине* и *пódрепницу*, са сребром, позлаћено; *жвáло* гвоздено, а на глави *трáк* свилен с дробним бисерним пуцима"[200]). А Шарац Краљевића Марка оседлан је седлом од позлате, а покривен чохом да копита, поврх свега пули — *рисовином*, а зауздан *ђемом* од че-

[182]) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. I c 177 „Les lames damasquinées avec des incrustations d'argent et d'or".
[183]) Вук, Пјесме књ. II с. 125.
[184]) Вук, Срп. Рјечник с 862. Шâм.
[185]) Вук, Пјесме књ. III с. 420.
[186]) Id. c. 373
[187]) Id. c. 374
[188]) Id књ. II с. 90
[189]) Id. c. 271.
[190]) Id. c. 231.
[191]) Id. c. 140., 142.
[192]) Id. c. 144., 466.
[193]) Id. c. 259., 271.
[194]) Id. c 292.
[195]) Id. c. 272.
[196]) Id c. 268.
[197]) Id c. 147., 171., 211.
[198]) Id. c. 468
[199]) Id. c. 425.
[200]) Пуцић, Споменици књ. II с. 49.

лика[201]). У нар. се песмама још спомињу *„узде злаћене“*[202]), *узде* од сувога злата“[203]), „*ђем* од челика“[204]), „седмори и сребрни *колани*“[205]) „плетене *камџије*“[206]), „окована и сребрна *седла*“[207]). А у споменицима се још спомињу: „поҳкы“ (*подрейнице*)[208]) и, према итал. називу cavezza, „кавєць“ (*улар*)[209]). Х. Степан даје у поклад у Дубровнику два златна *кавеца*[210]), а 1500. г. Дубровчани шаљу на поклон Ахмету Крајчиновићу и два кавеца (улара)[211]). За време Турака увозили су се у српске земље скупоцени турски рахтови, јер је у Турака ова индустрија била добро развијена. У нар. се песмама спомињу: *„седло цариградско“*[212]), *„сератлинско“*[213]), *„османлија“*[214]), *„стрела татаранка“*[215]).

У XV в. у Србију се увозило вероватно и ватрено оружје. По дубровачким књигама у Босни се употребљује барут још пре Косова. У фебр. 1379. г. Дубровчани дају краљу Твртку 10 ливара *барута*[216]). По нар. песмама ватрено се оружје уносило из наших приморских градова и из Италије (Млетака, Брешчије). Нар. песме славе: „танке (пушке) *приморкиње*“[217]), „пушке *млетач-*

201) Вук, Пјесме књ. II с 217.
202) Id. с. 239., 481.
203) Id. с. 560.. књ. VI с. 292.
204) Id. књ. II с. 198.
205) Id. с. 217., 560.
206) Id. с. 217., 518.
207) Id. с. 481., 518., 625.
208) Ђ. Даничић, Рјечник књ. II с. 401.
209) Id књ. I с. 428.
210) Mon Serb. с. 498.
211) Gélcich-Thallóczy, Diplomatarium с. 823.
212) Вук, Пјесме књ. II с. 482.
213) Ib.
214) Id. с. 527.
215) Id. с. 349., 350.
216) Mon. Spect. v. XXVIII с. 198.
217) Вук, Пјесме књ. III с 191.

киње"[218]), „џефердаре *кова млешачкога*"[219]), „танке *шалијанке брешке* пушке"[220]), „танке *брешке*"[221]), „пушке *шалијанке*"[222]).

5. Увоз посуђа.

Поклади Х. Степана и деспота Ђурђа и остале српске господе пружају нам обилат материјал за проучавање увоза посуђа у српске земље. То се скупоцено златно, сребрно и порцуланско стоно и кујнско посуђе уносило за владалачке и властелинске столове, а прост народ служио се простим дрвеним и земљаним посуђем, које је сам правио.

Тако на пр. увозиле су се;

а) *Врло различише чаше*, у спом.: „чаше"[223]), „жмоуловн"[224]), (према латинском називу calix) „калежи"[225]). И данас се у западним крајевима одржала реч „жмȗо, жмȗл, жмȗљ"[226]), а у Црној Гори *ка̏леж* или *калиж*[227]). Чаша је било позлаћених, златних, сребрних, с ручицама (дршкама), округлих, угластих, исписаних („писаних")[228]). Тежина чаше варира обично од једне до три литре: војвода Сандаљ даје 1433. г. у поклад „12 округлих чаша сребрних, од којих су 10 позлаћене, а две беле, а теже 34 литре"[229]), а деспот Ђурађ (1441.): „50 чаша писаних и позлаћених, све потежу 53 литре"[230]).

---

[218]) Id. с. 409, 420., 492.
[219]) Id. с. 309., 403.
[220]) С. Мулутиновић, Историја Црне Горе с. 44.
[221]) Вук, Пјесме књ. III с. 89.
[222]) Id. с. 288.
[223]) Ђ. Даничић, Рјечник књ. III с. 458.
[224]) Id. I с. 341.; књ. II с. 99. мьжоуль.
[225]) Id. књ. I с. 432.
[226]) Вук, Срп. Рјечник с. 168.
[227]) Id. с. 270.
[228]) Ђ. Даничић, Рјечник књ. III с. 458.
[229]) Mon Serb. с. 372.
[230]) Id. с. 408. А Вук Бранковић има чашу која тежи 5 лит. и $4^1/_2$ унче. Споменик XI с. 41.

Још се у споменицима спомињу као нека врста чаша и: „стоуцию“[231]) и „кроугле“[232]).

б) Тако омиљене у нар. песмама: „златне *кўпе* од 12 ока“ биле су веће од чаша. Степан Вукчић има „две златне кўпе, а теже 8 лит., 3 унче и 4 аксађе“[233]). Спомињу се још купе (cuppae) са „каменком“ („две купе златне са два каменка“)[234]), „купе с поклопцима“, „купе *угарске*“, „купа од аспара окована са уснама и ногама“, „купе са кристалом“ („гристалдом“), „купе на „стльпѣхь“[235]), што ће бити оно што народ наш зове“, „столовате чаше.“ У дубр. књигама помињу се „cuppae argenti“[236]).

в) Разни *бокали, пехари, кондири* златни, сребрни, с поклопцима („капцима“), велики, позлаћени на местима, бели[237]). Војвода Сандаљ има: бокале с покривачима, беле и позлаћене, „један кондир с покривачем, сребрн, са кожним пȍврâзом“[238]). Уносили су се пехари и кондири мање величине, под именом „*пехарци*“ (taççia)[239]) и „*кондирци*“[240]). У дубр. књигама спомињу се bachilia argenti, buchalia[241]). Помиње се за тим један кондир од камена „јашпара“[242]).

---

231) Ђ Даничић, Рјечник књ. III с. 192.
232) Id. књ. I с. 494.
233) Mon. Serb. с. 380.
234) Пуцић, Споменици књ. II. с. 92.
235) Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с. 508.
236) Mon. Spect. v. XXVIII 178., 240. Сребрна купа Дмитра Немањића (старца Давида), коју је старац заложио у Дубровнику 1282 г. вредела је 38 хпп. мање 2 гроша. Споменик XI с 21.
237) Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с. 63., 87., 471.; књ. II с. 296.
238) Пуцић, Споменици књ. II с. 49.
239) Споменик XI с. 44.
240) Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с. 47.
241) Mon. Spect. v. XXVII с. 54.; v. XXVIII. с 240.
242) Пуцић, Споменици књ. II с. 125. За камен *јашпар* Даничић, Рјечник књ. III с. 506., мисли да је јаспис, а у лат. преводу стоји код Пуцића с. 126. »de lapide serpentino«.

г.) Па онда разне *здѐле, бљу̏де, ликаније, тѐпсије, дѝскоси. Здѐле* су биле сребрне или позлаћене[243]). Војвода Сандаљ имао „две зделе сребрне и на местима позлаћене, а потежу 12 литара и 7 унача[244]). *Бљу̏де* нису биле као данас *земљани* судови за јело[245]) него од сувога злата. Деспот Ђурађ има једну „*бљуду* од 4 литре и 7 аксађа"[246]). Поред зделâ у споменицима се јављају „*зȁструзи*"[247]): заструзи су били судови с поклопцима („покривачима"), али Сандаљев „зȁструг"[248]) није био као што су данашњи заструзи *дрвени*[249]) него *златан*[250]). *Ликаније* су биле легени од бакра или сребра. Деспот Ђурађ имао је: једну ликанију тешку 38 литара и 6 унача[151]), 8 тепсија тешких 21 литру и 3 унче, а сем тога две тепсије „*латинских* облика"[252]), вероватно набављене из Италије. *Дѝскоси*, према грчком називу *δίτχος*[253]), вероватно да су доношени из Византије. Српским се називом онда *дискоси* звали и „*служабнице*"[254]), данас: „*слу̏жа̏вник*"[255]). Били су од сребра и на „стубу"[256]). Ликанијама (леђенима) биле су сличне „*рукомије*"[257]). *Рукомија* деспота Ђурђа била је тешка 15 литара и 4 унче[258]). Као него грчко

[243]) Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с. 874.
[244]) Mon. Serb с. 372.
[245]) Вук, Срп. Рјечник с. 33.
[246]) Mon. Serb. с. 407.
[247]) Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с. 366.
[248]) Види у Вука, Срп Рјечник с. 204., ову реч.
[249]) Височани у пиротском округу израђују заструге.
[250]) Mon. Serb с. 372.
[251]) Id. с. 407.—408.
[252]) Id с 408.
[253]) Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с 272.
[254]) Id. књ. III с. 131.
[255]) Вук, Срп. Рјечник с. 715.
[256]) Пуцић. Споменици књ. II с. 73.
[257]) Даничић, Рјечник књ. III с. 62
[258]) Mon. Serb. с. 408.

посуђе спомиње се: „аньдагл“[259]), па онда и: „бачиль“[260]); помињу се два суда сребрна који се зову „чабри“, а теже на меру оба чабра 44 литре и две унче“[261]).

д.) Разне врсте металних крчага и судова за течност, као: *брокете*[262]), *бардаци*[263]), *ведрице*[264]), а нарочито много омиљене *ро̀менче*[265]). Назив *ро̀менча* и до данас се одржала у Дубровнику и народ. песмама, а значи бакарни суд за воду[266]).

„Друга узе лијепе *румеце*
Па одлази па воду студену,
На води је жубор отворила“[269]).

Роменче су биле филигрански израђене („фелане“?) од сребра, често позлаћене, с поклопцима или без поклопаца, на поклопцима имају неку фигуру и онда се зову „носате“[270]), а помињу се и *„фрушке“* роменче[271]), које су, вероватно, Млечани доносили за Запада. *Брокета* или *богета* (итал. brocca) био је као неки стони скупоцени крчажић. На столовима у двору Хранића виђале су се „бокете“ украшене бисером[272]), али особито беше скупоцена она брокета, коју Степан Вукчић од свога стрица војводе Сандаља наследи[273]). Она беше

259) Даничић, Рјечник књ. I с. 11.
260) Id. с. 30.
261) Id. књ. III с. 480.
262) Id. књ. I с. 80.
263) Id. с. 28.
264) Id. с. 195.
265) Id. књ. III с. 56.
266) Вук, Срп. Рјечник с. 678., 677. — Споменик XXVI с. 19. *ро̀мијенча*. (проф. Зоре).
269) Вук, Пјесме с. 118. »црвен румен крчаг« (с. 648.)
270) Даничић, Рјечник књ. III с. 56.
271) Mon. Serb. с. 408.
272) Id. с. 498.
273) Уп. Mon. Serb. с. 498. и Пуцић, Споменици књ. II с. 58. Споменик XI с. 58.

„златна са једним баласом (рубином) великим и са три мала и са три сафира и шест зрна великог бисера и три зрна малога – и у свему јесте 4 унче и 4 аксађе[274]). *Бардак*, барьдакь, је био врста крчага[275]), а исто тако и „вѣдрица“[276]). Из Цариграда се доносило по неко левантско посуђе за српске владаоце, као на пр. у XV в. „имьбрихь“[277]), дан. *ибрик*[278]). Деспот Ђурађ имао је један ибрик тежак 7 лит. и 10 унача[279]).

е.) *Ножеви, лажице, виљушке, сланици.* Ножеви са коштаном дршком, гвоздени, сребрни, позлаћени, од кристала као скупоцене ствари држани су у „ножницама“[280]). Исто су тако и „лажице“ или „жлице“ биле позлаћене, сребрне, од кристала или корала[281]). Виљушке се зову: „бадальке“[282]) и грчким називом: „пироуни“ (*πειρούνιον*)[283]), што се може мислити да су се доносили ти византиски пируни из Цариграда. Интересантно је да се помињу и „*турске* лажице позлаћене и оковане“[284]). *„Сланице“, „салсијери“, „салери“*[285]) то су данашњи *сланици* или *сланице*[286]). Скупоценији сланици били су на сребрним „стубовима“[287]).

---

274) Пуцић, Споменици књ. II. с. 50. Споменик XI с. 58.
275) Даничић, Рјечник књ. I с. 28. — Вук, Срп. Рјечник с. 16.
276) Даничић, Рјечник књ. I с. 195.
277) Id. с. 409. *ίμπρίκιον.*
278) Вук, Срп. Рјечник с. 224.
279) Mon Serb. с. 408.
280) Даничић. Рјечник књ. II с. 172.
281) Id. с. 27.; књ. I с. 340.
282) Id. књ. I с. 22.
283) Id. књ. II с. 30'. — У Вука, Срп. Рјечник с. 5.8., *пирун.*
284) Пуцић, Споменици књ. II с. 102.
285) Даничић, Рјечник књ. III с. 75. и 124.
286) Вук, Срп. Рјечник с. 712., 713. У Нишу: *соларче;* у Пироту *танурче*; види Ђ. Даничић, Рјечник књ. III с. 277. „танѹрь“.
287) Пуцић, Споменици књ. II с. 73.

ђ.) Вероватно да се из Италије доносило у српске земље и порцуланско посуђе и нешто стакларије. У Средњем Веку највише се славио кинески *порцулан*, који су италијански трговци из Александрије добивали и разносили по Западу[288]). Још се славило у Средњем Веку стакло „à l' ouvrage de Damas“ и тзв. „стакло из Ирака“ (Вавилона)[289]). У стакларској индустрији Млечани су се угледали на прве арабљанске и сирске фабрике[290]) У нашим народ. песмама славе се „сјајна млетачка *огледала*“[291]). У споменицима се спомиње „боуцать“ и „коуньфетникь[293]). Према објашњењу Ђ. Даничића[294]) „буцати“ су биле дан. „*боце*“[295]) а „кунфетник“ чаршиске „тëгле“ („scutella offerendis bellariis“).

д.) Као нека врста крчага помиње се „коукоумарь“ (грч. *κουκουμάριον*)[296]), вероватно доношена из Цариграда. За „лоучьницоу“ Даничић мисли да је *свештњак*[297]). али ја мислим да је то нишка и пиротска „*лӱчница*“, која значи што у Вука *ваган*[298]).

Ово је, дакле у главним цртама преглед увоза посуђа у српске земље израђен поглавито према покладу деспота Ђурђа и војводе Сандаља. Према тим депозитима може се судити да су наши владаоци и властела XIV и XV в. имали масу скупоценог златног и сребрног посуђа. 26. Јул. 1441. деспот Ђурађ даје у поклад

288) Heyd, Geschichte Bd. II с. 682.
289) Id. с 679.
290) Ib — Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t I с. 778.
291) Вук, Пјесме књ. V с. 400.
292) Mon. Serb. с. 498.
293) Id. с. 408.
294) Рјечник књ. I с. 90. и 507.
295) Види у Вука, Срп. Рјечник с. 309., реч *боца*.
296) Даничић. Рјечник књ. I с. 505.
297) Id. књ. II с. 26.
298) Срп. Рјечник с. 53.

у Дубровнику 38 купа, 58 чаша, 16 роменчи, 1 бљуду, 11 кондира, 3 бокала, 1 ликанију, 1 рукомију, 1 андагу, 1 ибрик, 14 тепсија, 2 ведрице, 2 кукумара, 1 дискос, 1 кунфетник, 17 сланика, 23 лажице, 9 виљушака, 6 лучница[299]) и т. д. А војвода Сандаљ имао је 1411. г. у Дубровнику у покладу: 1 бачил, 33 чаше, 16 кругала, 3 бокала, 4 купе, 1 кондир, 10 лажица, 3 брокете[300]) и т. д.

6. Увоз накита, украса, драгоцености и других луксурија.

По оставама у Дубровнику може се судити колико лико су „*сакуља*“[301]) дуката и динара наши владаоци и властела трошили за куповину разних накита, украса, луксузних ствари. Те разне драгоцености доносили су приморски или италијански трговци из гласовитих златарских радионица млетачких и дубровачких, а судећи по грчким називима један се део тих скупоцених ствари доносио из Византије.

Тако уносиле су се ове ствари од злата, сребра или камења драгог:

а) Разне врсте *мӥнђӯшā*, које су се звале лепим називом „обоци“[302]). Наше су средњевековне владарке и властелинке носиле обоце златне, сребрне и бисерне, велике и мале, оковане у злату и сребру, с бисером. Госпођа Јелена Сандаљевица, кћи кнеза Лазара, има једне врло скупоцене „обоце златне са четири камена велика и црвена а два мала црвена са 12 зрна вели-

---

299) Mon Serb. с. 407.—408.

300) Споменик XI с. 58. Збир ствари у покладу деспота Ђурђа и војводе Сандаља извршио сам сâм.

301) Даничић, Рјечник књ. III с. 74. (врећице).

302) Id. књ. II с. 188. Реч се одржала у Ист. Србији. Вук, Срп. Рјечник с. 447. *ѝбоци*.

ког бисера, сви оковани у злату, и са две гривнице мањега бисера, а то све потеже 2 унче и аксађа и по"[303]). Још се помињу *обоци* са сафиром и рубином баласом[304]). Иста госпођа Јелена имала је још једнеобоце са 4 плаветна камена и 4 црвена[305]).

б) *Венци* или *круне* крупног или ситног („дробног") бисера, *огрлице* (ђердани). Бисерне венце носили су и владаоци. Помиње се један „венац бисеран што је носио господин Х. Степан"[306]), а госпођа Јелена Сандаљевица има један веначац бисеран по црвеном брачину, на коме су 10 црвених камена а 6 плаветних у злату, а на броју свега је бисера 230 зрна, а тежи овај веначац 6 унача и 2 аксађе"[307]). Ђердани се зову, према итал. називу collare, „коларини"[308]), а госпођа Јелена носила је на глави „оглавие"[309]) с камењем и са бисером[310]). У нар. песмама спомињу се „дробни ђердани", „гривне од бисера", „тарпош[311]) од бисера". „А на глави три венца бисерна, три бисерна четврти од злата"[312]).

в.) разне *бурме* и *прстење, пуца. Прстени* се зову и: „бѣльчоузи"[313]) а прстенци „бѣльчоужьци"[314]), назив који се и данас одржао, *беочуг*[315]). Владаоци и властела су носили златно прстење са каквим драгоценим каменом[316]). Својим златним прстеном краљ Вукашин

---

303) Mon Serb. c. 386.
304) Пуцић, Споменици књ П с. 103.
305) Mon. Serb c. 386.
306) Ib. c. 497.
307) Mon. Serb. c. 386.—387.
308) Даничић. Рјечник књ. П с. 463.
309) Id. књ. П с. 204. „ornamentum capitis".
310) Mon. Serb. c. 415.
311) Вук, Срп. Рјечник *тарпош*.
312) Вук. Пјесме књ. П с. 483., 484.
313) Даничић, Рјечник књ. I с. 99.
314) Ib.
315) Вук, Срп. Рјечник књ. I с. 23., 27.
316) Даничић, Рјечник књ. П с. 477.

и Ђурађ Кастриотић *„печате“* повеље и писма[317]). *Пуца* су била златна, сребрна и бисерна[318]). У нар. песмама слави се од злата прстење, од бисера и драгог камења“, „бурме позлаћене“[319]), „пуце под грлоцем од три литре злата“[320]).

г.) У Средњем Веку *драго камење* односило се на Запад поглавито из Индије. Главни светски тргови на које су западни трговци и Дубровчани долазили за драго камење били су у Персији: Ормуз, Шираз, Таурис, Султанија, у Месопотамији Багдад, у Сирији Алепо и Дамасак, у Јегипту Каиро, а у Јевропи Цариград[321]). Дијаманат, рубин, смарагд, топас, спинел, аметист, циркон, мачје око били су скупоцени предмети којима су западни трговци трговали са Левантом[322]). И наши владаоци носили су у крунама и прстењу скупоцено, драго камење, „многоцѣнног камениѥ“[323]). Народне песме славе *драго* или *бесцено камење;* наши јунаци често ваде и просипају „бурме и прстење, ситан бисар и *драго камење*“[324]), да покажу своје господство и богаство. У нашим ће споменицима ови драги каменови спомињу:

Рубин, роубиниќь[325]), прстени и прстенчићи са рубином, рубинићем.

Баласъ[326]), то је онај драги камен који се у Средњем Веку звао франц. „rubis balais“, или просто „balais“, итал. „balascio“, лат. „balassius“[327]), па и данас

317) Mon. Serb. c. 181., 482.
318) Даничић, Рјечник књ. II с. 51ℹ.
319) Вук, Пјесме књ. II с. 108., 128., 442
320) Вук, Рјечник с. 51 реч бурма.
321) Heyd, Geschichte Bd. II c 587.—588.
322) Ib. c. 586.
323) Гласник XI с. 70.
324) Вук, Пјесме књ. II с. 144.
325) Даничић, Рјечник књ. III с. 57.
326) Id. књ. I с. 23.
327) Heyd, Geschichte Bd. II c. 583.

се у бижутерији употребљује као црвени спинел под именом „rubis balais“[328]). На столовима наших владалаца виђале су се брокете украшене „великим баласом“[329]), а помињу се и „обоци од баласа“[330]).

Дијаманат, „мален дијаманат“[331]).

Сафир, плави варијетет корунтов [332]), помиње се под именом сафинь, и њиме се украшавали брокете, кругле, прстење и обоци[333]).

Смарагд помиње се под именом „жмиральдь“[334]).

„Ишпарь“ био је вероватно јаспис[335]).

Као врста драгог камења помиње се у нашим споменицима „змлюко очьцє“, „прстен са змајевим очцем“[336]). Даничић мисли да је то серпентин[337]). И ако се у минералогији спомињу „serpentines nobles“[338]), ипак ће то бити она врста бољега кварца који се употребљује у бижутерији под франц. називом „oeil de chat“[339]), и немачким „Katzenaugen“[340]), а у Средњем Веку Исток продавао Западу[341]).

д.) *Бисер* се у Средњем Веку хватао у Индиском Океjану поред обале И. Индије и Цејлона, па се као врло скупоцена ствар носио на Запад[342]). И у српске

---

328) F. Pisani, Traité élémentaire de Minéralogie. Paris 1883. c. 366
329) Mon. Serb. c. 498.
330) Пуцић, Споменици књ. II c 103. Споменик XI c. 58.
331) Mon. Serb. c. 498.
332) Pisani, l. cit. c. 364.
333) Даничић, Рјечник књ. III c. 81.
334) Id. књ. I c. 341.
335) Id књ. III c. 506.
336) Mon. Serb. c. 415.
337) Рјечник књ. I c. 381.
338) Pisani, l. cit. c. 156.
339) Id. c. 126.
340) Heyd, Geschichte Bd. II c. 586. Katzenaugen, Edelsteine oder Quarz mit einem spielenden Licht in der Mitte ähnlich dem Lichte im Auge der Katzen.
341) Ib.
342) Id. c. 631.—634.

су земље уносили трговци бисер. Свете црквене књиге (јеванђеља) и крстови били су украшавани бисером; владаоци и владарке носили су *бисерне* венце и *бисерна* пуца; властелинке носе *бисерне* обоце[343]); српски властелин носи „велику свиту *бисерну*"[344]). Зрна бисерна била су крупнија, и онда се то зове „*велики бисер*"[345]), или су пак била ситнија, и онда се такав бисер зове „*мањи*", „*мали*" или „*дробни бисер*"[346]). И данас се у народним песмама спомиње „*дробни* бисер"[347]). Српски су владаоци и плаштеве и узде својих коња китили бисером[348]). Госпођа Јелена Сандаљевица имала је једну огрлицу од *220 бисерних* зрна и 16 драгоцених каменова[349]).

ђ.) *Корал* или *мерџан* секао се у Средњем Веку блису афричке обале, па су га трговци разносили на Запад и Исток[350]). И у српске се земље уноси корал. Херцег Степан имао је: „три лажице од корала сребром позлаћене, две виљушке од корала и једну „зубалку" од корала с мало сребра"[351]).

е.) Многе стоне украсе и свете ствари доносили су трговци и продавали нашим владаоцима и властели, као тзв. „*ладице*", „*шкатуле*", „*кофанце*", иконе, свете мошти и др. „Ладице" биле су нека врста кутија[352]) од сребра; помињу се ладице „беле" (сребрне), мале, велике, позлаћене[353]). Војвода Сандаљ имао је „12 ладица

343) Даничић, Речник I с. 41.
344) Законик с. 42.
345) Mon. Serb. с. 386.
346) Ib. с. 386., 398.
347) Вук, Пјесме књ. II с. 144., 192. 196.
348) Mon. Serb. с. 415. Споменик XI с. 58.
349) Mon. Serb. с. 386.—387.
350) Heyd, Geschichte Bd. II с. 610.—611.
351) Mon. Serb. с. 498.
352) Mon. Spect. v. X с. 210. ladiça.
353) Даничић Рјечник књ. II с. 2.

белих сребрних, тешке 37 лит., 8 ун. и 2 акс."[354]). У *шатулама* (шкатоуле, срл. scatula)[355]) и „кофанцима" (итал. cofano, ковчежић)[356]) наши су владаоци чували „повеље, књиге и записе"[357]). Деспот је Ђурађ имао од украса и: „ноге орље оковане" (тешке 10 лит. и 4 ун.), „два ораха окована", „50 змајевих језика окованих" (тешко 3 лит. и 2 акс.)[358]) Војвода Сандаљ имао је „једног позлаћеног сребрног лава" (тешког 11 ун. и 3 акс.)[359]), а Херцег Степан „шест ораха од Индије", начињене од сребра и позлаћене"[360]). — У Средњем Веку, веку идолатрије, сваки је хришћански дом куповао иконе. Наши су владаоци и властела пабављали из Византије скупоцене »свете иконе", „часне крстове", „златне и сребрне сасуде", „свештеничке одежде", „часна јеванђеља"[361]), па овим светим стварима украшавали своје дворове и задужбине. Војвода је Сандаљ имао „једну сребрну икону на стубу са грбом заморских племића"[362]). Исто су тако из Византије или из приморја доношени скупоцени сребрни, златни, позлаћени *светњаци*[363]) и кадионице (*„кадилице")*[364]). Деспот Ђурађ заложи у Дубровнику 1441. г. 12 светњака[365]). Старац Исаија доноси из Цариграда: часне иконе, завесе, свет-

[354]) Споменик XI с. 58.
[355]) Даничић, Рјечник књ. Ш с. 489.
[356]) Id. књ. I с 483.
[357]) Пуцић, Споменици књ. II с. 50. и 56.
[358]) Mon. Serb. c. 408.
[359]) Споменик XI с. 58.
[360]) Mon. Serb. c. 498.
[361]) Даничић, Рјечник књ. с. 405., 458., 501.; књ. II с. 207.; књ. Ш с. 255.
[362]) Споменик XI с. 58.
[363]) Даничић, Рјечник књ. Ш с. 296. *У спом.* се јавља шамдань и Даничић, Рјечник књ. Ш с. 485., мисли да је то lorica (џамадан, оклоп.) *У Нишу* се светњак зове „шавдâн".
[364]) Id. књ. I с. 428.
[365]) Mon. Serb. c. 408.

њаке, темпла, хора и *сирска кандила* (Дучић. књиж. радови књ. IV с. 8-а).

7. Увоз јужног воћа, индиских зачина и левантских мириса.

Трговина са Индијом од вајкада је била најважнија грана светске трговине. Заносљиви левантски мириси, плодови егзотичних биљака и драгоцено камење из Индије изазивало је дивљење безазленог јевропског света. И код нас се у XV веку зна за орахе из *Индије*[366]). Индиске трговинске предмете Србима су доносили вероватно највише византиски трговци, јер је у Средњем Веку центар индиске трговине био Цариград[367]). Индиска се трговина доносила на лађама кроз Персиски Залив до Басоре, па одатле каравинима преко Багдада и Мосула кроз Месопотамију, па даље или у Требизонд на Црном Мору или кроз Малу Азију у Цариград[368]). Западни су трговци ишли за индиске трговинске предмете понајвише у Цариград, али и у Александрију, Требизонд и сирска пристаништа[369]).

И у нашим се споменицима јављају индиски зачини. Тако, на пр., бибер се звао „папарь"[370]) или „пиперь"[371]). Неки дубровачки трговац носи у Босну „бисер и *пайр*"[372]). Потрошња бибера у Средњем је Веку била велика, јер је и сиротиња волела своје јело зачинити бибером[373]). Бибер се у осталом сматрао као поклон достојан и владалачког стола. Млетачка Република сматрала је за част

366) Id. с. 498.
367) Гласник XXXIII с. 220.—221.
368) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II с. 497.
369) Ib.
370) Даничић, Рјечник књ. II с. 275.
371) Споменик XI с. 30. У Пироту се бибер зове: »црни пӥпêр«.
372) Пуцић, Споменици књ. II с. 35.
373) Heyd, Geschichte Bd. II с. 639.—640.

да обећа немачком цару годишњи поклон 50 фуната бибера[374]), а 1363. г. Дубровачка Општина обдарује силнога кнеза Војислава Војновића *бибером*[375]). Шурак цара Душана деспот Јован Комнен, господар Канине и Авлоне, 1350. г. продаде неким млетачким трговцима „*пипера*“ и „сахара“[376]).

Шећер се звао „сахарь“ [377]). Шећер се продавао под разним називима или као кристалан или растопљен у такозвани „*шећерни мед*“ (mel zucarae, zucara mellita, meil sucre), па се на Запад извозио из гласовитих сирских шећерних фабрика, а Арабљани су културу шећерне трске и индустрију шећера пренели на Запад, у Шпанију и Сицилију[378]). Вероватно да се и у српске земље уносио шећер и поред изобиља у меду. Деспот Комнен продаде неким Млечанима у Авлони *шећера*[379]). У Средњем Веку шећер се употребљавао за јела, пиће и разне медикаменте[380]). Наши средњевековни јунаци „шећер иђу и ракију пију.“ У времену Комненâ Грци су волели пити зашећерену воду[381]), а нека наша лепотица „шећер јела, шербет воду пила, шећерли се водом умивала“[382]).

За остале индиске многобројне зачине не могу тврдити да су се уносили у наше земље (и ако то тврди г. Мијатовић)[383]), јер о њима нисам нашао какав траг у нашим споменицима. Једино што сам у дубровачким

374) Id. c. 639.
375) Mon. Spect. v. XXVII c. 261.
376) Споменик XI с. 30.
377) Ib.
378) Heyd, Geschichte Bd. II c. 667.—677.
379) Споменик XI с. 30.
380) Heyd, Bd. II c. 676.—677.
381) Id. c. 677.
382) Вук, Срп. Рјечник с. 867.
383) Гласник XXXVIII с 106.—128.

књигама наишао на *шафран*. Г. 1363. Дубровчани дају на поклон кнезу Војиславу Војновићу свеће, *бибера* и *шафрана* (de candelotio, pipere et çafrano)[384]). При свем том није искучена могућност да се и остали зачини и мириси уносили у српске земље. У Средњем Веку потрошња индиских зачина и мириса била је врло велика и различита. Запад је морао од неверника куповати тамњан и остале мирисе за црквене потребе[385]), а италијанска госпоштина волела је да се приликом свечаности бомбардује цвећем, плодовима, разним мирисима а нарочито флаконима са балсамом[386]). У Средњем Веку *тамњан* се доносио поглавито из Арабије, а било је и такозваног „*грчког тамњана*“ (incenso grehesco, di Romania)[387]), који се трошио вероватно и у нашим црквама и манастирима. Миришљава *измирна* доносила се на запад из Предње Индије и са Суматре; у поч. XVI в. трговина измирном била је у рукама италијанских трговаца[388]). Из Палестине, Арабије и Јегипта односиле су се на Запад разне врсте *балсама*, које су цркве долевале и мирисале свету водицу и уље, а медецина употребљавала за лечење рана и конзервирање лешева[389]). Јак егзотични мирис *амбру* куповаху западни трговци у Александрији, Фамагусти, Бејруту, Таурису и Цариграду[390]); *мошус*, необично јака секреција мошусова, извозио се на Запад преко Александрије[391]), а за *сандалово* и *алоје дрво*, чији су мириси при сагоревању пријатни и заношљиви, трговци иђаху у

---

384) Mon. Spect. v. XXVII c. 216.
385) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II c. 497.
386) Heyd Bd. II c. 572.
387) Id. c. 656.—658.
388) Id. c. 576.
389) Id. c. 571.—572.
390) Id. c. 571. - 572.
391) Id. c. 621.

Цариград, Дамасак, Акон, Александрију, Фамагусту[392]). Са Цејлона и из Индије доносио се цимет под именом „cinnamomum", „canella", и употребљавао се као лек, мирис и зачин[393]). У Средњем се Веку цимет звао и персиским називом dartschini, што значи дрво из Кине[394]). У Нишу се цимет зове *„дàрчӣн."* *Ђӯмбир* извозио се на Запад под именом beledi, gingiovo micchino и colombino; употребљавао се као зачин за јела, а мешао се и у вино. И наше „младе крчмарице" поје ожедњеле јунаке вином са „свакојаким биљем." *Мушкат* под именом macis доносио се са источно-индиских острва и Индије и употребљавао као зачин за јело и вино[395]). *Шафран* се доносио из Азије и Александрије, а произвођен је и у Италији и Шпанији; немачки трговци у Млецима куповаху италиски шафран; употребљавао се као зачин, мирис и за бојадисање[396]). Зачин *каранфио* Запад је добијао из сирских пристаништа, Александрије и Цариграда"[397]).

И ако је по српским земљама било доста винограда, ипак су владаоци и властела врло радо трошили страно вино мало боље врсте, тзв. *малвасију*, а од вина су имали знатан приход приморски градови Дубровник, Котор и Бар, чији су трговци у мешинама носили вино у српске брдовите крајеве[398]). А оно замедљано вино, „слатка *малвàсија*", справљала се у Млецима и Дубровнику, па су је млетачки и дубровачки трговци уносили у српске земље. Г. 1388. краљ Твртко извезе из Млетака малвасије за 200 дуката[399]), а у XV в. дубро-

---

392) Id. c. 559.—560., 646.—648.
393) Id. c. 659.
394) Id. c. 660.
395) Id. c. 626.—627.
396) Id. c. 645.—646.
397) Id. c. 594.
398) Jireček, Handelsstrassen c. 59.
399) Mon. Spect. v. IV c. 248.

вачка се малвасија сматрала да је боља била и од саме критске.[400]) Вероватно да се у наше земље уносило и медно левантско грожђе. У нар. се песмама слави *„грожђе са Леванта“*.[401]) Још у XVIII в. на Западу је највише тражено тзв. *коринтско грожђе,* грожђе особите врсте и укуса, које је сâм Линије посматрао и назвао **„passula corinthiaca“**.[402]) Још у времену Ами Буе-а мостарски трговци у караванским транспортима носили су из приморја у брдовите српске крајеве јужно воће, вино и *грожђе*[403]).

Зими су наши владаоци силазили у приморје да уживају благо поднебље и сладе јужно воће; а каткад су их и Дубровчани обдаривали наранџама и лимуновима. У апр. 1363. г. Дубровчани решавају да се кнезу Војиславу Војновићу пошље на поклон рибе, вина и поморанџи (narànciis), ако дође на Обод[404]). У Нишу и Пироту стари је обичај да се сродници позивају на ручак јабуком или *поморанџом,* а светлих празника да се вино помеша исеченим *лимуновима.*

Вероватно да су се за владалачке столове уносили из приморја разни слаткиши и конфекти, јер се на владалачким столовима виђа „коуньфетьникъ“, што је „суд за слатко, колаче, слаткише“[405]).

8. Мрчарија.

По Ч. Мијатовићу под *мрчаријом* — „мрьчарија“ — ваља разумети ону повећу групу увоза, што се у споменицима зове још и: „мала коупля“ „mercerìa“, „res“

---

[400]) Rad knj. V c. 166.
[401]) Вук. Пјесме књ. V с. 300.
[402]) Beaujour, Tableau t. I c. 205.
[403]) Recueil d' itineraires, t. II c. 211.—214. У нар. песмама, Вук, Пјесме књ. I с. 299., »из Мостара грожђе«.
[404]) Mon. Spect. v. XXVII c. 275.
[405]) Даничић, Рјечник књ. I с. 507.

и „merces minutae".[406]) То су, вероватно, оно што у нар. песмама „пошурице с мора"[407]). Мијатовић у мрчарију ставља: слану рибу, ајвар, маслине, разно посуђе земљано, гвоздено, бакарно, калајно, тучано, разне јевтине народне наките и ђинђуве, јевтинију и ситну стакларију, простије и јевтиније платно и сукно.[408])

Суву рибу Дубровчани су носили и продавали по унутрашњости. У дубровачким књигама помиње се да Дубровчани на зетским трговима купују *сарагу* (saraca, sardo) и односе је у унутрашњост.[409]) У опште наше су реке у Средњем Веку биле веома богате рибом,[410]) па је и рибарство било развијено. У споменицима се често јављају риболови под именом „рибьникь" и „рибие ловище".[411]) Било је људи који су се рибарством бавили и које су владаоци, као и пчеларе („уљаре"), прилагали црквама и манастирима. Манастиру Св. Арханђела Михаила и Гаврила у Призрену цар Душан 1348. приложи „*рибаре* у Плаву"[412]). Цетињски манастир имао је у XV. в. и приходе „од рибе"[413]), а манастир Трескавац има „рибаре у Преспи"[414]). Центри рибарства били су у пределима око Скадарског Језера и Плава, Охридског и Преспанског Језера, а сем тога помињу се на Косову ситнички рибници[415]). У XVII. в. риболов на Скадарском Језеру и Зети и Морачи отпочињао се сваке године уз известан верски обред.[416])

---

406) Гласник XXXVIII с. 122.—123.
407) Види: Вук, Срп. Рјечник с. 580. пошурица.
408) Гласник књ. XXXVIII с. 122—123.
409) Mon. Spect. v. XXIX c. 122.—123.
410) Тројановић, Стар. срп. јела и пића с. 338.
411) Даничић, Рјечник књ. III с. 67.—68.
412) Гласник XV с. 303.
413) Mon. Serb. с. 538.
414) Гласник XI с 136.
415) Mon. Serb. с. 563.
416) Starine књ. XII. с. 177.—178. (М. Болица).

Мноштво цркава и манастира и скрупулозно држање постова чинило је да се у српским земљама трошило много товара „бистрог зеитина“. Уље се доносило из Византије или из јадранског приморја, нарочито из Дубровника. Босански су манастири добављали уље из Дубровника. 23. Окт. 1378. год. Дубровчани допустише да манастир Милешево може изнети из Дубровника три товара уља[417]), а те исте године изнесоше из Дубровника по товар уља прота Ратко протовестијар и војвода Влатко.[418]) Г. 1379. изнесоше из Дубровника босански фратри 12 старија уља, а краљ Твртко два товара.[419])

За сеоско становништво уносили су трговци разне *ђинђуве, лажан бисер* и *дијаманат*, јевтино месингано прстење, какво данас Јањевци разносе по Србији. У Средњем Веку славила се млетачка стакларска индустрија, особито фабриковање ђинђува и лажног дијаманта; тражена су млетачка „jocalia de cristallo“.[420]) У нашим се споменицима јављају камени цыклени“,[421]) што ће бити млетачко лажно драго камење. Уносили су се купе, виљушке, лажице, ножеви и друге ствари од *„гристалда“* (т. ј. стакла).[422]) *„Буцати“* вероватно да су били стаклени судови;[423]) у Црној Гори „бу̑ца“ је врста жбана за млеко и вино.[424])

У мрчарију ставио бих и *пексимит* (у дубр. књигама buzellaci, recocta, bucellae, biscoctum), који се пекао у Дубровнику и износио изван града.[425]) То је, вероватно, оно у народним песмама: „И *бешкота*, љеба бијелога“.

---

417) Mon. Spect. v. XXVIII c. 173.
418) Id. c. 172., 174.
419) Id. c. 119., 244.
420) Heyd, Geschichte Bd. II c. 679.
421) Даничић, Рјечник књ. III с. 454.
422) Id. књ I с. 236
423) Id. c. 90.
424) Ровинскій, Черногорія т. II ч. 1 с. 483.
425) Mon. Spect. v. XXVIII c. 182

V ТРАНЗИТ

У Средњем Веку било је извесне транзитне трговине и кроз српске земље. Центар индиске и византиске трговине био је онда Цариград, па је један део левантских трговинâ могао отићи на Запад, у Германију, и *сувим*. У XI. и XII. в. византиски су трговци ишли до Ческе, а у Регензбургу било је грађана који су грчки говорили и грчко царство добро познавали.[1]) У Цариграду је у XII. в. била колонија немачких трговаца,[2]) а Венијамин Туделитанац бележи да у Цариград долазе и угарски трговци.[3]) Исто је тако и Германија један део свога извоза износила сувим у Цариград: најпре словенско робље, а за тим оружје, седла, вунене материје, неизрађено сребро и злато.[4]) Вероватно да се на тај германски провоз сачувала нека реминисценција у нашим нар. песмама у називима: сабља *аламанка*,[5]) пушка *даницкиња, даничкиња* (из Данцига),[6]) ђем *немачки*,[7]) *фрушки* ножеви,[8]) *френгија* кула,[9]) и у споменицима

[1]) Jireček. Die Heerstrasse c. 103.
[2]) Heyd, Geschichte Bd. II c. 718.
[3]) Id Bd. I c. 243.
[4]) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. IV c. 204.—205. Гласник XXXIII c. 220.—221.
[5]) Вук, Пјесме књ. II с. 456., 458.; књ. III с. 322., 373.
[6]) Id. књ. III с. 17., 88., 472. — Срп. Рјечник с. 113. дàницка.
[7]) Вук, Пјесме књ. VI с. 123.
[8]) У мак. песмама, Сборникъ књ. I с. 34.
[9]) Вук, Пјесме књ. III с. 105., 106., 107.

„фрушке роменче".[10]) Међутим главни посредник између германске и италиске трговине били су Млеци, управо немачка колонија у Млецима, т.зв. **fondaco dei Tedeschi**, па су немачки трговци у Млецима набављали сву источну трговину.[11]) Немаца, рудара Саса и најамника, било је у нашим земљама у XIII. и XIV. в. доста, па су били виђени. У нашу су отаџбину најамници Немци долазили преко Јадранског Мора. У пролеће 1336. г. у Дубровник долазе посланици аустриског војводе, опремљени српскоме краљу, и општина им даде лађу да се одвезу у Котор; у том аустриском посланству беше и „**Palmanus, miles teutonicus**",[12]) онај Палман што се у Србији прослави као војсковођа.

Млетачки су трговци ишли морем у Цариград и црноморске трговачке градове, али су и сувим, кроз Србију и Бугарску, одлазили у Солун, Цариград и своје колоније на Црноме Мору.[13]) 1. Маја 1330. г. краљ Стеван Дечански допусти да млетачки трговци ради својих трговачких послова могу слободно ићи кроз Србију у Романију, Солун и другде, само не у Бугарску.[14]) Г. 1340. цар је Душан зајемчавао млетачким трговцима слободан пролаз кроз српску краљевину.[15])

Исто је тако и дубровачким трговцима био слободан пролаз кроз српске земље. После оног неуспешног ратовања 1253. г. Дубровчани су се морали обвезати краљу Урошу I: „ако ли пак (дубровачки трговци) желе ићи у туђу земљу са својим купљама, да иду ни од кога не задржавани, но најпре да иду на тргове мога краљевства,

---

[10]) Пуцић, Споменици књ. II с 98.
[11]) Heyd, Geschichte, Bd. II c. 720
[12]) Mon. Spect. v. XIII c. 365.
[13]) Heyd, Geschichte Bd. I c. 578.
[14]) Mon. Spect. v. I c. 38.
[15]) Id. v. II c. 75.—76.

па давши нам доходак господски, тамо да одлазе продавајући по земљама".[16]) Али већ 1254. г. исти их је краљ ослободио те транзитне царине.[17]) И цар је Душан допустио Дубровчанима слободан пролаз кроз Србију, само им је 1349. г. забранио да носе оружје у Бугарску, Бесарабију, Угарску, Босну, Византију.[18]) Особито је, пак, био жив пролаз дубровачких трговаца кроз Босну у Угарску, „per viam Bosne, Hungariae".[19]) Највише су се Дубровчани у Срему задржавали, где су имали велику колонију у Митровици.[20]) Исто су тако и угарски трговци ишли у Дубровник да купују левантску трговину и да продаду нешто од својих производа.[21]) У споменицима нашим спомињу се „купе *угарске*, појаси *угарски*"[22]).

---

16) Mon. Serb. c. 41.
17) Id. c. 46.
18) Id. c. 146.
19) Thallóczy-Gelcich. c. 745., 757.
20) Mon. Spect. v. XXIX c. 27., 68; v. XXVIII c. 36., 237.
21) Mon Spect. v. XXVIII c. 241.
22) Пуцић, Споменици с. 99.—100.

VI ИНДУСТРИЈА И РУДАРСТВО

Као и ренесанс трговине тако и ренесанс индустрије на Западу почиње од крсташких ратова. Индустрија неверничка изазивала је наивно дивљење Хришћанâ. Од прве половине XII в. јуначке песме на Западу описују оријенталска чуда, богате штофове *сирске* (у нашим споменицима *сирич'скаја тканија)*, персиске ћилимове, бисер, драго камење, арабиске и палестинске мирисе. Јевропа се поучила арабљанском цивилизацијом, а продукција се на Западу преобрази. Арабљани су Французе научили да праве луксузне штофове: Триполис, Антиохија, Тир, Тортоза, Тиберијада ткаху свилу, па је одатле у Француску дошла индустрија свиле, вештина фабриковања *сатина, кадифе,* сребрног и златног *броката,* или лаких тканина као: *муселина, газа* (врло ретка и танка материја), *сандала, тафта.* Од старине се Исток одликовао у ткању меких а пуних тканина: јевропске се занатлије усиљаваху да приме ову вештину, и од времена Филипа Лепог у Паризу је било радионица где се израђивали „tapis sarrasinois." Левантске боје беху чувене: *јорданско индиго, дамашћанско црвѐнило, шафран, плаветно-љубичаста боја, сандалово дрво*, пређоше на Запад заједно са употребом *стипсе* ради постојаности бојадисања. Млечани су у школи сирских градова научили славну фабрикацију стакларије. Од Арабљана Запад је научио

фабриковати *хартију, шећерлеме, сируп.* Културу *кудеље* и *лана, дуда* и *шећерне трске* Арабљани су предали Западу као и фабрикацију *кудељног* и *ланеног платна*[1]).

У старој српској индустрији можемо запазити три различна елемента: 1. *домаћа индустрија,* коју су Срби донели са собом, 2. *индустрија у приморским градовима,* коју су пренели италиски градови и 3. *индустрија* пренесена из Византије или донесена са Истока преко Византије.

1. Дубровачка индустрија.

У приморским градовима једино што је у Дубровнику била добро развијена индустрија. У XV в. бивали су узалудни покушаји појединих градова у приморју да подигну фабрике, јер су то Млеци, из својих економских разлога, спречавали. Тако, на пр., 1446. г. Которани молише Млетачку Републику да им допусти да могу подићи у своме граду фабрику сукна, не би ли тиме сузбили дубровачко сукно, које много штети млетачке и которске интересе, али им Млеци не учинише по молби[2]). Сличан је покушај учинио и херцег Степан 1449. г. — 26. апр. 1449. г. у Млецима которски посланици јављају, да херцег Степан намерава подићи у Новоме фабрику чохе и других ствари[3]). И Млетачка Република 13. авг. 1449. г. моли херцега да не подиже „fabricam panis de lana"[4]), а 24. јан. 1450. одговара

[1]) Види: Lavisse-Rambaud, Hist. Génerale t. II c. 483.

[2]) Mon. Spect. v. XXI c. 251. »E perho supplichemo ala vostra serenita, che la se degna a concederne de special gratia, che in Cataro se possa far pani de lana per ben et utilita de la vostra camera de Cataro e de nuy vostri fidellissimi servidori de Cataro.«

[3]) Id. c. 304. „el conte Stefano vayvoda de Bosna intende fabrichar a Castelnovo in questo nostro colfo de Cataro una stancia per far fare l'arte de lara et altrecose".

[4]) Id. c. 311.

Котору да неће никако допустити да херцег Степан подигне у Новоме „artificium lane“[5]).

На дубровачку индустрију утицала је италијанска, а вештина фабриковања чохе пренесена је у Дубровник из Флоренције, гласовите светске индустриске вароши. При крају Средњега Века Флоренција је имала 83 фабрике, у којима су се израђивале најфиније тканине, „drappi de seta, domaschini, velluti, rassi (atlas), taffetà e maremati“[6]). По Филипу де Диверзису, који је само годину дана доцније дошао у Дубровник, Дубровчани 1433. г. дозваше из Флоренције мајсторе *Петра Пантелу* и *Павла Бусина* („браћу једне матере а два оца“), па им саградише фабрику чохе, дадоше им 5.000 хпп. на зајам за 10 год. без интереса (да би могли отплатити рад у новој саграђеној и снабдевеној фабрици), поклонише им кућу и виноград, и обећаше им за прво време награду за сваки израђени комад чохе по један дукат. У скоро Павле умре, а Петар са својим сестрићима Филипом и Вартоломејем Силвићима продужи велики рад у фабрици, одужи дуг, много се обогати и би примљен у дубровачко грађанство[7]). Дубровчани тада, по Лукарићу, установише „Il consiglio dell'arte della lana“, и ово је веће имало старати се о напретку индустрије вуне и свему сличном тој индустрији[8]). Дубровачко сукно брзо изиђе на добар глас, и успе да се мери са самим млетачким и флорентинским сукном, и да их превазиђе. Г. 1446. Которани се жале Млетачкој

[5]) Id. c. 320.

[6]) Heyd, Geschichte Bd. II c. 699.

[7]) Макушевъ, Изсльдованія с. 326., 370.—371. У Лукарића, Cop. Ristr. c. 121., et nel 1490: Pietro del Bantella (Pantella) di Firenze introdusse in Rausa l'arte da fabricare i panni alti di lana, cosa, che fra breue portò grossi guadagni alli mercanti, à lanainoli, et sostente le povere famiglie.

[8]) Copioso Ristretto de gli annali pi Rausi c. 163.

Републици: „nostri vizini Ragusei cum gran quantita de pani i fano a Ragusi hano revolta Zenta, Bosna et Scavunia e tute altre contrate circumstante, i qual pani Ragusei dano grandissimo dano non solamente ali vostri servidori de Cataro, quanto ale dohane et ale intrade de la vostra camera de Cataro“[9]). Већ 1462. Млетачка Република мораде предузети прохибитивне мере против дубровачког сукна, па под великом казном би забрањено да млетачки трговци извозе *дубровачко* сукно[10]). Колико је у свету била гласовита дубровачка фабрика сукна види се и из тога, што је француски краљ Карло IX слао у Дубровник француске раднике да се поуче вештијој ткачкој индустрији[11]).

Златарство је добро напредовало у Дубровнику и веће је много настојало да *златарнице* одржи на висини млетачких, у свету онда најславнијих. Дубровачко је златарство највише изашло на глас у XV в., када су Дубровчани држали све важније руднике по Србији и Босни[12]). Славни дубровачки књижевник *Андрија Чубрановић* (1500—1550), писац Јеђупке, био је дубровачки златер[13]). Дубровачки су златари, као год и млетачки, одлазили на српске тргове близу рудника, па су ту упражњавали своју вештину. За владе краља Милутина неки златар *Блаж*, млетачки поданик, провео је у Брскову 16 година радећи свој запат[14]). Г. 1348. помиње се у Босни један дубровачки златар[15]) Српски су владаоци у Дубровнику наручивали скупоцене поруџбине

---

9) Mon. Spect. v. XXI c. 251.
10) Id. v. XXII c. 226.—227.
11) Макушевъ, Изслѣдованія с. 21.
12) Гласник књ. XXXVIII с. 113.
13) Ст. Новаковић, Историја срп. књижевности с. 97.
14) Mon. Spect. v. I c. 299.
15) Id. v. XIII c. 24.

код вештих златара. Тако у XV в. помиње се неки дубровачки златар *Вахтер Рамбот*, који је војводи Сандаљу и херцегу Степану правио скупоцене појасе, кондире и др[16]).

Поједине занатлије из приморских градова долазиле су у Дубровник да раде свој занат, а Општина им је допуштала да могу слободно радити у Граду, па је по неког примала за свог грађанина. Г. 1348. долази из Котора Никола *„мачар“* (spaderius)[17]) а 1349. *обућари* (chalegarii) Радогост из Котора и Станко Петровић из Бара[18]), а 1359. г. Дубровчани примише за свог грађанина обућара Стевана Доброславића из Будве[19]).

Још се у Дубровнику фабриковала разна *стакларија, боје, сапун, воштане* и *лојане свеће* candelae de cera, de sepi[20]). Нарочити чиновник, officialis super getum cerae, надгледао је ову индустрију воска и лоја[21]). У народним песмама слављене *„јасне свеће“* по дворовима вледалачким и властелинским[22]) можда су доношене из Дубровника. Од 1422. г. у Дубровнику се много фабриковало стакло за прозоре (ars vitrii)[23]).

И гвожђарски занат био је добро развијен у Дубровнику. У дубровачким се књигама често помињу *ковачи* (fabri) и *мачари* (spadarii)[24]). Г. 1348. дође у Дубровник Никола Илкотонић „да прави клинце“ (ad faciendum artem clavium)[25]). У нашим се народним песмама

16) Даничић, Рјечник књ. III с. 32.
17) Mon. Spect. v. XIII с. 47.
18) Id. с. 61.
19) Id. с. 263.
20) Mon. Spect. v. X с. 2.; v. XIII с. 197., 352.; v. XXVIII с. 248.
21) Mon. Specr. v. XIII с. 82., 195. и т. д.
2) Вук Пјесме књ. II с. 481.
23) Jireček, Die Handelsstrassen с. 59.
24) Mon. Spect. v. XIII с 108. »spadarius, spatharius, qui spathas, maiores gladios, enses conficit.«
25) Id. с. 53.

славе „браве дубровничке, дубровачке“[26]). — Још се у Дубровнику фабриковало разно хладно оружје, а по проналаску барута и ватрено оружје, особито тзв. „bumbardae“ (кумбаре) и „spingardae“ (врста топа), којима су Дубровчани обдаривали српске владаоце и далматинске градове. Г. 1378. послаше Дубровчани босанском краљу једну бумбарду[27]), а 1379. г. 18 ливара барута[28]). И Баошу 1379. г. Дубровчани обдарише једном бомбардом[29]), а 1378. г. допустише да се у Дубровнику начини за Трогиране једна бумбарда[30]). — Г. 1442. Дубровчани пишу војводи Сандаљу Хранићу: „ми имамо *мајсторе од оружја,* који стоје с нама под платом а са уговором, да могу свакоме продати своје оружје и извести га изван града“[31]). Сем тога ниједан Дубровчанин „murarius, calefatus, calefat vel marangenus“ није смео да иде у српске земље да ради свој занат без одобрења кнеза и малога већа[32]). — У XVI в. у Дубровнику је било врло много занатлија, јер Соранцов путописац (1575.) бележи да у Дубровнику има тако много занатлија, да би били довољни и за град три пут већи[33]).

2. Домаћа индустрија и занати.

Недовољност индикација у нашим средњевековним споменицима чини да ми, нарочито за прве векове, не можемо знати, да ли су Срби сем домаће, кућевне, индустрије

---

[26]) Вук, Пјесме књ. II с. 99., 442.; књ. III с. 422.

[27]) Mon. Spect. v. XXVIII с. 165., 181. (спингарде.)

[28]) Id. с. 198. и 247.

[29]) Id. с. 207.

[30]) Id. с 164. — 1462. Дубровчани дају краљу Матији 3.000 лив. барута, а 1466. Скендербегу барута, шалитре и сумпора. Thallóczy-Gelcich с. 760., 761., 774.

[31]) Пуцић, Споменици књ. I с. 113.—114.

[32]) Mon. Spect. v. X с. 40. »calafatus, navium stipator, qui navium rimaset commissuras solidat et componat; maragnan, marongo, maringanus-faber lignarius, carpentarius.«

[33]) Rad CXXIV с. 20.

донели на Балканско Полуострво и занате, какве ми налазимо код Срба у XIII и XIV в. Поуздано можемо казати да је наш народ донео домаћу индустрију: свака је кућа, задруга, израђивала све оно што јој је за живот било потребно. И данас се та домаћа индустрија у главном одржала у нашем народу, а у неким крајевима толико је развијена, да један део претиче за продају. Могућно је да су Срби донели неке занате, нарочито оне који имају веза са сточарским и земљорадничким животом, као што су занати *ковачки, грнчарски, вретенарски, котларски;* али, вероватно да су неки постали и усавршили се утицајем византиским. Међу занатлијама у нашим се споменицима јављају и „цегари“[34]), а то су грчки „*τξαγγαροι*“[35]). Наш је народ из закарпатске постојбине донео на ногама опанке, па је према томе тај занат „*цегарски*“ (обућарски) и именом пренесен из Византије.

Права фабричка индустрија била је, као што смо видели, само у Дубровнику, а у унутрашњости српских земаља нашем сеоском свету подмиривале су кућевне, агрикултурне и друге потребе сеоски мајстори и домаћа индустрија. А при том, можемо поуздано мислити, да је и у Средњем Веку од домаће индустрије по нешто преостајало за извоз, и да је било крајева у српским земљама са извесним занатским специјалитетом. Филип де Диверзис помиње да се из српских земаља доноси у Дубровник и *груба раша* (rassais rudes)[36]), а из дубровачког се статута види да се при увозу у Дубровник плаћало на 100 лаката раше царине 6 гроша[37]). 13.

---

[34]) Mon. Serb. с. 68.; Споменик III с. 44.
[35]) Даничић, Рјечник књ. III с. 454.
[36]) Макушев Изслѣдованія с. 18.
[37]) Rad CXXIX с. 101.

Марта 1452. г. млетачки дужд опозива наредбу, да се из Далмације у Марку и Пуљу не сме извозити: сир, коже, мед, со, слане рибе, слано месо, вино, **rasse** и др[38]). Та *раша* била је, вероватно, *црно* сукно, које су трговци износили на Запад за сиромашне раднике. Нић. Грегора (1327.) спомиње да се Срби одевају у црно одело изаткано од вуне"[39]). И данас се одржала реч *раша*, јер Вук бележи: *раша* f. као ријетко сукно у четири нита, којега се много че у Дубровнику, па се највише плаветно продаје сељацима за чакшире[40]). Даље бих рекао да у споменицима „клашьне" нису само *кăлчине*, tibiale, као што је Даничић објаснио[41]), него и сукно. Цар је Душан приложио 1348. г. карејској ћелији Св. Саве годишњи приход; „100 млет. перпера, 10 гуња, 10 кожуха, 10 *„клашњи"*, 10 мехова сира, 10 сираца и 50 спудова соли"[42]), а калуђерима призренског манастира Св. Арх. Михаила и Гаврила одредио да им се даје „вуне и *клашње*"[43]). По Вуку *клăшња* значи „у Котару дугачке бијеле чарапе, преко којих се обувају чарапе"[44]), *клăшњавица* рђава чоха[45]), а *клăшње* (или *јединица*), „ријетко сукно, што се тка у једну жицу; неки га зову *клашње* (као што стоји и у Душановој дипломи даној ман. Хилендару љ. 1348)[46]). И данас се оно дебело сукно што га сељанке доносе „на пазар" и продају абаџијама и суткнарским трговцима зове у Нишу *„клăшње"* а у Пироту *йрт́енице*. Се-

---

[38]) Mon. Spect. v. XXI с. 432. и 438.
[39]) Срећковић, Историја књ. II с. 290.
[40]) Срп. Рјечник с. 664.
[41]) Рјечник књ. I с. 445.
[42]) Mon. Serb. с. 139.
[43]) Гласник XV с. 307.
[44]) Срп. Рјечник с. 283.
[45]) Id.
[46]) Id. с. 260.

љанке из околине и сиромашне Нишлике износе на продају: *„платно“*, *„резане кошуље“*, *„кошуљчике“*, *„рученике“*, *„потколенке“*, *„тканице“*. *„ч'рапе“*, *„појасе“*. Ткање финог памучног и свиленог платна особито је добро развијено у Врању, а сем тога и у Ужицу, Лозници и Шапцу платнарска домаћа индустрија износи своје продукте на трг[47]). С времена на време по нека Врањанка донесе и у Пирот на продају домаће платно, *фенедиг-платно*, платно од чисте свиле. Ради продаје семена од свилене бубе врањски су трговци до скора ишли преко Скада у саму Италију[48]). Домаћа индустрија израђује за трг у околини Врања и Лесковца и *ужарију*[49]), која се сматра као врањски и лесковачки специјалитет.

Једна домаћа индустрија старинског обележја, која и данас изазива дивљење, јесте *пиротско ћилимарство*[50]), До скора никаква пажња није била обраћена овој занимљивој грани народне индустрије, па је ћилимарство, кроз толико векова одржавано, почело нагло опадати. Сада се пак приватним установама пиротско ћилимарство подиже. Г. Мита Живковић, директор Гимназије Св. Саве у Пироту, израдио је систетатски опис пиротског ћилимарства са колорисаним атласом. Тај спис г. Живковића у рукопису ја сам читао, као и стручни реферат г. Св. Зорића, професора Вел. Школе. Тамно је порекло пироткког ћилимарства. Dr. К. Јиречек мисли да је несумњиво оријенталског порекла, од персиског

---

47) Карић, Србија с. 407. — У Пироту се мало платна израђује као домаћа индустрија, јер има много ткачница.

48) J. Ердељановић и Р. Николић, Трговачки центри и путови с. 214.

49) В. Карић, Србија с. 405.

50) М. Ђ. Милићевић је унео вест да се и у Књажевцу израђују ћилимови (Кнеж. Србија с. 843.), па се тога и Карић држи (Србија с. 405.)

ћилимарства[51]), а В. Карић мисли да су Татари са Кавказа на Балканско Полуострво пренели ћилимарство, и то у времену „када беху прекрилили сву источну страну Балканског Полуострва“[52]). Међутим г. Зорић пише: „По истраживању Riegel-а у његовом делу Altorientalische Teppiche може се сигурно узети да је ћилимарство у Јевропи аутохтоно (саморасло) и толико старо, да је данас у многим покрајинама његова егистенција не само изгубљена, но чак и из предања заборављена. Пиротско ћилимарство и по начину ткања и по шарама са свим се разликује од персиског ћилимарства. Персиски су ћилими чупави, а пиротски глатки; персиске су шаре узете из облика биља и животиња, а пиротске су у главном геометриске. Цвеће и животиње у пиротском ћилимарству то је скорашња новина. Сем тога и цео распоред шара на пиротском ћилиму не подсећа ни мало на персиски. Највероватније да су пиротске шаре (мустре) аутохтоне, и тек по гдекоја шара позајмљена је од азијских ћилимова и то пре из туркменских, киргиских и дагестанских шара но из персиских. Природно је да су Турци донели шаре пре из Туркестана но из Персије; Туркестан је њихова стара постојбина, а и све овде поменуте старо-турске покрајине имају геометриске шаре, а оне су сродније пиротским шарама но ма које друге. Ако се по који пут нађе у пиротским шарама какав цвет, он је геометриски (конвенционалан), међутим се на персиским ћилимима находи ботаничко цвеће, а то је тако велика разлика, да се у науци у опште и деле сви ћилими по постојбини, систему шара у две велике групе:

[51]) Das Fürstenthum Bulgarien c. 204. Diese Tippichwirkerei ist alt und unzweifelhaft orientalischen Ursprungs, von den persischen Teppichen des Alterthums, den „tapis sarrazinois der Kreuzfahrer und den neueren karamanischen und kurdischen Teppichen abstammend.“

[52]) Србија с. 405.

у ћилиме са геометриским шарама, у које спадају *не-персиски*, и у ћилиме са цветним шарама у које спадају персиски. У погледу на шаре пиротских ћилима ваљало би нарочито напоменути и главну њихову одлику, а она је у томе, што се при повторавању једне исте шаре њена боја непрестано мења. Ово мењање боја код истога цртежа даје пиротским ћилимима нарочиту драж. Ефекат боја на тај начин може да превазиђе и ефект боја персиских ћилима. Код свију других ћилима при понављању једне шаре понавља се и њена боја". — Спис г. Живковића је више опис[53]); у дубље истраживање пиротског ћилимарства он се није упуштао. Порекло је балканског ћилимарства свакако из претурске периоде. Још 813. г. помињу се у Тракији ћилимови[54]). У ћилимарским називима у Пироту налазимо тројаке елементе: *српски*, *грчки* и *турски*. Турски утицај почео по турском освојењу Пирота. Српски су називи: *„сто-лица“*, *„тѝче“*, *„пла̀менови“*, *„гро̑зд“*, *„огледа́ло“*, *„врашка коле́на“*, *„бѝбица“*, *„лѝзица“*, *„со̀ве̑љче“* и др. Грчки: *„ѐвтапо̑т“* (*ὅ ὀκτάπους*), *„канди́ла“* (*κανδήλα*), *„рѝјево“* (*ῥους*)[55]). Туских назива има највише: *„ба̀рда̑к“*, *„ћѐна̑р“*, *„ла̀ле̑“*, (и: лалети́ја), *„каве́ренгија“*, *„рѐшме̑“*, *„со̀фре“*, *„сакси́ја“*, *„ђу́лови“*, *„синџи́ри“*, *„ку̀кле“*, *„ба̀де̑мчићи“*, *„ду̀шеме̑“*, *„ку-бети́ја“*, *„амајли́ке“*, *„дѝре̑ци“*, *„мѐра̑б“*, *„сѝџаде̑“* и др. О постанску ћилимарства у опште, па и у Пироту, г. Живковић има један више појетички узрок: становништво је желело да на каквој украсној тканини престави шаренило ливаде. О постанку и пореклу ћи-

[53]) О пирот. ћилимарству писао је и г. Жив. Живановић у *Отаџбини* за 1890 г. (с. 248.—255.) *Пиротски ћилими и њихова израда.* Ово је први рад у нашој литератури о пирот. ћилимарству.

[54]) Jireček, Bulgarien c. 204.

[55]) Вероватно су грчке речи и „костени́це“, „на́рови“.

лимарства у Пироту ја бих изложио другу претпоставку. Ја сам се изненадио, када сам у Високу и Нишави видео како сељанке тку од груба конопљана предива губере („ц'рге“) на истим разбојима, на којима се тку ћилимови, и промичу прсте као и ћилимарке. То ми је дало повода да претпоставим, да су Срби првобитно донели ту вештину ткања, па су је у Пироту усавршили најпре утицајем византиским а после турским. Чак су и поједини мотиви преношени из Мале Азије, па је отуда постала *„àнадòлска* плòча“ и *„àнадòлско* рèшмê“. Да је могло бити и у Средњем Веку, а и за време Турака, пренашања источних мотива и шара, навешћу један скорашњи конкретан случај. У пиротском ћилимарству много је омиљена тзв. *„Рашићева шара“,* и ја сам разабрао да је тај назив овако постао. Г. Мих. Рашић, пуковник, на путовању са Краљем Миланом, купио је један оријенталски (дагестански) ћилим, и дао га да га пиротске ткаље израде; данас се најбоље продају ћилимови са „Рашићевом шаром“. И у самој ћилимарској номенкалтури види се највећма турски утицај, па и главне врсте ћилимова већином се турским именом зову: *„јастуци“, „сицаде“, шестак“, „сметеник“, „батал“, „мерка“, „јан“, „чаршав“.*

Да се у Пироту развије ћилимарство вероватно допринело је и то, што је и у Средњем Веку, као и данас, било на Старој Планини доста оваца, које су давале добар а јевтин ткачки материјал. Данас се мисли да овце *„балкáнке“* дају најбољу вуну за ћилимове. Интересантан је и тај факат, што се данас тку ћилимови на Балканском Полуострву на јужној и северној страни Балкана: у Пироту, Ћипровцу, Разграду, Хасћоју, Котелу[56]). Из Пирота је пренесено ћилимарство у Књаже-

[56]) Jireček, Bulgarien c. 204.

жевац, јер се данас, истина са мање вештине, тку ћилимови у *пиротској* мали, коју су у турском времену населили досељеници из Пирота[57]).

У Средњем Веку можда су се пиротски ћилимови износили и изван Балканскога Полуострва. У Средњем Веку на Западу у свечаним приликама обичавало се украсити улице спуштањем ћилимова са прозора, а у XIV в. поред „*сараценских* ћилимова“ радо су куповани итзв. „*ћилимови из Турске*“, које су ткали грчки и јерменски радeници у малоазиским градовима[58]). Ђустинијани (из XVI в.) бележи да се на трг Св. Срђа доносе из унутрашњости турске царевине и „tapedi“[59]), и то могу бити балкански ћилимови. Божур бележи да се из Солуна извозе ћилимови под именом „*турски ћилимови*“[60]).

Домаћа индустрија била је у рукама нашега женскиња, које је радило те послове поглавито зими а и лети у слободним часовима. У Пироту рад ћилимарски прекида се, када настану пољски радови, а пиротске сељанке са „*плетивом*“ или „кудељом“ иду „на пазар“. Занатска, пак, индустрија била је у рукама мушкиња. У Средњем Веку у Српскоме Наљоду налазимо нарочиту врсту раденика занатлија, а то су *сеоске занатлије* или *мајстори*, којих није било на Западу (на селу). Таквих сеоских занатлија било је врло много, па и данас гдегде остали су у нашем народу трагови тог сеоског занатлиског становништва. О томе имамо неколико занимљивих бележака. Г. Бран. Ђ. Нушић бележи: „За

57) По причању старих људи и попа Милоша Велимировића.

58) Heyd, Geschichte Bd. II c. 685.,—695. —696.

59) Mon. Spect. v. III c. 229. — Интересантно је тумачење имена тепих: име (tappeto, tapis) долази од имена једног кварта у Багдаду, званог Atabi. Heyd, Geschichte Bd. II c. 695.

60) Tableau du commerce t. II c. 317.

чудо, готово сви су Сиринићани терзије, то им је као неки наследни занат. У свакој кући уче се томе послу и нема куће да у њој по двојица и тројица не знају тај занат. Они се разилазе по селима по Косову, Лабу, по скопској равници и Подримљу, и тако кроје и шију. Има их и добрих зидара. Раде и земљу, али је управо више раде жене, док у сретачкој жупи жене и девојке чак и ору земљу“[61]). П. Мркоњић, у раду *Средње Полимље и Потарје* у новопазарском санџаку, бележи: „Занатлија има прилично по селима. Има задружних кућа у којима су сви чланови мушки обучени једноме занату; задруга може и да се издели, те издељени задругари гледају да обуче и своју децу у том занату. И тако занат прелази с колена на колено, те се може наћи и таквих породица, чији су се стари, докле се год памти, занимали тим занатом. Највише има мајстора — дунђера, зидара и дрводеља, за тим ковача, лончара и терзија. Има села где се сви сељаци искључиво баве ковачким и лончарским занатом. Свима овим занатлијама занат је споредно занимање; ако су то мајстори и има их више у кући, онда за време сеоског пољског рада шаљу само једног или двојицу у рад, а остали срећују летину. Кад је летина срећена и остали се разилазе по раду“[62]). М. Ђ. Милићевић бележи: „Осим тежака, који су маса у округу (београдском), има још *дућанџија;* има, у многим селима, по који абаџија, бојаџија, терзија, колар, качар, мутавџија, лончар и ковач, премда овај последњи занат раде највише Цигани. Абаџије, бојаџије, терзије, обично су људи са села, који су научили свој занат у вароши, или и где на селу, па га раде

[61]) С Косова на сиње море. Белешке с пута кроз Арбанасе 1894. »Коло« за 1902. г. књ. III с. 424.

[62]) Етнограф. Зборник Срп. Краљ. Акад. књ. IV с. 313.

или у дућану, или иду од куће до куће те режу и шију[63]). И у пиротском су се округу одржали сеоски занати; пиротске занатлије већином су са села, па су и данас лончари, абаџије, ћурчије, колари скорашњи досељеници са села. Особито височка села имају занатлије понајвише ћурчије и абаџије. Видео сам у Засковцима (под Бабиним Зубом), где је сеоски ћурчија по камењу и буковом грању разастро *„бăгăне“* (младе јагњеће коже), па их посуо влажним мекињама (да би се *„уштáвиле“* — учиниле). Сеоске абаџије кроје и шију сељацима *„бревенéке“* (nom. *„бревенéци“*) и *„јелéке“*[64]), а ћурчије кожухе и џубета. Занатски рад на селу траје поглавито зими, јер лети и занатлије сређују своја поља или „иду у дрва“. Зими одлазе од куће до куће, па из једне куће, особито ако је у другом селу, не излази док не сврши поручени посао, и дотле је занатлија у кући као неки гост.

У Средњем Веку било је села, чији су се становници бавили једним занатом, па су по томе добили и своје име, као: *Грнчари, Дрводеље, Камењари, Ковачи, Кожари, Кожухари, Колари, Копљари, Крчмари, Сарачи, Угљари;* или су пак поједини крајеви села добили називе по занимању становника, као: *качарски, ћурчиски, муштавџиски*[65]). Па не само села него и читави крајеви бавили су се често претежно извесним занатом. Тако на пр. било је крајева који су давали веште зидаре; г. Нушић бележи да су *сви* Сиринићани (становници читаве једне жупе, сиринићке) терзије[66]).

---

[63]) Кнеж. Србија с. 115.—116.

[64]) Бревенеци су чакшире, а јелеци доламе.

[65]) Dr. Јов. Цвијић, Антропогеографски Проблеми с. CXLV (Етногр. Збор. IV).

[66]) L. cit.

По српским земљама било је занатлија не само по селима него и по градовима. Доказ је за то Хрисовуља цара Душана призренском манастиру Св. Арх. Михаила и Гаврила, у којој се спомињу у граду Призрену: Рад *ковач*, Љеш *грнчар*, Доброслав и Заведић *злашари*[67]). Сем тога цар је Душан забранио под великом казном да златари станују ван града[68]). Јако развијени занати ћебеџиски и ножарски по босанским градовима, кујунџиски у Пећи, Призрену и Нишу, ткачки у Пироту, ужарски у Лесковцу и Врању вероватно да су постојали и у Средњем Веку.

Према споменицима ми налазимо ове занатлије по старим српским селима:

Коваче. Ковачки је занат код старих Срба био развијен и омиљен, јер се у споменицима често јављају ковачи, а данас су Срби тај занат на селима готово напустили, а прихватили га Цигани[69]). По гдегде је остао и код Срба. П. Мркоњић бележи: „Има села, где се сви сељаци искључиво баве *ковачким* и лончарским занатом; тако у селу Крњачи до скора већина сељака бавили су се ковачлуком: бритве *крњачке* чувене су биле по целом Новопазарском Санџаку, па и данас код сељака нису на мањем гласу“[70]). У Лужници, у пиротском округу, нађе се по који ковач и Србин[71]). Свако село у пиротском округу „има свога Циганина“, који им лети кује пољске алате; код Циганина у В. Ржани Црновунци поткивају своје дебеле коње; ти Цигани по

[67]) Гласник XV с. 270.

[68]) Законик с. 133.

[69]) У. М. Ђ. Милићевића, Србија с. 115. налази се ова ламентација: »Грозно је патриоту и помислити, да Србин ковање, певање и музику најрадије оставља Циганима.«

[70]) L. cit.

[71]) У Стрелцу дугогодишњем народном посланику Андону Ристићу занат је ковачки.

пиротским селима носе се као и сељаци („*белѐтине*“), говоре већином српски, иду у нашу цркву, али се не крсте; бивало је прилика да се жене Српкињама, као што се и Срби жене Циганкама; народ их се тако „не гади“ као оних по вароши, тзв. „*турских*“; носе већином српска или грчка имена (Стојан, Димитрије), и народ их зове „*белим* Циганима.“ Могућно да је тих сеоских, „*белих*“, Цигана било и по старим српским селима; у споменицима се ковачи јављају са српским или грчким именима: Ђерго, Братило, Дејан, Ђуроје, Милош, Строислав, Богоје, Стан, Прибоје, Михаило, Никола, Роман, Ђорђе[72]). Било је и тако вештих ковача који умеју да кују и оштре сабље, па су се звали „*мачари* “ или „*мачалари*“[73]). Спомињу се Богдан *мачар*[74]) и Радослав *мачалар*[75]). Народне пак песме славе *Новака ковача*, који кује тако љуте сабље, да секу дрвље и камење и студено гвожђе. У Светостефанској Хрисовуљи помињу се „ковачије оурочʼнии“[76]), и ја бих рекао да су то ковачи пољских алата[77]). Цар је Душан 1348. г. наредио да неки сеоски мајстори „дају сваке године по 10 потковица (коньʼплочь)“[78]). То су били вероватно *клинчари*, каквих занатлија налазимо у Дубровнику[79]), и каквих и данас у Србији има[80]).

Шьвьцє. Кројачи одела звали су се једним општим именом: „*шавци*“, реч која се и данас одржала у Ду-

[72]) Даничић, Рјечник књ. I с. 460. — Деч. Хрисовуље с. 22., 44., 96. — Mon. Serb. с. 62., 63., 98., 123.; — Споменик III с. 12., 40., 21., 42., 44.
[73]) Даничић, Рјечник књ. II с. 101.
[74]) Деч. Хрисовуље с. 23.
[75]) Пуцић, Споменици књ II с. 27.
[76]) Споменик IV с. 7.
[77]) По Милићевићу *урутка* је алȁтљика.
[78]) Гласник XV с. 309.
[79]) Види с. 102.
[80]) Карић, Србија с. 409.

бровнику[81]). Помињу се шавци: „свитни“[82]) или „свитари“[83]), „кожоуш’ни“[84]), „скор’њани“[85]). Свитари су били вероватно данашње *терзије* и *абаџије*, називи који су у турском времену заменили старе српске називе: шавци, свитни шавци, свитари. Вук бележи: „Абаџије граде највише гуњеве од гуњске крпе, а и друге раз-зличне хаљине од (простога) сукна и од шајка“[86]). „У Србији по селима терзије су сељаци као и остали људи, па кад коме треба што да му шије (н. п. гуњ, чакшире, зубун), он га зове својој кући, те ондје ради“[87]). У Пироту *тѐрзѝница̑* има врло много, у турском времену било их је више, па се *терзѝлук* сматра као финији занат. На терзиским израдама, мушком и женском оделу, виде се шаре извезене златом, сребром и свилом (на ферменима и либадетима), па можда су те шаре са Истока и из Средњег Века[88]). — *„Шавци кожушни“* вероватно су данашњи *кожухари* и *ћурчије*, а *„скорњани“*, по објашњењу г. Новаковића[89]), који су правили *скóрње*, кожане доколенице које носе поглавито пастири (да би им лакше било пролазити кроз трње а не поцепати *„ногáвице“*). У Пироту је и данас кожухарски занат добро развијен и сједињен са ћурчиским.

Злашаре. — Богаство рудника чинило је те је овај занат био добро развијен. Златара је било поред Срба урођеника и Дубровчана и Млечана[90]). Углед овога

[81]) Вук, Срп. Рјечник с. 8 1.
[82]) Споменик III с. 44. — Гласник XV с. 309.
[83]) Пуцић, Споменици књ. I с. 82.
[84]) Споменик IV с. 7.
[85]) Ib.
[86]) Срп. Рјечник с. 1.
[87]) Id. с 760.
[88]) Карић, Србија с. 414.
[89]) Село с. 68.—69.
[90]) Види с. 101—102.

заната био је врло велики, јер су они били и кузничари. У народним песмама они се највише спомињу: они кују српским лепотицама: венце, круне, обоце, бурме, прстење, колане. Као што се види то из хилендарске повеље краља Милутина, Светостефанске и Дечанске Хрисовуље[91]), златари су свој занат упражњавали и по селима, али им је цар Душан оштро забранио становање по селима[92]). — Данас овај занат нагло опада, а у Србији тек што није престао[93]). У пиротској кујунџиској чаршији не чују се енергични удари чекића као пре 10 година, јер су кујунџије напустиле свој занат, па сада иду као радници у Влашку. „Последњи одсјај негдашње живе металне индустрије целог новобрдског рудника“ налази се у Јањеву. Јањевци од месинга праве кандила, светњаке, гривне, медењаке кафене кашичице, а пре су израђивали умаказе, зејтинице, токе, наките и друге ствари[94]). — Сваке године долазе у Пирот с пролећа Јањевци на коњима, па продају пред великим пиротским мостом прстење и друге стварчице од месинга.

Грьньчарє. Прерадом земље сем *лончара*, који се спомињу у владалачким хрисовуљама под именом *грнчара*[95]), бавили су се вероватно и ћерамиџије, цигљари, црепуљари, о којима нисам могао наћи никаква спомена у споменицама. У Србији су данас најбољи цигљари и ћерамиџије Лужничани, који одлазе и преко Дрине. У септембру се враћају у малим путничким караванима:

---

[91]) Mon. Serb с. 63., 98. — Дечанске Хрисовуље с. 22., 61. — Споменик IV с. 7.
[92]) Законик с. 133.
[93]) Карић, Србија с. 409.
[94]) Dr. С. Тројановић, Знаменитя места око Копаоника. „Коло“ за 1902. књ. IV с. 3'6.
[95]) Гласник XV с 270. — Споменик Ш с. 42; IV с. 7.

пртљаг на раменима или на лопату обешен, калупи увезани, а напред иде „мали“ и носи фењер, да им се ноћу види путовати. Лужничани одлазе у „ћерамицилук“ и у Бугарску и Влашку. Лужнички „црепљари“ доносе *„црепње“* (црѐпуље) и у нишавска села. Обично празником, када су сељаци на окупу, долазе у села, па из средине села или сеоским улицама идући, вичу: „црепње! црепње!“, па их продају сељанкама. Раљинске црепње сматрају се као најбоље. — Пиротски лончари већином су са села; у неким се селима још налазе грнчари, као у Блату[96]). У Лужници се налази село *Грнчар*.

Цѣньгарѥ. *Цегари, цагари* или *цангари* беху обућари[97]).

Коутьларѥ. То су вероватно били *котлари*[98]) а данашње казанџије[99]). По неки пут и у пиротској околини подигну черге Цигани *„котлари“*, који народ варају јевтином продајом и крпљењем котлова. И тако бих рекао да су наши средњевековни *котлари* дан. *казанџије*.

Дрводеље[100]). Бавили су се прерадом дрвета. И данас се слави дрворез дибрански и самоковски. Вештачки дрворез у пиротским црквама изрезали су самоковски мајстори. У попису прихода ман. Хиландара спомињу се мајстори врьдоунари[101]). Да ли су ти врдунари XV века данашњи *вретенари?*

Клобоучарѥ. Ови су мајстори правили калпаке, клобуке, капе. Било их је по селима и градовима. Помињу

[96]) Карић, Србија с. 408., погрешно тврди: „Грнчари станују искључиво по варошима.“
[97]) Даничић, Рјечник књ. III с. 454. — Mon. Serb. с. 63. — Споменик III с. 44.
[98]) Деч. Хрисовуље с. 125.
[99]) Види у Вука, Срп. Рјечн. с. 304. кȍтла̑р.
[100]) Споменик IV с. 7.
[101]) Споменик III с. 41., 43.

се хилендарски *клобучари:* Стрезо клобучар у Штипу[102]) и Јан у жупи Горњем Лушцу[103]). Реч се *клобу̀ча̂р* одржала у Дубровнику у значењу шеширџије[104]). Ти стари клобучари вероватно да су негдашњи нишки мајстори *„калпакчи̂је“*[105]), који су правили калпаке (свечане капе Нишлија) и фесове пеглали. И данас се знају у Нишу: Станко, Мита, Мика калпакчије. Сећам се да сам се дететом сиграо калпаком свога деде.

Каменаре. У Дечанској Хрисовуљи помиње се Бојан *каменар*[106]). Ти наши средњевековни каменари вероватно да су резали камен за црквене стубове и зидове, за гробне споменике и воденичне каменове[107]).

Зидаре. Звали су се „зидьци“[108]). У хрисовуљи цара Душана помињу се „зидьци изь Пноукю“[109]). Било је крајева у српским земљама који су давали славне зидаре, као Река и Дибра, предео између Мораве и Струме[110]), Лужница, Горњи Висок, Осат на Дрини, а у споменицима спомињу се зидари из Пнуће. По објашњењу г. Љ. Ковачевића, жупа *Пнућа* била је на реци Дежеви[111]). О *Осаћанима* М. Милићевић бележи: „Они су махом мајстори који прелазе преко Дрине, те граде куће и друге зграде по Србији и чак по Шумадији. Било је време, кад су они били једини мајстори у Србији“[112]). И као „дунђери“ одлазе Лужничани у печалбу на све стране. Већином су мајстори *„Самоковли̂је“* подигли

[102]) Mon. Serb. c. 63.
[103]) Споменик III с. 43.
[104]) Срп. Рјечник с. 286.
[105]) Види у Вук. Рјечник с. 260 калпа̀кчија.
[106]) Стр. 69.
[107]) У Дубровнику, Вук. Рјечник с. 271. ка̏мена̂р значи зидар.
[108]) Даничић, Рјечник књ. I с 378.
[109]) Гласник XV с. 301.
[110]) Jireček, Bulgarien с. 208.—209.
[111]) Споменик IV с. IX.
[112]) Кнеж. Србија с. 566.

(„зидали") цркве по пиротском округу. Са својим момцима мајстор Јован Илић из Славиње зидао је пиротску саборну цркву, а данашње државне зграде у Пироту зидали су већином Срби *Трнчани*. Јиречек спомиње неког мајстора Николу из Дерјанова, који је на Јантри подигао мост на 20 сводова[113]).

Седларе. — На селима ми налазимо по споменицима и *седларе*[114]), па се једно село у Дубочици звало *Седларци*[115]). Помињу се и мајстори оуздари[116]), који су правили узде и уларе[117]).

За мајсторе „крьчелею" г. Новаковић, по Даничићу[118]), мисли да су излевали судове од туча[119]).

Данас је у Пироту и Скопљу развијен табачки занат, па се може мислити да се у XVI в. толико слављени кордован, који се и данас извози из Скопља, Хтетова и Велеса[120]), израђивао и у Средњем Веку (као што узима Ч. Мијатовић)[121]), јер се табаци данашњи називају у средњевековним споменицима „стрьгоуни"[122]).

У Пироту су развијени *ткачки* и *бојаџиски занат*. У нашим се споменицима не находи спомен о овим занатима. Али имајући на уму да су пиротске бојаџије необично вещте у свом занату; да, као и средњевековне бојаџије[123]), употребљују стипсу и већином

---

113) Bulgarien c. 209.
114) Mon. Serb c. 98. — Споменик IV с. 7 Деч. Хрисовуље с. 61.
115) Гласник XXIV с. 274.
116) Гласник XV с. 309.
117) Даничић, Рјечник књ. Ш с. 360
118) Рјечник књ. I с 501.
119) Село с. 68.
120) Ст. Новаковић, С Мораве на Вардар с. 46.—47.
121) Гласник XXXVII с. 247.—248.
122) Даничић, Рјечник књ. Ш с. 187.
123) Heyd, Geschichte Bd П с. 550—556.

биљне боје са Истока (*„варзију“*[124]), *чивит* — индиго, *крмез, зердешап* — curcuma longa)[125]); ја бих закључио да је тај занат упоредо са ћилимарством постојао и у Средњем Веку.

У Високу сеоски мајстори израђују разне дрвене ствари: *„дудуке“, „б'клице“, „цѐваре“*[126]), *„паралије“*[127]), *„копање“*, шарене *„ковчеге.“* Обичај је да *„дудукари“* доносе дудуке на продају у Пирот једном преко године, о Лазаревој Суботи. Кацари у Пироту већином су са села.

3. Корпорације и еснафи.

Утицај италијанске индустрије на дубровачку огледа се и у томе, што се и у Дубровнику као и на Западу међу занатлијама образују корпорације и браства по угледу на италијанске институције. Dr. К. Војновић писао је о дубровачким корпорацијама и браствима и о њима издао занимљиву грађу у делу: „Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII do konca XVIII vijeka“[128]). Dr. Војновић између дубровачких и западних корпорација налази принципијелну разлику: дубровачке корпорације више су моралнo-религиозног обележја: свака корпорација има свога патрона и поглавити циљ, да се нађе своме брату, члану корпорације, у невољи, а јевропске имају више социјални карактер, изазване борбом радничког сталежа против превласти привилегисаних сталежа[129]). Међутим у овоме

[124]) Пиротска варзија је средњевековна brascia, варзилово дрво. Heyd, Geschichte Bd. II с. 576.—578.

[125]) По спису г. М. Живковића. Curcuma zedvaria употребљава се у медецини. Heyd, II с. 658.

[126]) Врста свирајке

[127]) Софрице.

[128]) Monumenta Histori o-Juridica Slavorum Meridionalium. v. VII (2).

[129]) Id. с. XXXIX

Dr. Војновић греши у неколико, јер се на Западу у Средњем Веку разликовало *брасшо* — la confrérie — од *еснафа* — la corporation, le corps de metier, die Zunft. Корпорација је било удружење занатлија или трговаца, које је имало карактер битно професионални; браство је било удружење пријатељско и религиозно, које је имало за предмет култ, заједничке свечаности и помоћ пострадалим мајсторима; свако је браство имало свога свеца, о коме су време проводили у цркви, литијама, банкету и прослави[130]).

У корпорацију спадали су мајстори, занатлије и шегрти дубровачки. Шегрт је служио 8 год., ако је имао 15 год., или 10, ако је имао 10 или 12 год. Време и погодбе службовања уговарале се у државној канцеларији. Пре уговорена времена шегрт није могао напустити свога газду, нити га је који мајстор смео примити као бегунца. После одслужења шегрт би, пока завши пред комисијом своју занатску способност, постајао мајстором, отварао дућан и уписао би се у еснаф. Кад би који страни занатлија дошао у Дубровник, морао је и он ступити у корпорацију[131]). — Сличне занатске институције налазимо и на Западу: иста установа шегрства, дуг рок шегртског службовања до 12 год., иста строгост мајстора, свечан проглас новог мајстора уз гозбу. На Западу сваки је занатлија морао најпре бити шегрт, па и сâм мајсторов син. Уз свечан уговор за обадве стране увођен је шегрт у радионицу. У Француској се није водило рачуна о рођењу шегрта, а у Немачкој сваки је кандидат морао бити законитог порекла и са крштеницом. Број, шегрта, који би један мајстор

---

[130]) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. III c. 303.—304.; cf. t. II c. 533.—535.

[131]) Mon. Hist. Jurid. v. VII (2) c. V—XI.

могао узети био је врло ограничен. Статути утврђиваху трајање шегрства 3—12 год., и у обавезама мајстора беху много нејаснији него ли у дужностима шегрта. Мајстор је имао велику власт над шегртом, и могао га је немилостиво тући[132]).

У Француској почињу се образовати занатске корпорације у XI и XII в.[133]), и најстарија дубровачка корпорација јесте корпорација дрводељаца из XIII века[134]). Дубровачки златари образују корпорацију 1306. год.; њихов је рад надгледао један општински чиновник, па и сама Општина старала се о својим златарима, и радила да сузбије страну конкуренцију; једни се златари, „battiloro", употребљаваху као кузничари у државној ковници[135]). Још је било у Дубровнику корпорација каменара[136]), ковача и казанџија[137]), обућа и табака[138]), кројача[139]), дућанџија животних намирница, вуне и лана[140]), бербера[141]). На Западу налазимо још и „association de drapiers" и „association de changeurs"[142]).

Од свију дубровачких корпорација најзнатнија је била корпорација Св. Антуна или корпорација антонинаца. Ту су спадали трговци, мрнари и сиромашни грађани. Та се корпорација особито развила у XVI в., када је Дубровник достигао кулминацију на пољу трговине, индустрије, културе и политике. У XVI в. одвајају се од антонинаца трговци који су се бавили искључиво ле-

[132]) Lavisse-Rambaud, Hist Hén. t. II c. 513.—522.
[133]) Id. c. 511; t. IV c. 196.
[134]) Mon. Hist. Jurid. v. VII (2) c. I.
[135]) Id c. VIII—XI.
[136]) Id. c. XV.
[137]) Id. c. XVI.
[138]) Id. c. XVIII.
[139]) Id. c. XXII.
[140]) Id. c. XXIII.
[141]) Id. c. XXVI—XXVII.
[142]) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II c 480.

вантском трговином; они, „mercadanti de levante“, створише нарочиту корпорацију под заштитом Св. Лазара, па се назвали Лазарини или корпорација Св. Лазара. Прилозима црквама, паљењем свећа и кандила и потпомагањем убогих грађана корпорација се молила за срећу, здравље и добит својих трговаца на мору[143]). Сличну установу ми налазимо и на Западу у „association de navigateurs“[144]).

Сличних занатских институција ми налазимо у Средњем Веку и међу занатлијама и по унутрашњости Балканског Полуострва, па се може мислити да су старинске уредбе наших занатлијâ пореклом из Средњега Века. У XIV в. у Загребу налазе се братства, из којих се доцније развише еснафи. На челу браства (confraternitas, kalendinum) стајао је *декан*, кога су чланови бирали сваке године, и то обично приликом славе. Свако је браство имало своју заставу. Декан је расправљао расправе између чланова, управљао имовином браства, па се бринуо за убоге и болесне другове[145]). — У XV в. еснаф се код Срба и Бугара звао *лонца*, према грчком *λοντζα*, итал. loggia[146]), реч која се и данас одржала у Нишу у значењу еснафа и договора.

Српске средњевековне занатлије нису у Србији чинили засебан ред људи, као што је буржоазија на Западу чинила „трећи сталеж“. Шта више Немањићи (краљеви Милутин и Дечански и цар Душан) настоје да положај наших занатлија одрже у положају осталог сеоског становништва, у положају сокаљника; да се пак не би занатлије умножиле, ограничаван је њихов број. Из владалачких хрисовуља пак видимо да наше сеоске занатлије нису

143) Mon. Hist. Jurid. v. VII (2) c. XXIX—XXXV.
144) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. II c. 430.
145) Uj. Klaić, Povjest Hrvata v. II d. I c 39.
146) Jireček, Bulgarien c. 211.

биле пука раденичка сиротиња, него да су имале својих баштина, да су радиле господарима за земљу, па су према томе свој занат вршиле ван пољског рада, понај више зими. Светостефанска Хрисовуља наређује: „А ковачи урочни, дрводеље, шавци, стргуни, седлари, грнчари, зидари и златари, сви да ору и косе као сокаљници“[147]). А краљ Дечански наредио је за мајсторе манастира Дечана: „Ковачи, златари, седлари, шавци и сви мајстори да раде као и сокаљници, и што желе тежати сокаљници и сви мајстори, то, све свршивши, да предаду цркви жито и вино; а сено да косе како и меропси тако и сокаљници тако и сви мајстори“[148]). А те мајсторске работе састојале су се у томе: да копају виноград, да косе ливаду, пласте и дену сено, да ору пшенице, јарице и озимице[149]), па су мајстори као сакаљници давали од пшенице, проса, овса и грожђа по мат[150]). Краљ Милутин и његов син краљ Дечански радили су на ограничавању броја занатлија и на оштријем изражавању сталешких разлика; интересантно је да се у Законику цара Душана не налази то ограничење броја занатлија. Светостефанска Хрисовуља наређује: „Ако ма у коме селу који мајстор има много синова, један од њих да остане на очеву месту, а остали да су земљорадници“[151]). Слично одређује и Дечанска Хрисовуља: „И у коме селу, где се мајстори налазе, по три или четири сина имају ти мајстори, један да остане на (очеву) месту, а остали да уђу у ред сокаљника; ако ли когод зажели узети штогод од меропшке земље, а он да ступи у меропхе“[152]). —

[147]) Споменик IV с. 7.
[148]) Деч. Хрисовуље с. 61.
[149]) Споменик IV с. 4:
[150]) Mon. Serb. с. 98.
[151]) Саоменик IV с. 7.
[152]) Дечан. Хрисовуље с. 62., 131.

Занатлије су властелину или цркви, чији су били, давали по нешто од својих рукотворина а по одредби владалачке хрисовуље. Цар Душан приложи призренском манастиру Св. Арх. Михаила и Гаврила „ковача Раула с *колом гвозденим*[153]) и са ковачем Смилом и са дохотком што је давао царству ми на годину 70 „надь мѣр'нихь“[154]) и *близнице*[155]), колико потребује црква“[156]). Још се у реду владалачких работа спомиње и „зиданию“[157]).

О самом унутрашњем уређењу наших средњевековних еснафа ми не можемо говорити, јер за то немамо спомена у нашим споменицама; али то не значи да их није било, јер ми имамо неколике индикације, које нам показују да је у Србији било еснафских уредаба, и да су сами еснафи постали византиским утицајем. У половини XIV века призренски обућари (цегари) имају мајстора Рајка за *протомајстора*[158]). Цар Душан прилаже призренском манастиру ковача Рудла са његовим алатом и са ковачем Смилом[159]), који је, види се из документа, код Рудла био као раденик, калфа. Данашњи устабаша наших еснафа у XIV в. звао се *протомајстор*, према грчком називу *πρωτομαΐστωρ*[160]), па се и данас по градовима кнежевине Бугарске зове устабаша и *протомајстор*[161]). Исто се тако и старешина какве

---

153) Даничић, Рјечн. књ. I с. 464. ово преводи са: machina rei metallicae.

154) У Дан. Рјечн. књ. II с. 112. надо = res quaedam ferrea, fortasse chalybs ignem suscitans.

155) Дан Рјечн. књ. III с. 556., ово преводи са »instrumentum quoddam ferrem; али ће то бити челик, који се у новоослобођеним крајевима зове „блйзница“.

156) Гласник XV с. 302.

157) Гласник XV с. 305.

158) Id. с. 309.

159) Id. с. 302.

160) Даничић, Рјечник књ. II с. 467.

161) Jireček, Bulgarien с. 210.

зидарске дружине звао протомајстор. Краљ Дечански спомиње неког *протомајстора* Ђорђа с браћом Доброславом и Николом, који су израдили и украсили многе цркве по Српској Земљи, а у дому Пандократорову израдили трапезарију и велики пирг над портом, па им краљ потврдио у посед село Манастирац са свима међама, што им је био још краљев отац потврдио. „И изнађе краљевство ми, пише краљ Дечански, рад и украс по многим црквама по Српској Земљи протомајстора Ђорђа и с браћом Добросавом и Николом“[162]). *Протомајстор* „фрад Вита Которанин, францисканац, зидар је величанствене монументалне старе српске грађевине манастира Дечана[163]). У једном запису у манастиру Љубостињи спомиње се *протомајстор Боровић Раде*[164]), а на једном гробном камену стоји да је 1492. г. умро *Раде Неимар*[165]). У запису стоји да је манастир Љубостињу зидао протомајстор *Раде Боровић*[166]), који је вероватно зидао и манастир Манасију[167]), и који је онај у народним песмама много слављени *Раде Неимаре*[168]). „Саставише хиљаду *мајстора* и хиљаду младих *сараора*[169]), а преда њих Рада Неимара“[170]).

Занатлије су стари Срби поштовали, па су изразе захвалности на њиховим мајсторским радовима чак записивали. Налазе се оваки записи из XIV в.: „Прости, Боже, ковача, који ми скова „ножиць“, те си перо на-

162) Деч Хрисовуље с. 58.—59.
163) Mon. Serb. с. 109.
164) Љ. Стојановић, Записи и натписи књ. I с. 66.
165) Id. с 115.
166) Id. с. 66.
167) Милићевић, Србија с. 184.
168) Вук, Пјесме књ. II с. 110., 111., 197.
169) Вук, Срп. Рјечник с. 686., тумачи ову реч са die Arbeiter z. B. beim Strassenbau, operac.
170) Вук, Пјесме књ. II с. 197.

правих"[171]); или: „Бог да прости... и ковача Рајка, који ми скова „шиљце" и „хараксало"[172]).

Још би се могло говорити о нашим средњевековним еснафима и по данашњем уређењу српских еснафа. Те су се уредбе, већином написане, традицијом одржавале и преносиле с колена на колено, и може се мислити да је њихово порекло из Средњега Века. Турски се утицај види само у називима, а сам систем српских еснафа вероватно да Турци нису изменили.

За сада ми имамо неколико описа српских еснафа, и по тим описима ми бисмо могли реконструисати слику наших средњевековних еснафа. Најбољи опис еснафа пружио нам је Лука Грђић—Бјелокосић у опису Мостара[173]), који се у турском времену славио као индустриско место. Занати у Мостару били су у рукама Хришћана и Мухамеданаца, а постојали су многи еснафи: ћебеџиски, табачки, папуџиски, сарачки, терзијски, пушкарски, кујунџиски и др. Еснафи ћебеџиски и табачки били су најбоље развијени, а имали су заједничку продају робе: два до три мајстора носили су на вашаре робу целог еснафа, те није морао сваки дућанџија ићи на вашар. Сваки је еснаф имао устабашу, чауше, прве мајсторе, мајсторе, ишчије и шегрте. Устабаша је управљао еснафом и са првим мајсторима изрицао пресуде над појединим занатлијама, а чауши су били извршиоци тих пресуда. Сваки је еснаф имао своје знакове: *заставу*, *чугљене* (од сребра сковане у облику љиљана), *фалаке* (за кажњавање). Шегрт је служио три до четири године, и над њим је мајстор имао велико право и

171) Љ. Стојановић, Записи и натписи књ. I с. 59.
172) Id. с. 37.
173) Мостар некад и сад. »Звезда« за 1901. с. 312.—317.

власт. Бегање и преотимање шегрта није смело бити. Учење заната трајало је три године, ако би се родитељи о храни и оделу свога детета старали; ако је шегрта мајстор хранио и одевао, тада га је шегрт морао четири године служити. После одслуженог рока шегрт би постајао *„ишчијом“* и добијао „тестијер.“ Пошто се добро извештио у занату, ишчија би уз гозбу био проглашен за мајстора, уведен у еснафски „тефтер“, па је дућан отварао; али потпуним мајстором постајао је после *„кушатме.“* С времена на време, у 15 или 20 год. један пут, из Цариграда је у Босну долазио *„велики чосем“* (Босанци су га звали *Јахибабом)*, коме су у сусрет ишле босанске устабаше са еснафским знаковима (заставом и чугљеновима); он би разгледао све еснафе, па је уз погођену таксу благосиљао нове мајсторе и заводио их у свој тевтер; то се звало „кушатисати се.“ — Занатлије православне вере имале су свеца заштитника свога заната и еснафа, па су тај дан заједнички свечано прослављали. Тако су ћебеџије имале Св. Саву за патрона. На неколико дана пред славу, зашла би одређена два мајстора, да скупе прилоге за свећу и за остале трошкове. На свечев дан у цркви би се искупили под устабашом сви мајстори, ишчије и шегрти, па су се молили Богу и своме заштитнику.

Еснафе у Скопљу описао је, врло површно, М. М. Веселиновић[174]). Еснафи скопљански у свему су једнаки мостарским; једино што у Скопљу налазимо *ћају,* који суди спорове између мајстора и раденика.

Интересанте су биле занатске и еснафске уредбе у Пироту; те се уредбе и данас памте и у главном примењују. Оне су биле писане, а звале су се по грчком

---

[174]) Чуп. Год. књ. XV с. 231.—234.

називу *кондике*[175]). У Пироту су за време Турака били ови занати: терзиски, бојаџиски, ћурчиски, абаџиски, платнарски, табачки, кујунџиски, каџарски, „догрмаџије" (столари), дунђери, калпакчије или поткапчије, рогожари, „бичакчије" (ножари), ковачи, самарџије, мутавџије, „папуџије, кондурџије и кавафи" (обућари), сарачи или каишари, казаси (плели ширите), грнчари, бербери. Сваки је занат имао свој еснаф; богатији еснаф имао је своју кућу, у којој се славило, зборисало, скупљало. Еснаф је имао свога устабашу, једног од вреднијих мајстора; у важнијим еснафским питањима особито се поштовала реч „старих мајстора", пред којима су млађи мајстори устајали, а седали тек по њихову одобрењу. Са одбором од 5—6 мајстора устабаша је судио, а њихове одлуке извршивао је *чауш;* сви су вршили еснафске послове без награде; бирани су о еснафској слави (сутра дан): обично дотадањи чауш биран је за устабашу. Шегрт, *„чирак"* је служио пет година: прве године бесплатно, родитељи су га одевали и хранили; друге године „мајстор" га је хранио и обућу му давао; треће године шегрт је добивао и годишњу плату 60 гроша, то је био шегртов први „ајлук" (плата); четврте године 120 гроша; пете — 180 гроша; и тако после *„трећег ајлука"* шегрт је постајао *калфом.* Шегрт није смео напустити свога газду, а мајсторима је било забрањено примамљивати туђе шегрте. Мајстор је имао велику власт над шегртом; често га је тукао немилостиво, „валоге" још се могу наћи код пиротских занатлија али без употребе. Када је калфа желео отворити радњу, постати

[175]) Ја сам наишао на две кондике: једна је од 1861. г. а друга од 1879. Нечија варварска рука из прве је исцепала баш листове са уредбама а остао именик мајстора (устабаша ћурчиског еснафа има ову кондику).

мајстором, јављао се устабаши, давао „у кутију“ 200 гроша, своме мајстору и његовој породици давао лепе поклоне, а свима еснафлијама „илал и сапун“ (чачкалицу и сапун), па су и шегрти добијали „калупчиће сапуна.“ Нови мајстор морао је дати и гозбу, лети обично у винограду: том су се приликом мајстори изван погледа Турака веселили. — Сваки је еснаф имао своју славу, *„свеца“*, *„службу“*, а често је по неколико еснафа прослављало истог светитеља. Тако *Св. Атанасија* су славили: пекари, ковачи, казанџије, поткивачи и абаџије; *Св. Тому* — столари, зидари и каџари; *Св. Илију* — ћурчије; *Св. Стевана Архиђакона* — мутавџије; *Св. Јована Рилског* — самарџије. На дан славе у цркву је еснаф носио жито и колач, сви су се чланови еснафа у цркви искупљали и одстојали службу, а у еснафској кући примали госте. Сутра-дан еснаф је давао *„парастас“* умрлим еснафлијама, затим би изабрали устабашу и чауша, па би се тога дана сами веселили.

Устабаша је мајсторе који се не би владали по еснафском реду могао казнити; казна је била у воску: осуђени мајстор давао је цркви оку, две или више ока воска. Веће мајсторске кривице (нарочито кад би мајстор радио без еснафског писма, *„еснаф-тескереси“*) устабаше су достављале *„убаби.“* Убаба је долазио сваке 5. или 6. године. Сви би му масторп изишли у сусрет, а устабаше поднеле еснафске поклоне, *„пешкеше.“* Убаба је одседао у *„табахани“*, од које се и данас под Сарлаком налазе остаци. Та „табахана“ за време Турака имала је велико право азила[176]). По извештају

[176]) Ма какав кривац или преступник, ако би се докопао табане, био је потпуно безбедан, и нико га није могао одатле извући.

устабаша убаба је дозивао непослушне мајсторе, често их је тукао, затварао им је и радње, а често су такви мајстори повећим новчаним поклоном задобијали милост убабину. Нове мајсторе убаба би опасао „пештемаљем“, „кушатисао“ би их, и за то су му они плаћали извесну суму, по том он је записивао њихова имена. Власт убабина била је врло велика.

Еснафске уредбе наших средњевековних заната вероватно да су постојале и изван приморских општина. Како се и данас старе уредбе еснафске у нашем народу зову грчким именом *ко́ндике*[177]), а у Бугарској *кондикси*[178]), то би се могло веровати да су те уредбе дошле из Византије, па су се преписивањем наслеђивале. У бугарској литератури позната су два таква еснафска устава од 1838. и 1859. г.[179]), а у нашој — Уставъ табачког цеја у С. Андреи одъ год. 1769.[180]). Почетак овога устава гласи: „Артикула из цеха табачкога из самога оригинала прикупљена и састављена.“ Старешина еснафа звао се декан, који се старао да сваки раденик нађе посао; са *атмајстором* вршио еснафске административне послове, судио и кажњавао чланове цеха, па се старао да сваки раденик прима своју заслужену плату. Калфа не сме напустити мајстора у времену када има много посла или пред вашар; оболелог калфу дужне су калфе чувати ноћу двојица дању један; калфе се нису смеле дружити са којекаквим људима; на скупу морају им бити на доламн сва пуца закопчана. Сваки је мај-

177) Или кодикси, codex.

178) Период. Списание LXI с. 384.

179) С. Аргировъ, Два стари еснафски устава. Период. Спис. LXI г. 1900. с 382.–388. — Види дод. 9.

180) Сербскій Летопис за г. 1855. књ. 91. с. 124.—141. — Овај су устав саставили у „артикуле“ цех-мајстор Марко Чолаковић са »атамајстором« Јованом Чачићем и осталим мајсторима табачког цеха у Сентандрији 6. Маја 1769.

стор био дужан недељом ићи у цркву. Ако би какав странац желео бити мајстор, морао је за две године код једнога мајстора бити, да би показао своју вештину. И. т. д.

4. Рударство.

а) Почетак рударства у српским земљама.

На Балканском Полуострву било је развијено рударство и у римској епоси као и у времену пре доласка Словена. Право рударство почело је у Србији, као што је то у опште примљено, у XIII в. доласком немачких рудара, Саса; али вероватно да је рударство, свакако врло примитивно, било у српским земљама и пре XIII века. *Копаоник* помиње се и у XII в.[181]). Дубровачки аналиста Јак. Лукарић бележи, да је бан Кулин дао под закуп босанске руднике двојици Дубровчана, па су Дубровчани на подножју планине Јагодине, која је била пуна гвожђа и сребра, подигли колонију и град Дубровник[182]). У дубровачким споменицима нигде се не јавља тај градић Дубровник, који се спомиње тек 1503. г. у једном турско-маџарском уговору[183]). Тај Дубровник био је у близини Сутеске, у долини реке Стабње[184]), а народ назива *Дубровником* или *Добровником* и развалине неког старог града у котару бихаћком близу села Грмуше а недалеко од Уне[185]).

б) Саси и њихова права.

Како српски новци почињу од краља Владислава I Немањића, то се узима да је он дозвао Сасе у Србију, и да су тада Саси отворили српске руднике и отпочели

[181]) Jireček, Die Handelsstrassen c. 43.
[182]) Ristretto de gli annali di Rausi c. 16.
[183]) Jireček, Die Handelsstrassen c. 44.
[184]) К. Н. Костић, Тргов. центри и друмови с. 330.
[185]) Босанска Вила за 1887. с. 102.—103.

велику рударску радњу. Ст. Новаковић доводи долазак Саса у Србију у везу са монголском најездом под Батуханом 1241. г.[186]) Доцније г. Новаковић измени ово мишљење, па је навео, да су Дубровчани, тражећи већу добит, дозвали Сасе „по свој прилици“ из Угарске, удружили се с њима и својим капиталима отпочели рударску радњу по Србији[187]). Неприродност је првог мишљења у томе што краљ Владислав зове Сасе баш у времену када престо губи (владаоцу када престо губи слабо је стало до економског унапређења свога народа); краљу Владиславу могли су новац ковати и дубровачки златари. Стога ћемо ми, по г. г. Ковачевићу и Јовановићу, узети да су Саси дошли у Србију за владе краља Уроша I, који је поставио јаке основе економског напретка Србије у XIII и XIV в. Гг. Ковачевић и Јовановић пишу: „За време несреће, која је од Татара постигла Ердељ с осталом Угарском, разбегну се отуд многи Саси, те их велики број нађе склоништа у Уроша I, који их прими и намести, да у српској земљи отпочну копање руда. Рад је ових досељеника био врло успешан, ради обилатости руднога блага, тако да је рударство у скоро постало једно од најзнатнијих грана народне привреде у Срба“[188]). — У српским се споменицима Саси помињу први пут за владе краља Милутина[189]). Интересантно је да Мавро Орбини, а по њему и наш Троношац, узима да краљ Урош дозвао Сасе из Германије: „Onde mandò in Alemagna à leuare alcuni Tedeschi, periti à cauare di terra oro, argento et altri metali Et cosi molte caue, che da detti fece fare accrebbe molto il suo resoro, et

---

[186]) Чупић. Годишњица књ. III с. 279.—280.
[187]) Законик Стеф. Душана с. 221.
[188]) Историја књ. I (Б. 1895.—6). с. 89,
[189]) Mon. Serb. с, 52.

diuenne ricchissimmo"[190]). А Троношац вели: „Сеј убо (краљ Урош) перви отворил у земљи својеј златија, сребрјанија и оловјанија и бакренија руди, сирјеч мајданија"[191]). — Рудара Саса било је и у Босни, а у Бугарској се спомињу тек за време Турака под именом Sakones и Sassii[192]).

О негдашњим Сасима сачували се трагови у народној рударској коменклатури и у топографским називима. И данас постоје називи: село *Саси* у Подрињу (међу Дрином и Вишеградом); село *Саси* у копаоничкој области (срезу студеничком); *Сасин* — поље у околини Пљеваља; река *Шашка* у околини Мајданпека; Велика и Мала *Шаша*, потоци који се са Вршке Чуке стичу у Тимок[193]); село *Саса* у околини Кратова под планином Рујеном[194]); село *Шпат* и брдо *Кварац* у сребрничкој околини[195]); једна караула у пределу Вршке Чуке по имену *Шашка*[196]); *Шљакниште* у копаоничком пределу[197]).

У споменицима се спомињу новобрдски „пꙋргари"[198]) и сребрнички „пꙋрьгарьѥ"[199]), а то су називи према немачкој речи Bürger[200]); у другој половини XV века помиње се у Новом Брду „шашка црква"[201]). У једној повељи кнеза Лазара од 1380. г. помиње се у околини Новога Брда „*сашки пут*"[202]). У једној хрисовуљи деспота Ђурђа у не-

190) Il Regno de gli Slavi c. 252.
191) Гласник V с. 49.
192) Jireček, Die Handelsstrassen с. 44.
193) Законик Стеф. Душана с. 221.
194) Jireček, Bulgarien с. 215.
195) Dr. J. Цвијић, Антропогеографски Проблеми с. LIV.
196) Милићевић, Кнеж. Србија с. 725, 825.
197) Чупић. Годишњица књ. XIX с. 243.
198) Пуцић, Споменици књ. II с. 31.
199) Споменик XI с. 86. и 87.
200) У Дан. Рјечн. књ. II с 511.: „поурарь" »не знам што је«.
201) Споменик III с. 135.
202) Mon Serb. с 198.

кудимској области спомиње се село *Саси*[203]), а у другој у Лепеници опет село Саси[204]). У Светостефанској Хрисовуљи спомиње се: *Сашка Река*[205]) и *Саси* „трѣбьчки"[206]). У Дечан. Хрисовуљи помињу се: *Сасин* Иношевић и Толоје *Сасиновић*[207]).

У српској народној рударској номенклатури можемо издвојити четири елемента: **римски**: *згурија, згорија, жгура* или *цгура* (лат. scauria, scoria), *орман* лат. armarium); **саски**: *шљака, шљакно* (die Schlacke), *утмани* (Hütteman), *орат* (der Ort), *каран* (der Karren), *цехови* (die Zeche), *шахти* (der Schacht) *штоле* (die Stolle), *шлеген* (der Schlägel); **српски**: *руда, рудиште, рупа, двориште, дупка, улеј* или *коруба, вада, вигањ, видња* (пећ), *самоков* (велики чекић водом покретан, нем. der Selbsthammer), *бистра* (церусит), *вршај рудни* (овећа шупљина, рудом неправилно испуњена), *вртине* (вртаче), *грудина* (Haide), *грњача* (Krüke), *жлезда* (Mugel), *запека* (запечен материјал), *изгорјел* (што и запека), *копина* (сиров материјал), *кљуна* (пијук), *прерив, расовача, трап, жежница, дуваоница, отопина* и др.; и најзад **турски**: *мајдан, мајданиште, подрум*[208]).

---

203) Споменик III с. 3.
204) Id.
205) Споменик IV с 2.
206) Id. с. 5.
207) Ст. 20. и 126.
208) О овој народној рударској номенклатури узео сам податке из дела Dr. Јиречека Die Handelsstrassen с. 44. и das Fürstenthum Bulgarien с. 215. Dr. Ј. Цвијића Антропогеографски Проблеми с. LIV., Dr. С. Тројановића Негдашња привреда и путови у српским земљама »Коло« за 1902. књ. III. Рударски инжињер г. Др. Степановић својим извештајем, штампаним у Записницима Срп. Геол. Друштва за 1900. бр 7. с. 2.—3., пружио нам је највећи број српских назива.

У нашим споменицима од номенклатуре спомиње се поглавито српска: *руйа,*[209]) *руда,*[210]) *коло*[211]), *делови*[212]). Помиње се и саски назив: „цѣхь“ (die Zeche)[213]).

Прешавши у Србију, Саси одмах почеше велику рударску радњу, па су подизали своје колоније у првим српским трговима и рудницима, као у Новом Брду, Бресково, Руднику, Крешеву, Ћипровцу. Први рад Саси су почели пре у пределу Копаоника, у најбогатијем и највећем рударском пределу у Српској. Земљи, него ли у лимској долини, како узима г. Новаковић[214]). У XV в. Ново Брдо и Рудник не зову се друкчије него *„саска месѿа“*. Челник Радич даје манастиру Кастамониту „царину и делове по сашких местех рекше у Новом Брду и у Руднику“[215]). Саса је било по градовима и по рудницима. Грађани Саси називани су *„йургарима“* или, по италијанском називу, *боргезанима* (borghesani), а радници по рудницима (laboratores fossarum, lavorenti) названи су у латинским и италијанским споменицима valturchi, valturzi, vaoturchi; српским су именом називани *руйници* или *среброделци*[216]). У Законику Стеф. Душана Саси су названи *Немцима*[217]), а у италијанским споменицима названи су и италијанским називом Tedeschi[218]).

Саси су у Србији имали повлашћен положај, а за владе цара Душана њима се даје и положај племства.

---

209) Даничић, Рјечник књ. III с. 63.
210) Id. с. 58.
211) Id. књ. I с 464.—465.
212) Споменик III с. 35.
213) Даничић, Рјечник књ. III с. 449.
214) Чуп. Годишњ књ. III с. 279.—280.
215) Споменик III с. 35.
216) Jireček, Die Handelsstrassen с. 44. —45.
217) Стр. 135.
218) Споменик XI с. 28.

До законодавства цара Душана у горосечи при својим експлоатационим радовима имали су неограничена права. То је цар Душан донекле ограничио, јер је 123. чланом свога Законика наредио: „Што су где посекли Саси горе до овога сабора, ту земљу да имају. Ако су коме властелину без права заузели земљу, да се са њима суди властела по закону Светога Краља; а од сада Сасин да не сече; а што посече, да то не обрађује, нити да људе насељује, него да стоји пусто, да расте гора. Нико да не забрани Сасину горе: колико је потребно тргу, толико да сече“[219]). У споровима са српском властелом као и са Дубровчанима Саси су ишли пред мешовиту пороту, док се неповлашћени сталеж у српским земљама судио обично пред својим властелином и покоравао се сизеренском суду. Ако се Сасин парничи са Дубровчанином, да од судија буде један Дубровчанин а један Сасин[220]). Ако Сасинов слуга или млађи учини какву штету, кривицу, то Сасин не одговара, него његов слуга. Још ако Сасинов млађи „крв учини“, па га господар Сасин не преда, да плати вражду као и Дубровчанин[221]). Тај *закон Св. Краља* остао је и за владе кнеза Лазара, деспота Стевана и деспота Ђурђа, па Сасин није морао ићи на суд пред кнезом или пред кнежевим ћефалијом[222]). Највећи углед Саси су задобили у Србији за владе Цара Душана. Као своју властелу цар набраја овим редом: „Властела и властеличићи који долазе у двор царства ми, или Грк, или *Немац* или *Србин*“[223]) Вереватно да се овде под именом *Немац* могу подразумети и рудари Саси као и старешине германских на-

[219]) Законик с. 94.
[220]) Mon. Serb. c. 51.
[221]) Id. c. 52.
[222]) Id. c. 205., 206., 208., 267., 270., 353.
[223]) Законик с. 185.

јамника, којих је било у Србији за владе краља Стеф. Дечанског и Стеф. Душана. У велблушком боју 28. Јул. 1330. г. одликовали су се *немачки* коњаници (Алмани). Г. 1339. долази у Србију *„Палман, војник тевтонски“*[224]), који је постао у Србији старешина германских најамника[225]) и у Децембру 1355. г. храбро бранио град Клис од хрватског бана и мађарског краља[226]). — У дубровачким књигама помиње се да су Дубровчанима у Мају 1347. г. учинили неке услуге барони цара Душана Ковач и Vogel[227]); можда је овај барон *Фогл* на цареву двору био Немац.

в) Металуршка индустрија

У Средњем Веку српске су земље слављене као необично богате рударске земље, па су странци о том богаству причали читаве приче. Француз Буркард (1332. г.) бележи: „У Србији има сада пет рудника злата, и толико има рудника сребра, где рудари непрестано раде. И осим тога има руда сребра, помешанога са златом, које су заиста ту скоро нађене на многим другим и различитим местима, и поврх свега има великих шума и добре врсте“[228]). Критовул (1454—1455.) вели о Србији: „Али што је у Србији најзнатније и нада све друге земље, то је што се у њој налази сребра и злата као воде у изворима и што се на све стране копа златан песак, у коме је злата и сребра обилатијег, лепшег и бољег него што је индиско“[229]). — Сребро, злато, гвожђе, бакар, олово, жива, цинк вађени су у многобројним

224) Mon. Spect. v. XIII c. 365
225) Ковачевић и Јовановић, Историја с. 127.
226) Mon Spect. v. III c 292.
227) Id. v X c. 257.
228) Чупић. Годишњ. књ. XIV с. 82.
229) Ст. Новаковић, Ново Брдо с. 14,—15.

ним српским рудницима, па се један део пречишћавао код самих рудника, а већи део као сиров материјал носио у српске приморске или италијанске градове, те се ту пречишћавао. Превелико богаство српских шума пружало је уз то и довољно материјала и горива за рударске пећи. Поред Саса у Србији и Босни учествовали су у рударској радњи и Дубровчани, али не као радници у рудницима него као капиталисте, закупници, златари[230]). У поч. XV в. у Новом Брду живљаху чланови готово свију дубровачких породица, и то као купци метала или власници рудника; Дубровчани су за сирове метале снаб девали „Valturch"-е животним намирницама и другим потребама[231]). Осим Дубровчана било је по српским рудницима и Которана, Барана, Сплећана, Трогирана, Корчулана, Задрана и других Далматинаца; било и италијанских трговаца и занатлија, особито Млечана, који су имали и своје колоније по српским рудницима[232]). Г. 1347. један млетачки трговац купује у Трепчи олово[233]). Поред Саса, Срба приморaца и Италијана јављају се и Срби урођеници као раденици у рудницима и као закупници рудника. Прави господари рудника били су владаоци и велика властела, а закупници су били Саси и Дубровчани, па су се често Саси удруживали са Дубровчанима при експлоатацији српских рудника. Босански краљ Твртко даде у закуп оструженичке сребрне мајдане Сасину Хансу, који се удружи са Дубровчанима Јаковом Илићем и Павлом Куделиновићем, па 1364. г. отпочеше експлоатацију; доцније Ханс продаде за 250 ливара сребра свој део тим својим компањонима Србима[234]). По-

230) Jireček, Handelsstrassen с. 44.—45.
231) Id. с. 45.
232) Id.
233) Споменик XI с. 28.
234) Jireček, Handelsstrassen с. 46.

јединa српска властела имала су у рудницима по који део рудничког окна или такозване *„делове“*, па су те своје делове продавали, издавали под закуп или завештали манастирима[235]). Тако, на пр., челник Радич имао је своје „делове“ Руднику, па је половину прихода од тих делова 1430. г. дао светогорском ман. Кастамониту а половину Враћевшници[236]).

Сирова руда мерила се „кьблима“ (calbi di ruda), претапала се у великим пећима; и данас, нарочито код гвоздених рудника, налазе се велики *„самокови“*, који су покретани воденом снагом брзих планинских река и потока; рафинација српских метала вршила се тек у Дубровнику или у Млецима[237]). *Злато* се или копало у српским рудницима или се пак из песка златоносних река испирала златна зрнца. У алувијалном и дилувијалном наносу Црне Реке и данас се испиру као лешник крупна златна зрнца[238]), а из златоносних босанских река, Врбаса, Лашве и Босне, испирали су злато Епироћани а после њих и Римљани[239]). Злато се износило у „вергама“ (шипкама), „печама“ (парчадима), „комадићима“, „зрнима“[240]). — Главни продукат српских рудника било је *сребро*[241]). Две су биле главне врсте сребра: *бело* или *чисто сребро* и *гламско* или *фино сребро*, које било помешано златом[242]). Сребро се износило у комадима, плочама, шипкама и зрнима; сребро у витким листовима звало се *плико*[243]). Гламско се сребро највише

235) Ib.
236) Споменик III с. 34.
237) Jireček, Handelsstrassen с. 47.
238) Чупић. Годишњица књ. XX с. 173.
239) Klaić, Bosna с. 35.
240) Види стр. 42.
241) Jireček, Handelsstrassen с. 47.
242) Види стр. 41.—42.
243) Види стр. 42.

вадило у новобрдским рудницима[244]) — *Олово* се највише вадило у босанским рудницима, па је са ушћа Неретве или из Дубровника ношено у Млетке, Сицилију и друга места. Оловом су у Средњем Веку покриване цркве, палате и куле. Биле су две врсте олова: „plumbum dulce de Olovo" и „plumbum durum de Srebernize«[245]) — Босански *бакар* (cuprum, rame) у XIV и XV в. ношен је у Италију преко Дубровника, Трогира и других пристаништа[246]). — Да је и *гвожђарске индустрије* било у Босни, доказује то, што је било босанских радника у дубровачкој оружници[247]). Вероватно да су из Босне добивани најбољи гвоздени алати и друге гвоздене ствари. „Многи од старијих људи у Врању причају данас, како су по неког пазарног дана трговци босански дотеривали у Врање по 50 и више коња, натоварених раоницима и вршњицима, и како су из Врања односили толико исто товара ужади и оглава. Црновунци са Варденика и дан данњи, долазећи у Врање, траже да купе велике босанске вршњике"[248]). Гвоздена индустрија могла је бити развијена и у рударском крају *Власине* и *Масурице*, јер Хаџи-Калфа бележи да су познате гвоздене руде *Оласине* (Власина), од којих се праве ненадмашне секире и оружје"[249]). У власинским рудницима одржала се истина са свим примитивна металуршка индустрија у 6 топионица и у времену Ханова путовања[250]). — Можда се у босанским рудницима вадила *жива* и *цинк*, јер Јиречек наводи да се у инвентару

[244]) Jireček, Handelsstrassen c 47.
[245]) Id. c. 47.–48.
[246]) Id. c. 48.
[247]) Id.
[248]) Ердељановић и Николић, Центри и друмови с. 213.—214.
[249]) Споменик XVIII с. 46
[250]) Hahn, Reise c. 78, 80.

магазе неког дубровачког трговца у Зворнику 1424. г. спомињу 372 фунте *цинка* (stagno) и нешто *живе* (argentum vivum)[251]).

г) Рударски предели и центри.

У пространој Српској Земљи ми можемо запазити неколико рударских предела: копаонички, косовски, босански, подрински, руднички, брсковски, македонски, кратовски, власински, ћипровачки, кучајински.

Највећи рударски предео у Српској Земљи био је *предео Копаоника* са многим рудницима, рударским трговима, градовима, владалачким замковима и летњиковцима. И данас огромне масе шљаке, многе рупе, окна, ходници, закопине, развалине од зграда и цркава сведоче о негдашњој великој рударској радњи[252]). Трепчанске развалине од кућа, цркава и џамија као да су још свеже: стоје оронули читави зидови и платна[253]). По досадањим рударским испитивањима у Копаонику налазе се ове руде: олово, гвожђе, цинк, сребро и злато; оловна количина надмашује остале метале, према чему је Копаоник у главном оловни рудник[254]). Да се из копаоничких рудника вадило и олово, доказ је то што се 1347. г. спомиње да се у Трепчи, главном тргу у пределу Копаоника, продаје олово и да га и Млечани купују[255]). Вадило се и сребро и гвожђе[256]). Због сребрних рудника, вероватно, Копаоник су називали италијански путописци XVI в. Montagna dell' argento, Monte Argentaro[257]) а Турци *Ђумиш—дагом*[258]), па се то старо

[251]) Jireček, Handelsstrassen c. 48.
[252]) Чупић. Годишњ. књ. XIX с. 243
[253]) „Коло“ књ. IV (за 1902.) с. 314. (С. Тројановић.)
[254]) Id. књ. III с. 310.—311.
[255]) Споменик XI с. 28.
[256]) Jireček, Handelsstrassen c. 53
[257]) Rad knj. LVI c. 214.; knj. LXII c. 71., 99.
[258]) К. Костић, Трг. центри и друмови с 203.

име, које су Италијани и Турци сваки на свој језик преводили, за дуго одржало. Боа ле Конт (1834.) назива Копаоник *Сребрним Планинама*[259]), а Стеван Милошевић *Сребрницом*[260]). И данас се један вис на Копаонику зове *Сребрнац*, а на граници у косаоничком срезу други *Сребрница*[261]). У XVI в. постајао је и назив *Копаоник*, јер К. Зено (1559.), погрешно мислећи да је Копаоник турско име, назива Копаоник: „la montagna ditta dell' argento in Turco Coparenich"[262]). — Најзнатније трговинско и рударско место у овом пределу била је *Трепча*[263]), од које се данас налазе развалине на једној благој планинској коси на два сата СИ од Вучитрна[264]). По Јиречеку, Трепча се први пут јавља 1303. г., а доба њена цветања пада у прву половину XV в., када је била једно од најзнатнијих трговачких места у Србији[265]). У Трепчи је било Дубровчана, Млечана, Сплећана, а у трепчанским рудницима радили су саски „valturchi"[266]). Поред сребра вадило се и олово; 1347. г. српски кнез у Трепчи конфисковао Млечанину Жанину олово, ископано у томе месту, у вредности 10.000 перпера[267]). Кров призренског манастира Св. Арханђела био је покривен трепчанским оловом[268]). За покров цркве Св. Ђорђа у Горици Јелена Сандаље-

---

259) Споменик XXIV с. 19.
260) Штат. описаніе Сербіе (1823.) с. 19.
261) „Коло" за 1902. г. књ. III с. 515. и 517.
262) Starine knj. X с. 208.
263) У споменицима: Trepça, Trepiçe, Tripçe, Trepcia, Trepte, Trepize, Trepsa, Trepza, Трѣпча.
264) „Коло" за 1902. г. књ. IV с. 314.
265) Handelsstrassen с. 54.
266) Ib.
267) Споменик XI с. 28.
268) Ib.

вица купила је олова за 200 дуката[269]), и можда је то олово било из Трепче ако не из Олова. Г. 1411. Трепча се налазила у држави госпође Маре и господина Ђурђа Бранковића, који су Дубровчанима давали у закуп трепчанску царину[270]). Г. 1450. из манастира Бањске пренесено је тело краља Милутина у Трепчу[271]), па је ускоро, у времену 1455—1469., пренесено из Трепче у Софију[272]). Турци су Трепчу заузели 1455. г., када и Ново Брдо[273]), и већ 1456. г. султан Мухамед II забрањује да се у Дубровник носи олово[274]), вероватно из Трепче. — На СЗ. страни Копаоника према ушћу Студенице у Ибар налазио се исто тако знаменит рударски трг *Плана*[275]), па се и данас између Ковачевца и Међуречја, идући Јошаничкој Бањи, код старе Плане виде многа запуштена окна старих пропалих рудника[276]).

Копаонички рударски предео југо-источно настављао се исто тако богатим рударским пределом Новога Брда, који бисмо могли назвати и *косовским*. Центар овога предела, пребогата сребрним рудницима, било је *Ново Брдо*, у XIV и XV в. најславније и најважније трговачко и рударско место у целој Српској Земљи. Трговина његова допирала је на И. до Софије, Цариграда, Солуна, Сереза, а на З. до Италије и с тога се ту боље него ма где могло чути чега има новога на Балканском Полуострву[277]). По рачунању г. Новаковића по-

[269]) Mon. Serb. c. 416.
[270]) Споменик XI с. 60.
[271]) Jireček. Handelsstrassen c. 54. — Новаковић, Глас XXXII с. 27. мисли да је пренос краљева тела био 1389. г.
[272]) Jireček, Bulgarien c. 366.
[273]) Jireček, Handelsstrassen c. 54.
[274]) Mon. Serb. c. 475.
[275]) Jireček, Handelsstrassen c. 53.
[276]) Милићевић, Србија с 710.—711.
[277]) Jireček, Handelsstrassen c. 56.

чеци рударске радње у Новоме Брду падају после 1282. г., када је Ново Брдо дефинитивно анектирано[278]). Важност се Новога Брда подиже за владе цара Душана, који се бавио у Новом Брду[279]), а још већма за владе кнеза Лазара, деспота Стевана и Ђурђа. Ново Брдо било је највећа саска колонија на Балканском Полуострву; у рудницима су радили valturchi, а на тргу трговали су саски „*пургари*“[280]); у Новом Брду Саси су имали велику цркву Св. Николе[281]), коју су Срби називали „сашком црквом“[282]). Из новобрдских рудника добијало се нарочито „гламско“ сребро, сребро помешано златом[283]). Богаство новобрдских рудника и жива трговинска радња чинили су, да се у XV в. Ново Брдо на Западу сматрало као главно место Србије, и да се о новобрдским рудницима причају занимљиве приче. Константин Филозоф назива Ново Брдо „град сребрни у истину и златни“[284]). Критовул бележи да у Новом Брду има толико злата и сребра, да би се могло по чистом злату и сребру орати[285]). Брокијер бележи да новобрдски рудници доносе деспоту Ђурђу годишњег прихода 200.000 дуката[286]), а Јован Капистран пише папи Каликсту 21. јун. 1455:... „Турски цар Мухамед заузе најачи рашки град по имену Ново Брдо, где се налазе златни и сребрни рудници, који доношаху своме господару, као што се прича, годишње 120.000 дуката“[287]). Један географ XV в. спомиње Ново Брдо као главно

278) Ново Брдо с. 28.—34.
279) Mon. Serb. с. 154.
280) Пуцић, Споменици књ. II с. 31.
281) Jireček, Handelsstrassen с. 56.
282) Споменик III с. 34., 36., 135.
283) Jireček, Handelsstrassen с. 47.
284) Гласник књ. XLII с. 282.
285) Jireček, Handelsstrassen с. 56.
286) Чупић. Годишњ. књ. XIV с. 57.
287) Mon. Spect. v. XXIII с. 223.

место Србије, metropolitaine du pays[288]). И Турци су оценили свестран значај Новога Брда, па су га у XV в., по летописима, често нападали, док га нису дефинитивно заузели 1455. г. Али Ново Брдо, „мајка свију градова“, како су га Турци звали[289]), поче нагло опадати, што и наши летописи бележе: 1450. и 1468. „бист смртоносије у Новем Брду“; 1466 „узеше Турци црков шашку“; 1467. „бист пресељеније граду Новому Брду у Цариград и по свех пределех поморских“[290]).

Јужно од новобрдског краја, у северо-западној Македонији, у пределу Треске, између Гостивара, Тетова и Кичева налази се богат рударски предео[291]); али, на жалост, о овом српском рударскоме крају ми не можемо говорити, јер за то немамо никаквих података из старије литературе.

На развођу између Вардара, Струме и Мораве налази се велики рударски предео, чија су рударска средишта била у Кратову, село Божица, Власина и Масурица[292]), а источно преко Струме наслањао се предео Риле са центром у Самокову[293]). Предео између Трна, Брезника, Радомира и Ћустендила зове се и данас *Крајиште*, из успомене на негдашњи гранични крај Србије[294]). — Око данашњег *Кратова*, у коме се налазе средњевековне цркве, куле и мостови[295]), и где Ама Буе ставља римску *Кратискару*[296]), налазили су се богати рудници сребра, олова, бакра и злата[297]). За време Ту-

[288]) Ч. Мијатовић, Деспот Ђунађ књ. I с. 84.
[289]) Hammer, Hist. Ottomane t. I с. 196.
[290]) Даничић, Рјечник, књ. II с. 170.
[291]) Jireček, Bulgarien с. 217.—218.
[292]) Ib.
[293]) Dr. J. Цвијић, Рила с. 4.—5. (из Гласа LIV).
[294]) Jireček, Bulgarien с. 480.
[295]) Id. с. 479.
[296]) Turquie t. II с. 392.
[297]) Jireček, Bulgarien с. 479.

рака у XV в. на кратовском тргу владали су исти царински закони као и у Пловдиву и Једрену[298]), а у XVI в. златни и сребрни рудници кратовски доносили су султану годишњи приход 70.000 дуката[299]). До скора Пчиња и Моравица давале су за кратовске руднике радну снагу у место порезе, што се звало *„маденска вергија“*, и прича се да је то остало још од времена Костадинова (Дејановића)[300]). — Рударски предео Масурице и Власине, који прелази данашњу српско-бугарску границу, па је на бугарској страни имао средиште код села Божице[301]) — спада у ред старијих рударских предела на Балканском Полуострву. У предео Власине Јиречек ставља Јустинијанов кастео Ferraria-у[302]), ако то није у ћипровачком пределу *Железна*, која се у споменицима XVII в. назива и: „Ferraria vulgo Zselesna“[303]). У власинским рудницима експлоатисало се чувено гвожђе. Хаџи-Калфа (XVIII в.) хвали власинске гвоздене руде „од којих се праве ненадмашне секире и и оружје“[304]). И данас се трагови негдашњега рударства виде на Власинском Блату и у његовој околини. На свима се странама, особито у долини Врле Реке, виде гомиле троскве (зване *куйишша*, изровљене закопине, из којих се руда вадила и испирала) и *„дворишша“* (то су укопана корита у којима се руда испирала). „Још су свеже успомене на пећи, у којима је руда топљена и звате су вигњеви, и на *самокове*, чији су чекићи стављани у покрет снагом текуће воде. На Јарчевој

298) Mon. Serb. c. 525.
299) Rad knj. XV c. 216.
300) Просветни Гласник за 1902 г с. 448.
301) Jireček, Bulgarien c. 216.—217.
302) Id. c 217.
303. Mon. Spect. v. XVIII c. 302. (Acta Bulgariae).
304) Споменик XVIII с. 46.

Реци, притоци Власинског Блата, била су два омања, а у Врлој Реци био је један од 400 ока"[305]).

Центар живе рударске радње у Полимљу било је *Брсково*, код дан. села Брскова на самој црногорској граници[306]). Брсково се већ у првој половини XIII в. спомиње као велики трг, на који долазе многи трговци из приморја и Италије, па су ти „поморски" трговци доносили с мора вино, чоху и со, а односили *сребро*, восак и коже[307]). У XIII и XIV в. на гласу је било „argentum de Bresscoa" а у Италији и у нашем приморју озлоглашена „moneta falsa de Bresscoa"[308]). У XIII в. на брсковском тргу радили су и сами млетачки златари[309]). Још 1399. г. помиње се Брсково као место које посећују Дубровчани[310]), а 1433. г. помиње се као напуштено[311]). Данас постоје доста јасни трагови од старог брсковског трга и пута који је са приморја водио на брсковски трг[312]), а многа стара рудишта и топографска имена: Рудница, Рудеш, Руда Брда, Рудени, Рудница, Рудопоље, Медено Гувно сведоче о негдашњој живој рударској радњи онога краја[313]).

Богате рударске пределе *Крешева* и *Фојнице* и *Олова* назвали смо босанским пределом. У крешевским и фојничким рудницима експлоатисало се гвожђе, бакар али поглавито сребро, као што сведоче велике гомиле бакарне и сребрне шљаке и многа запуштена окна[314]). За време босанских краљева Крешево и Фојница били

305) Dr. J. Цвијић, Извори, тресаве и водопади с. 90.—91. (Из Гласа LI).
306) Глас XXX с. 15.
307) Jireček, Handelsstrassen с. 69.—70.
308) К. Н. Костић, Трговачки центри и друмови с. 276.
309) Mon. Spect. v. I с. 299.
310) Пуцић, Споменици књ. I с. 27.
311) Jireček, Handelsstrassen с. 70.
312) Глас XXX с. 12.
313) Чупић. Годишњ. књ. XVIII с. 112.
314) Jireček, Handelsstrassen с. 49.

су главни центри рударске радње у Босни. Руднике су узимали под закуп Дубровчани, и све сребро из крешевских и фојничких рудника морало се доносити у Дубровник[315]). Али сем експлоатације метала вероватно да је у Босни и у Средњем Веку била развијена гвожђарска индустрија[316]). За време Турака у Крешеву и Фојници топило се и ковало гвожђе, справљао се барут, па се тиме, гвожђем и барутом, и трговало[317]). У XIV в. место *Остружница* јавља се под имоном „locus de Choyniça“ са саском и дубровачком колонијом, сребрним рудницима и царинарницом. У почетку XV в. поред Фојнице јављају се: *Четинарски Поток* са сребрним рудницима, Дубровчанима и vulturchi-ма; *Дежевица*[318]) са сребрним рудницима, у Дежевици је становао кнез (comes); *Дусина* такође са сребрним рудницима; *Крешево* са градом и тргом у подграђу, у Крешеву су се бавили босански краљеви[319]). И данас у долини између Железнице и њене уточице Дусине налази се село *Дежевица* и развалине од гвожђарских ковница које се зову *Дусина*[320]). — *Олово*[321]) се налазило у долини Криваје, и било је у XIV и XV в. на гласу са својих оловних рудника. Олово је спадало у област Павловића, који су примали приходе са оловског трга и од оловске царине[322]). Оловни рудник *Каменица* вероватно је био у околини Олова[323]).

315) Пуцић, Споменици књ. II с. 153.
316) Види стр. 142.
317) К. Н Костић, Тргов. центри и друмови с. 328.
318) У спом. mercatum Dessiuica, Dezewyza, Дєжєвица.
319) Jireček, Handelsstrassen с. 49.
320) Ib.
321) У спом. Plumbum, la città di piombo, Олово.
322) Jireček, Handelsstrassen с. 50.
323) Ib.

Сребрне руднике зајачке и сребрничке урачунали смо у подрински дредео. При крају Средњега Века *Сребрница*[324]) је била највећи трговински и рударски центар од Јадранског Мора до Саве и Дунава[325]). У сребрничким рудницима радили су Саси[326]), а Дубровчани су закупљивали сребрнички трг и царину, па су у сребрничким рудницима имали своје „делове“, а у граду Сребрници имали своје „куће“, „воденице“ и многе дужнике[327]). *Зајача* је била и у XV в. од знатнијих српских рударских места; у зајачким су рудницима радили Саси, а Дубровчани су са зворничког трга односили у свој град зајачко сребро[328]). И у *Крупњу*, где се и данас налазе трагови старе рударске радње, остаци од великих топионица и самокова, било је Дубровчана[329]).

Рудник par excellence у Српској Земљи био је *Рудник*. У рудничким сребним и оловним мајданима оставили су трагове рударске радње Римљани, Саси, Дубровчани, Турци, Аустријанци и Срби (у времену Карађорђеву)[330]). За време Римљана руднички је крај био део велике рударске области, којом је управао „procurator metalorum Pannoniornm et Delmatiorum“; земља се давала колонистима под закуп, а руднике је експлоатисао фиск[331]). Као остаци негдашње живе рударске радње данас се налазе у долини Красојевачког Потока огромне масе шљаке, многа окна и ходници; тим је рупама и

324) Номенклатуру овога места види у моме раду, Тргов. центри с. 332.
325) Jireček, Handelsstrassen с. 50.
326) Ib.
327) К. Н. Костић, Тргов. центри с. 333.
328) Jireček, Handelsstrassen с. 51.
329) Ib.
330) Id. с. 52.
331) Споменик XXXVIII с. 45.

ходницима Рудник сав ишаран[332]). Од XIII в. па до турског освојења Рудник је био једно од најзнатнијих рударских и трговинских места[333]), па су руднички мајдани доносили српским владаоцима велике користи. Кнез Лазар, по народним песмама, поноси се Рудником:

„Док су мени два мајдана златна
„Један мајдан у Копаонику,
„Други *мајдан Рудничка Планина*“ [334]).

Као и у Новом Брду тако и у Руднику у XIV и XV в. радили су Саси; у XV в. Рудник се назива *саским местом*, а и српска властела имала су своје делове на Руднику[335]). Особито је Рудник напредовао под владом деспота Ђурђа, који се на Руднику често бавио[336]). По српским летописима на Руднику је завршила свој живот деспотица Јерина[337]).

У предео старог Браничева спадали су рудници *Кучева* и *Кучајне*. *Кучајна* се помиње већ у X в. Арабљански географ Масудија († 957) говори о *Бранчабину* (Браничеву) и *Клашанину* (Кучајни) као о врло напредним трговинским местима[338]), а и Едризи спомиње *Банзин* (Браничево) и *Агридиску* (Градиште[339]). Вероватно да се на браничевском и градиштанском тргу и онда продавали метали из кучевских и кучајинских рудника. У XIV и XV в. Кучево се, напоредо са Браничевом, јавља као предеоно име, а Кучајна

332) К. Н. Костић, Трговски центри с. 288.
333) Jirсček, Handelsstrassen с. 52.
334) Вук, Пјесме књ. II с. 195.
335) Споменик III с. 34. и 35.
336) Jireček, Handelsstrassen с. 52.
337) Споменик III с. 134. 150. и 152.
338) Гласник књ. XXXVII с. 237.—238.
339) Lelewel, Géographie du moyen âge t. III et. IV с. 102. »Agridiska ou Afrideska est située dans une plaine cultivée, riche, fertile en graines et bien arrosée, elle est commerçante.«

као планина[340]). Г. 1359. помиње се у дубровачким књигама *„Железник у Кучеву“* (Selesnich in Chuçeua) као дубровачка колонија, где су Дубровчани куповали олово[341]). То место *Железник*, које су трговци напустили већ 1433. г., било је по Новаковићу на потоку Железнику, Пековој притоци[342]). Наши летописи бележе да је султан Мурат 1439. г. попалио *Кучево* и Браничево[343]). И данас се тај предео у пожаревачком округу зове Кучево. У кучајинским рудницима вађено је олово, гвожђе и бакар[344]), а у споменицима налазимо доказе да је и ту било Саса рудара. У раваничкој повељи кнеза Лазара (од 1381. г.) помиње се „гора Кучајна“ и у том крају „сашки пут“[345]), а у једној хрисовуљи деспота Ђурђа спомиње се у Кучеву „село *Саси*“[346]). — Још се у народним песмама *Кучево* спомиње као град:

„Кад су били код *Кучева града*,
„Код Кучева и код Браничева“[347]).

О. Д. пл. Пирх запазио је у свом путовању по Србији старе напуштене сребрне кучајинске руднике, рушевине зване *Стара Кучајна* и остатке калдрмисаног пута који је водио од Пека до Старе Кучајне[348]). У народу, бележи Пирх, постоје фантастичне приче о *„Сребрном Човеку“*. То је, вероватно, оно што је Вук забележио: „За *Сребрног Цара* у Србији приповиједају људи који су копали руде“[349]).

340) Даничић, Рјечник књ. I с. 512.
341) Споменик XI с. 32.
342) Jireček, Handelsstrassen c. 57.
343) Споменик III с. 183.
344) Jireček, Handelsstrassen c. 57.
345) Mon. Serb· с. 197. и 198.
346) Споменик III с. 3.
347) Вук, Пјесме књ. II с. 498.
348) Путовање по Србији у год. 1829. с. 75.—76.
349) Срп. Рјечник с. 730.

се на 2—3 миље од Ћипровца, и били су чиста католичка колонија са манастиром Св. Петра и једном школом[363]). Ове католике, којих је било преко 1500 душа[364]), католичке релације XVII в. називају Арбанасима[365]), па и Dr. Јиречек Копиловац назива арбанашким насељем у XVII в.[366]). Али ја бих на основу најбоље релације Петра Богданића, који је био добро обавештен о етнографским приликама на Балканском Полуострву[367]), казао да су Копиловчани у XVII в. били још не са свим поарбанашани и покатоличени Срби из Старе Србије и Сев. Арбаније. По Богдановићу Копиловчани су дошли из Арбаније, говоре арбанашким језиком, али знају и „словенски“ (sc. српски), црквене су им књиге на словенском језику и проповеда им се такође на словенском језику[368]).

Железна (Xelesna, Xelesna, Seglessnisa, Selesno, Xellezna, Ferraria vulgo Zselesna, „terra chiamata Xelezna che vuoldire ferrea“) налазила се на једну миљу од Ћипровца; католичка колонија имала је 440 душа, манастир Св. Антонија и школу; католици су били урођеници као и Ћипровчани, бавили су се трговином, па су трговинским пословима ишли већим делом по Влашкој; православни („шизматици“) имали су 200 кућа и своју цркву; биле су и 4 „арбанашке“ куће[369]).

И у *Клисури*[370]) је било католика „народности словенске или илирске“; Клисурци су били сиромашни

[363]) Mon. Spect v. XVIII c. 92.—93., 169.
[364]) Ib.
[365]) Id. c. 169., 199.
[366]) Bulgarien c. 124.—125.
[367]) Релације Петра Богдановића Бакшића јесу од најпоузданијих и најдетаљнијих католичких релација XVII века.
[368]) Mon. Spect. v. XVIII c. 92.—93.
[369]) Id. c. 93.—94. (П. Богданић).
[370]) Klisura, Clissura, Клисꙋра.

људи, па су кору хлеба зарађивали грнчарлуком идући у печалбу[371]); католици имају цркву Св. Арханђела, а православних је било 20 кућа[372]).

Ћипровачки рудници, у којима се у XVII в. вадило гвожђе, сребро, бакар, олово, злато[373]), престали су радити у катастрофи 1688. г. Католичке општине у Ћипровцу, Копиловцу, Железној и Клисури не сачекавши аустриску војску, побунише се пре времена, Турци на њих навалише, и бој се био по народном предању у долини Кутловице[374]). Према писму никопољског бискупа Антонија Стефанија, католици побуњеници зло прођоше: многи бише посечени, поубијани, измучени, одведени у ропство, а заостали разбегну се на све стране, нешто у Влашку и Сибињ[375]); опљачкани и уништени многи дућани, млинови, виногради, ливаде, шуме; многи грађани поубијани од Турака, Бугара и лопова[376]). Тада је оплењен Ћипровац, што је и темачки калуђер на манастирском зиду забележио[377]).

И тако су те 1688. г. пропала трговачка и рударска места Ћипровац, Копиловац, Железна и Клисура[378]).

*

[371]) Mon. Spect. v. XVIII c. 243. (П. Богданић). »In questo luogo sono fra grandi e piccoli anime delli cattolici del rito romano, natione Slave o Illirici, circa 160; tutti poveri huomini, essendo ar igiani, che fanno vasi di terra et vanno per le citta e terre affatticandosi per mantenere le loro famiglie et pagar tributi et altre imposture, che dalli padroni giornalmente s'impongono.

[372]) Mon. Spect. v. XVIII c. 94.

[373]) Id. c. 89.

[374]) Dr. J. Цвијић, Преглед св. IV c. 70.

[375]) Mon. Spect. v. XVIII c. 318.—319.

[376]) Id. c. 302.—305.

[377]) Гласник XVI c. 357.; Гласник књ. LIII c. 128.

[378]) У моме раду Тргов. центри и друмови не говори се о Ћипровцу и ћипровачком рударском крају, и с тога сам овде на основу прикупљене грађе говорио опширније него што су о Ћипровцу говорили Јиречек и Д. Маринов.

Од турског освајања српских земаља рударство је почело нагло опадати. „Па због чега је пропало ово средњевековно рударство?“, пита се Dr. Јиречек. Поред ратних догађаја XV в. и с њима сједињена насилна мера (на пр. исељавање грађана из Новога Брда), да рударство пропадне највише је допринела забрана извоза метала, коју су забрану Турци одмах издали, чим су земљом овладали. Сем тога саски, дубровачки предузимачи нису смели више радити рударство, него је рударство од сада постало кулук. „Ова је радња у рудницима једно од осталих турских тиранстава“, пише 1550. г. млетачки посланик К. Зено. „Нађу каквог богатог првака, најчешће каквог Грка, па га поставе без питања за закупника каквог рудника. Ако радња пође добро — он добија; не пође ли — он одговара Порти целим својим имањем. И радници у сребрним рудницима нису више за себе радили него за султанову хазну. И сама је рударска вештина заборављена, пошто су отишли пређашњи рудари. Дубровачки предузимачи одоше у Италију“[379]).

---

379) Handelsstrassen с. 58.

VII НОВЦИ И МЕРЕ

У почетку трговало се разменом, па је тек доцније новац постао начин размене трговинских предмета. До ковања српскога новца по српским је земљама струјио различит стран новац, од XIII века наши владаоци почињу ковати свој новац, али трагови старинског начина размењивања одржали су се до краја Средњега Века[1]). Г. 1280. један Дубровчанин продаје другоме коња за 16 рифа материје, а један влашки катун сиром исплаћује рад једном дубровачком ћурчији[2]). Што се у Законику Стеф. Душана и владалачким хрисовуљама дажбине и казне одређују у стоци (воловима и овновима), може се тумачити старим обичајем размењивања, или је то због новчане сиромашности.

По српским земљама струјио је овај страни новац: млетачки, византиски, маџарски, бугарски, маварски и др. Када су западни крсташи пролазили кроз српске земље, са собом су носили западни новац, који је наш народ мало ценио и рачунао га са смањеном вредношћу. Отуда се може протумачити што се крсташки путописци жале на превелику скупоћу у српским земљама. Византински

[1]) У пиротским планинским селима и данас се одржао тај стари обичај. Сељаци купују разне ствари и потребе од сеоских газдâ за вуну, овас, масло, мед, восак, коже. Видео сам како је А. Ристић у Стрелцу продао вола једном Студенцу за 500 ока овса.

[2]) Jireček, Handelstrassen c. 60.

новац циркулисао је особито много у оном времену када се византиски престиж осећао и на обалама Саве и Дунава, као и у далматинским градовима, и када се један правац српске трговине поче кретати ка Византији. Византиски дукати, солиди, безанти, нумизмати, скифати (удубљени дукати), оболе, романати, мануелати, михалати, особито су цењени са своје лепоте и израде[3]). По тумачењу Фр. Рачкога византиски новац ῥωμανάτος био је златан новац обележен ликом цара Романа Диогена (1068.—1071.)[4]). У новоослобођеним крајевима особито се цени стари византиски удубљен *злат̄ан* новац, па му прости људи придају неку чудотворну моћ; тај се стари византиски новац зове „*кос̄т̄адинка*“[5]). — Млетачки новац струјио је по српским приморским градовима а и по унутрашњости, нарочито у Босни. Данас се у Босни проналази више млетачког него ли домаћег новца[6]). У нашим се средњевековним споменицима јављају „венетичке или бнетачке перпере“[7]), „млетачки грошеви“[8]), „златни бнетачки дукати“[9]). Млетачки дукат био је особито цењен[10]). Од босанских краљева Млеци су имали и ту привилегију, да њихов новац у Босни вреди као и дубровачки[11]). У XIV в. млетачки мезанини морали су вредети у Дубровнику онолико колико и у Млецима: да вреде два мезанина један грош а 48 један златан дукат[12]). Исто је тако много цењен млетачки дукат и у Турској.

3) Гласник књ. XXV с. 202.
4) Rad XXC.X с. 92.
5) И ја имам један егземплар.
6) Glasnik за 1894. г. с. 389.
7) Mon. Serb с. 139., 159. — Пуцић, Споменици књ. II 20. Споменик XI с. 47., 49., 103.
8) Mon. Spect. v. X с. 59., 75.; v. XXIX с. 53.
9) Mon. Serb. с. 514.; Пуцић, Споменици књ. II с. 96.
10) S. Ljubić, Novci с. XIV—XV.
11) Mon. Spect. v. XXIX с. 352.—353.
12) Mon. Spect. v. XXIX с. 352.—353.

Светогорски калуђери пишу 1526. г. Дубровчанима: „И ваше господство зна, (да) у царевој земљи други новац („спенза“) не пролази него или млетачки дукат или султанија или царева аспра“[13]). — У нашим се споменицима спомињу у XV в. и „*угарски* дукати“; деспот Ђурађ заложи 10 сакуља млетачких, турских и *угарских* дуката[14]). У XVII в. на Истоку најбољу је вредност имао угарски дукат — ongari d' or › —, далеко вишу од млетачког, и њиме је Дубровник плаћао Турцима данак[15]). Ти угарски дукати вероватно су у народним песмама дукати „жуте маџарије“ и „маџарлије“[16]). И данас се у Конавлима маџарски дукат зове *„манџалија“*[17]), а у Црној Гори аустриски — „маџарлија“[18]). — По српским земљама струјили су и бугарски грошеви, четвртаци, аспре и златне перпере; аспре су у Бугарској коване за владе цара Александра, и 6 бугарских аспара ишло је у један грош[19]). — Како спомињу неки путописци, по српским земљама циркулисао је и маварски новац, и арабљански *мавроботини* (златни дукати) нису изостајали иза *византина*[20]). У опште по Јевропи је у Средњем Веку арабљански новац свуда приман; и данас се налази арабљански новац на обалама Балтиског Мора, у Пољској и Слезији[21]). — Турски је новац почео оптицати по српским земљама, када су Турци, по доласку на Балканско Полуострво, освојене

13) Starine knj. XVII c. 10.
14) Пуцић, Споменици књ. II с. 96.
15) Starine knj. XXVIII c. 195.
16) „Вила“ за 1867. с. 329. — Вук. Срп Рјечник с. 363., 364. Пјесме књ. II с. 60.
17) Споменик XXVI с. 13. п. 2.
18) Ровинскій, Черногорія t. II ч. 1, с. 570.
19) S. Ljubić, Novci o VIII—XIV.
20) Гласник XXV с. 190.
21) Lavisse-Rambaud, Hist. Gén. t. I c. 78. — Dr. Heyd, Geschichte Bd. I c. 65. - 67.

српске земље отворили млетачким и дубровачким трговцима. Особито је много тражена турска *аспра,* новац веома колебљиве вредности. У XIV в. у један дукат ишле су 32 аспре, а у XV в. 40—45[22]), један дубровачки грош вредео је турску аспру[23]). Српска властела и владаоци XV в. многе количине овог турског новца, аспара, шаљу у Дубровник на чување[24]). Г. 1441. деспот Ђурађ оставио је у Дубровнику на чување милион турских аспара у тежини 3.533 литре, 2 унче и 3 аксађе[25]). Али су Турци ковањем новца и сувише спекулисали. По Теодору Спандуцинију у XVI в. турски су султани имали од ковнице (della zecha) годишњи приход 100.000 дуката[26]). У XVI в. Турци су ковали добар златан новац, који није уступао ни самим млетачким дукатима, а звао се Soltanino *(султанија);* турски је дукат имао 54 аспре; још су Турци ковали и један врло рђав бакарни новац зван *мангура* (manguri); у почетку је аспра вредела 8 мангура, па за тим до 48[27]). По рачунању г. Ч. Мијатовића, једна турска аспра у XVI в. вредела је колико данас 0·24—0·21 дин., а мангура 0·03—0·025 дин[28]). — У једној листини молдавског војводе Стевана од 1487. г. помињу се *„татарски златници“*[29]), а у народним песмама помињу се дукати *„мисирлије“*[30]).

Српски се новац ковао или у приморским градовима или по унутрашњости на трговима и у рудницима.

---

22) Гласник књ. XXV с 207.—210.
23) Ljubić, Novci c. XI - XII.
24) Руварац, Споменици књ. I с. 86.; књ. II с. 59., 67., 96.
25) Mon. Serb. c 407.
26) C. N. Sathas Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce (Theodorus Spandugnis) c. 221.
27) Id. c. 202.
28) Гласник књ. XXV с. 187.—188.
29) Н. Дучић, Књиж. радови књ IV с. 436., 437.
30) Вук, Срп. Рјечник с. 372.

Од српских приморских градова Дубровник је новац највише ковао; дубровачки је новац потискивао српски домаћи новац, па није уступао ни самом млетачком новцу[31]). У споменицима се много спомињу *дубровачки динари, грошеви и перпере,* grossi de denario de Ragusa, moneta ragusina, grossi del chiunio de Ragusi[32]). Како је С. Љубић доказао[33]), Дубровчани су тек 1325. г. почели ковати грошеве, а фоларе крајем XV века. По овоме излази да су српске државе пре Дубровника почеле ковати новац. По Диверзису Дубровник је у XV в. ковао тројак новац: 1) *грошеве,* у вредности три млетачка солда, и то је био највећи дубровачки новац; 2) *мезалине* или *медијанине*[34]), у вредности 1½ млет. солад; — обе су врсте биле сребрне; 3) *фоларе*[35]). Средњи је век био век фалсификовања новаца; ковање је било веома хаотично, и на Западу се њиме много спекулисало и трговало[36]). И ако је дубровачко веће много настајало да се у државној ковници израђује чист и добар новац, одређивало прецизну величину, облик и тежину бакарног и сребрног новца и у ковницу уводило савремене реформе[37]), ипак је на дубровачком тргу циркулисао и лош новац, па су Дубровчани спекулисали и самим ковањем новаца. Краљ им Милутин пише: „И за вашу драгу љубав, дајте ми добре динаре, а немојте ми давати рђаве (*„зле“*) динаре“[38]). У споменицима се спо-

---

[31]) К. Н. Костић, Тргов. центри с. 153.

[32]) Ib.

[33]) Rad knj. XVI c. 201.—203.

[34]) Г. 1332. дубровачко веће забрањује циркулацију солданина у место мезанина. Mon. Spect. v. XXIX c. 37.

[35]) Макушевъ, Изслѣдованія с. 381.—382.

[36]) Lavisse-Rambaud, t. III c. 296. — Уп. Гласник XXV c. 241.—244. и Законик с. 219.

[37]) Rad CXIV c. 178.—179. — Mon. Spect. XIII c 155.

[38]) Пуцић, Споменици књ. II с. 2.

мињу „добри“ а и „рђави дубровачки динари“[39]). Которски провидур Јаков Болду 30. авг. 1478. г. јавља у Млетке, да Дубровчани велику корист вуку од ковања талира, који се у Турској много траже[40]). У осталом је Дубровачка Република забрањивала прављење и употребу лажнога новца[41]). Г. 1303. издата је била наредба: „да новац, који се нађе да је лажан, могу чиновници одузети ма код којих га буду нашли; тај новац тако пропађен да се уништи“[42]). Кузничари у дубровачкој ковници били су одабрани дубровачки златари[43]), а њихов кузничарски рад надгледали су нарочити чиновници, „officiales super zecham, ad çecham“[44]). Г. 1356. литра сребра продавала се у Дубровнику 15—16 хип.; од целог сребра, што увезу страни трговци у Дубровник, имали су да даду у државну ковницу десети део[45]).

Од приморских градова новац су ковали Котор, Бар (фоларе)[46]), Улцињ[47]), Драч[48]). У споменицима се често спомињу которски динари, перпере и грошеви[49]); било их је и добрих и рђавих; али, изгледа да је которски новац био нижи од дубровачког и да су га Дубровчани побијали[50]).

Новац су ковали од XIII в. и српски владаоци и властела, а вероватно и поједини градови и рударски

[39]) Id. c. 49., 50., 57.
[40]) Rad knj. LIV c. 136.
[41]) Mon. Spect. v. XXIX c. 53.
[42]) Mon. Spect. XIII c. 300.
[43]) Mon. Hist. Jurid. v. VII (2) c. VIII, X.
[44]) Mon. Spect. v. XIII c 42., 82., 108.; v. XXVII c. 43. 195.
[45]) Mon. Spect. v. XIII c. 155.
[46]) Ljubić, Novci c. XXVIII.
[47]) Ровинскій, Черногорія т. I c. 453.
[48]) Id. т. II ч. 2. c. 569.
[49]) Пуцић, Споменици књ. II c. 50., 57, 64., 67., 69. Споменик XI c. 53., 58., 65.
[50]) Mon. Spect. v. XXVII c. 181. Grossi de Cataro falsi et de ramo. Пуцић, Споменици књ. II c. 173.

тргови по унутрашњости српских земаља. До XV в. у српским државама није било државних ковница, него су новац ковали златари, за које Законик Стеф. Душана наводи извесне одредбе. У осталом ковање новаца била је владалачка прерогатива, па су владаоци то право ковања новаца давали и појединој властели и градовима[51]). У Босни се налази више дубровачких, млетачких и угарских новаца, него ли домаћих, босанских, и Dr. Ћ. Трухелка закључује да су босански владаоци ковали новац више да документују своје суверенско право, а да је за трговачки промет употребљаван више стран новац[52]). — Сем српских, босанских и зетских владалаца, новац су ковала и поједина властела и династи, као: Мрњавчевићи, Хребељановићи, Бранковићи, Баошићи, Дејановићи, Алтомановићи, Шубићи, жупан Бранко, кнез Дмитар, жупан Вратко, Хрвоје, жупан Ропа, Риг, Јаков. Па онда, новац су ковали и поједини градови, као: Ново Брдо, Скопље, Скадар, Смедерево, Призрен, Рудник, нарочито *Брсково*[53]). Брсковски новац наличио је на млетачки, а у доцније време био је са латинским натписом[54]). У споменицима се често спомињу „grossi, yperpera, denarii de Bresco, Brescoa“, „moneta Raxe de Brescoa“[55]). У XIII и XIV в. новац је из Брскова био јако разглашен. Брсковских је динара, грошева и перпера било и добрих и рђавих, „denaria de Brescoa boni“[56]), „bona, mala et falsa

---

[51]) Гласник XXV с. 241.—244.

[52]) Glasnik за 1894. г. с 389.

[53]) Ljubić, Novci с. XXIV. На неким новцима стоји као место ковања Stezana; да није Звечан? Ч. Мијатовић сумња да су ови градови ковали свој новац. Гласник XXV с. 241.—244.

[54]) Ljubić, Novci с. XXIV.

[55]) Mon. Spect. v. I с 133, 239.—240.; XXIX с. 21., 54., 55., 65. У дубровачким књигама помињу се и „grossi de Rassa qui sunt boni“. Mon. Spect. v. XXIX с. 53. То су грошеви вероватно из Брскова.

[56]) Mon. Spect. v. XXIX с. 66.

moneta de Briscoa"[57]), „grossi de Brescua boni de argento"[58]), „pecunia de Brescua de argento bono"[59]). И млетачко и дубровачко веће издавало је честе наредбе против рђавих брсковских динара и утврђивало курс брсковској монети[60]). Млетачко веће 1282. г. наређује кнезовима у Задру и Дубровнику, конзулима у Пуљи, Драчу и Котору да пазе на брсковске динаре и да сузбијају рђаве[61]). У поч. XIV в. у Дубровнику је био нарочити колегијум официјала (officiales super grossos de Brescua), који је истраживао рђаве брсковске динаре[62]).

По Занетију млетачки су златари прешли у Србију још за време Стевана Првовенчаног, али вероватно да су први ковачи српског новца били Саси, који су и руднике по српским земљама отворили[63]). Вероватно да је Ново Брдо „колевка српске нумизматике." Тип је наших средњевековних новаца млетачки, и честа употреба латинских писмена на српским новцима и угледање на млетачке моделе наводе на мисао да је и Млечана било међу ковачима српскога новца[64]). Што новци краља Владислава личе на новце његова таста Јована Асена, Сима је Љубић мислио да су можда први ковачи били из Бугарске[65]); међутим сличност нумизматичких

57) Id. c. 65.
58) Id. c. 55.
59) Id. 54.
60) Mon. Spect. v. I c. 133., 239.; v. XXIX c. 65., 66. 81.
61) Mon. Spect. v. I c. 133., 239.
62) Mon. Sqect. v. XIII c 309.
63) Ljubić, Novci c. XXIV—XXV. Гласник XXV c. 184—185.
64) У овоме Ч Мијатовић, Гласник XXV с 247.—249., налази дубљи узрок: да су српски новци ковани не из јединог подражавања млетачком новцу, него из тежње српских владалаца да употреба латинских писмева и назива (као rex) учине српски новац међународног значаја и вредности.
65) Ljubić, Novci c. 36·

модела може се тумачити простим угледањем и тиме да су то радили једни мајстори, Саси.

Српска нумизматика почиње дакле од краља Владислава I[66]). До XV в. по српским земљама није било државних ковница, него је ковање новаца, вероватно по тачним законским прописима, било поверено златарима. Ти златари кузничари становали су до владе цара Душана и по селима; али им је цар Душан забранио становање ван градова, и наредбе о златарима скупио у три параграфа свога Законика[67]):

„По градовима царства ми да стоје златари, и да кују (новац) и друге потребе" (чл. 170).

„Златара по жупама и у земљи мога царства нигде да не буде; само (да их буде) на трговима, где их је поставило царство ми да динаре кују" (чл. 168).

„Ако ли се нађе златар изван градова и тргова царства ми у коме селу, да се то село расели а златар спали. Ако ли се (пак) у граду нађе златар да кује динаре тајно, да се златар спали, а град да плати глобу како каже (заповеди) цар" (чл. 169).

Овако оштре и прецизне наредбе цар је издао вероватно из тога разлога, да би држава што боље контролисала кузничарски рад српских златара, те да би једном српски новац добио добар глас. Велика српска царевина требала је имати новац који неће уступати ни млетачком ни византиском. Тако се може тумачити што је цар спаљивао златаре фалсификаторе државног новца.

Ковање новаца у Босни је почело нешто доцније него ли у Србији. По Јиречеку у Босни се почео новац ковати у почетку XIV в.; 1339. г. први пут је допуштен извоз племенитих метала из Босне[68]).

---

66) Id. с. 36. — Гласник XXV с. 184.—185.
67) Законик с. 133.—134.
68) Jireček, Handelsstrassen с. 44.

У XV в.[69]) уз руднике ги налазимо и *државне ковнице*, тзв. цеке, по итал. zecca[70]). У цекама су радили гвозденим калупима дубровачки, млетачки, которски и домаћи златари (aurifices, итал. oresi), а под надзором војводе који је тим пределом управљао[71]). Цеке се спомињу у Србији у Брскову, Новом Брду, Руднику; у Босни у Сребрници[72]), а Балшићи су свој новац ковали у Улцињу, Драчу и Скадру[73]). Вј. Целестин описује један новац Ђурђа II. Страцимировића кован у Скадру[74]). Спомиње се „нова цека господина деспота“ (Стевана)[75]), а 1411. г. држао је под закуп Дубровчанин Богиша цеку госпође Маре и сина јој Ђурђа Бранковића[76]).

Како је то г. Љ. Ковачевић доказао у својој приступној беседи за катедру Српске Историје на Великој Школи, српских златних новаца није било, и што се који егземплари нађу, то су модерни фалсификати. У Приморју и Загорју кован је само бакрен и сребрн новац, а потребу златног новца у српским земљама замењивао је златан византиски, млетачки, маџарски а доцније и турски новац. Млетачка је Република почела ковати златан новац тек крајем XIII века[77]), а Дубровник готово није ни ковао свој златан новац. Маџарски краљ Владислав 6. маја 1456. г. даде Дубровчанима право ковања златног новца, и Дубровчани 25. фебр. 1515. решише да кују златан новац финоће и тежине маџарских и млетачких дуката — „di batter in avanti in la città du-

69) Законик с. 249.
70) Ђ. Даничић, Рјечник књ. III с. 447.
71) Jireček, Handelsstrassen с. 48.
72) Id. с. 52.. 54.
73) Ровинскій, Черногорія т. I с. 453.; т. II ч. 2. с. 569.
74) Glasnik за 1896. с. 383.—387.
75) Ђ. Даничић, Рјечник књ. III с. 447.
76) Споменик XI с. 60.
77) Rad XCIX с. 97.

cati de oro della finezza et peso deli ducati de oro boni hungari e veneciani"; али тек 1568. и 1683. г. Дубровчани учинише два узалудна покушаја ковања златнога новца, и после тога нису чинили никаквих више покушаја[78]).

Највише је дакле било сребрног новца, јер су српски рудници обиловали сребром. Бакарни се новац јавља доцније и употребљавао се за свакидашњи ситни пазар и потребе[79]). Цена је сребру расла од XII в. непрестано све до проналаска Америке; од XV в. вредност злата поче се пењати на штету сребра[80]).

У српским земљама ковани су:

1. *грошеви* или *динари*, denarii, denarii grossi, grossi, динари[81]). Спомиње се и: „Кльковь динарь"[82]). Вредност динара према злату била је различита. Г. 1442. дубровачки је дукат имао 44 динара, а 1470.—41.[83]). По Чибраријеву истраживању стварна вредност млетачког динара, који је и нашему правац давао, била је у XIV в. око 0·70 дан. динара[84]).

2. *полугрошеви* или дубровачки и млетачки mezzanini, meçanini[85]). Г. 1332. у Дубровнику рачунало се као и у Млецима 2 мезанина у грош, а 48 у дукат[86]).

3. *мањушници* или *четврташи* у вредности мање од полугрошева; то су млетачки quartorolo. По-

[78]) Rad XVI с. 211.—222.
[79]) Гласник XXV с. 186.—187.
[80]) Id. с. 237.—239.
[81]) Liubić, Novci с. VIII.
[82]) Ђ. Даничић, Рјечник књ I с. 270.
[83]) Царица Мара пише Дубровчанима: „А тада беше у Дубровнику дукат по 41 динар". M. Serb. с. 514.
[84]) Законик с. 212.
[85]) Ljubić, Novci с. VIII - IX.
[86]) Mon. Spect. v. XXIX с. 352.—353.

знати су били маљушници деспота Ђурђа и херцега Хрвоја[87]).

У споменицима се јавља *перпера*, пєрьпєрл, пєрьпєрь, пєрьпирл, perperi, ypperperi, а грчки *ὑπέρπυρον*, што значи златан новац, златицу или златник[88]). У Србији, Босни, Дубровнику и Млецима перпере су биле само рачунски, номиналан новац; али у Бугарској перпера је био прави и то златан новац[89]). — У општем значењу новца, оно што ми данас зовемо *новац*, numus, у Средњем Веку код Срба јављају се *динари*[90]) или пинєзь[91]). И данас се у Црној Гори новац зове општим именом: динари, паре, новци, аспре, солди[92]). У Нишу и Пироту новац се зове општим именом *паре*. Бугарска је перпера вредела близу један млетачки дукат[93]). У Србији перпери је била вредност 12 грошева или динара, а у дукат ишле су 2 перпере[94]). Г. 1359. Дубровчани дају кнезу Војиславу Војновићу „4.000 хиперпера што вреди 2.000 флорина“ (златника)[95]). По Чибраријеву рачунању у половини XIV века по данашњој вредности перпера је вредела 6 дин. у металу или око 10 дин. у житу[96]). Већ у XV в. вредност је перпере одскочила. Г. 1470. у Дубровнику у дукат је ишло: 3,4 перпере, а у перперу 12½ динара[97]).

*

87) Ljubić, Novci c IX, XIII.
88) Ђ. Даничић, Рјечник књ. II с. 285., 291. — Законик с. 155
89) Ljubić. Novci c. XIV.
90) Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с. 270.
91) Mon. Serb. c. 491.
92) Ровинскій, т. II 2. с. 567.
93) Ljubić, Novci c. XIV.
94) Законик с. 155.
95) Mon. Spect. v. XIII c 284.
96) Законик с. 155.
97) Даничић, Рјечник књ. II с. 289.—290.

У Средњем Веку наши су стари имали мере за све димензије. Судећи по називима, мере су примане из Дубровника и Италије а и из Византије; а било је и наших домаћих мера, које су се до данас очувале у нашем народу, а узимане су према рукама и ногама. Наши су стари у XV в. имали преставу и о милиону, који се звао *„тисућа тисућ“*[98]). Рачунско знање особито је било развијено у Дубровнику, до XIX в. првом српском културном месту, где су гајена особито математичка знања.

Обична мера за дужину, ширину и висину код Срба био је: лакъть. Помиње се у Доментијана: „његова је дужина 20 а ширина 10 лаката,[99]), а у народу говори се: „пропао 300 лаката у земљу“[100]). *Лактом* су се мериле материје, свите. Дубровчани плаћали су господског дохотка краљу Владиславу I 1.000 перпера и *50 лаката* чистог и црвеног *скерлета*[101]). У народним пак песмама: „неком дукат неком *свите лакат*“[102]). Из споменика се не може разабрати колико је износио тај наш средњевековни лакат; али ја бих рекао да је он имао релативну дужину. Данас се у нашем народу под лактом разуме у опште дужина од лакта до врха великог прста[103]). Црногорски лакат износи 0·415 m.[104]). Доласком Турака, изгледа ми, да је наш средњевековни лакат заменио аршин. По Вуку *аршин* зове се и *лакат*[105]); Нишлике и данас мере платно на лактове. Пиротске абаџије *царски аршин* (0·680 m.) називају и *лакат,* а *бич'м аршин* или *кројачки аршин* у Пироту и Нишу

98) Mon. Serb. с. 407. »тисућа тисућ аспри«.
99) Ђ. Даничић, Рјечник књ. II с. 3.
100) Вук, Срп. Рјечник с. 332.
101) Mon. Serb. с. 23.
102) Вук, Срп. Рјечник с. 332.
103) »Караџић« за 1901. г. с. 10—16
104) Ровинскій, т. II ч. I с. 562.
105) Рјечник с. 332.

дуг је 0·650 m. Аршин се дели на 8 урупа, уруп на половине; *черек—аршин* зове се два урупа. У Бугарској *аршин зидарски* износи 0·758 m., а терзиски: 0·680 m.; аршин се дели на 8 урупа или на 16 грекова или 32 прста; *топ* износи 11—15 аршина[106]). У Пироту *топ* је износио 12 аршина, а значио је у опште што и *тесте*, данашње чаршиско *туце*. Вероватно да су постојале и у Средњем Веку народне мере које данас налазимо у нашем народу:

пе̑д, пе̑даљ, дужина од врха палца до врха малог прста кад се рука рашири[107]). Реч се употребљавала и у XIII в. Краљ Радослав забрањује Дубровчанима: „и да не покријете ни једне педи земље моје или лозом или житом или воћем којим"[108]). *Пе̑д, пе̑да, пе̑даљ* спомиње се и у народним песмама[109]);

чепе́рак или у Црној Гори *ромача*[110]) од врха палца до врха кажипрста[111]);

пр̑ст дужина или ширина једног прста[112]);

па̏лац дужина или ширина палца[113]); у Црној Гори мера палац зове се *унча*;

по̀дланица, су̀дланица, ва̏ћка или *ша̏ка*, је ширина 4 прста на руци без палца[114]) Иначе се *дла̏н* помиње у XIII веку[115]);

ра̏стегља̑ј или (у Нишу и Пироту) *ра̏стег*, од краја једне руке до краја друге кад се руке рашире[116]);

---

106) Jireček, Bulgarien c. 226. — У Пироту и Нишу сматра се дужина једне руке као *ак* или *царски аршин*.

107) Ровинскій, Ib. c. 562. — »Караџић« за 1901. г. с 11.

108) Mon. Serb c. 284.

109) Вук, Срп. Рјечник с. 508.

110) Ровинскій, Ib. c. 562.

111) „Караџић" за 1902. с. 12.

112) Id. с. 10.

113) Id.

114) Id. с. 13. — Ровинскій с. 562. — Вук, Срп. Рјечник с. 537.

115) Даничић, Рјечник књ. I с. 273.

116) „Караџић" за 1901. с. 15.

растег конца, платна, пртеница; пиротске абаџије, мерећи сукно растегом, рачунају у сваки растег 2 аршина. У Црној Гори растегај зове се и сежањ, фат, клафтер, растега и по Ровинскоме износи 1·890 m.[117]);

свёжањ у Црној Гори 3 лакта[118]); *ру́каљ* од средине прса̂ до краја руке[119]);

сто̀па или *но̀га* или *шук, стопаљћа*, дужина једне човечије ноге[120]); *зѐнгија* или *прека* — ширина једне човечије ноге[121]);

ко̀ра̂к, ко̀рача̑ј, скро̀к, шкро̀к, ко̀ракља̑ј[122]); у Црној Гори у корак се рачуна 0·945 m.[123]).

И површинске мере код наших старих биле су са свим релативне, према снази човека или марве: *ра̏ло, да̂н орања* (лат. iugerum) био је простор који могу за један дан да поору два вола; величина простора њива исказивала се у ралима: 7, 15, 20 рала или ралица; *„мотика“* у Пироту је простор винограда који један човек за један дан окопа; сем тога величина винограда у пиротском округу мери се и *косиром*, колико човек може да ореже за један дан; *ко̀са* је простор ливаде који се може окосити за један дан једном косом. У нишком округу величина простора каквог винограда исказује се у *дулумима*. У Бугарској *уврат* или *дулум* (по турском dönüm) износи од прилике 1·600 m.²; уврат се дели на 4 *леха*[124]). — Још су наши стари мерили њиве и винограде *матом* и *каблом*, мерама које су биле и тежинске и које су вероватно пренесене из Ви-

117) Черногорія, т. II ч. 1. с. 561.
118) Id. с 562.
119) „Караџић“ за 1901. с. 14.
120) Id. с. 13.—14. — Ровинскій, с. 562. Сежањ има 6 стопа.
121) »Караџић« за 1901. г. с. 12.
122) Id. — Ровинскій, с. 561.
123) Ровинскій, с 561.
124) Jireček, Bulgarien c. 225.

зантије. Византиски мат имао је 200 квадратних мотака, а једна је *мотка* или *ὀργυία* имала висину човека обична узраста са уздигнутом десном руком; мотка је имала 9½ педи, а један *конопац*, грчки *σωκάριον* имао је 10 или 12 мотака[125]). И данас се *мотка* зове дужина од 2—3 m,, а *конопац* око 10 m.[126]). Пиротски *„велики конопац“* има 16 растега. У нашим се споменицима спомиње „њива од 36 кабала“, „мат винограда“[127]).

Још су занимљивије старе наше мере за тежину. Племенити метали, сребро и злато, и заложене драгоцености мерене су на *литре*, мера која нам је дошла из Византије, грчки *λίτρα*[128]). Литра се делила на унче, унча на аксађе, аксађа на полутине. Како је г. Љуба Ковачевић доказао, српска је средњевековна *литра* имала 12 унача, једна *унча* или *унгија* (*ὀγγιά*, *οὐγγιά*, uncia) 6 аксађа, једна *аксађа* 2 *полутине*[129]). Према томе 1 литра = 12 унача = 72 аксађе = 44 полутине. Средњевековна литра данас тежи 0·288 кгр. или 90 драма а вредела је 288 аспара[130]). Помиње се 200 литара сребра, два бокала тешка 15 литара 8 унача и 3 аксађе[131]). У дубровачким се књигама спомињу „librae farine“, „librae olei“, „librae condelarum de cera«[132]). И данас се реч *ýнча* одржала у западним српским крајевима: „Боља је унча памети него сто литара снаге“[133]). Вероватно да је преко Турака ушао у наш народ ви-

---

125) Законик с. 265.—266. — У Црној Гори квадрат је површина чија је свака страна 27 унача или 1·8 m²; рало износи 60 квадрата или 1870·310 m². Ровинскій, с 566.

126) »Караџић« за 1901. г. с. 13.

127) Даничић, Рјечник књ. I с. 515.: књ. II с 101.

128) Даничић, Рјечник књ. II с. ·5.

129) Чупић. Годишњица књ. II с. 178.—182.

130) Ib.

131) Даничић, Рјечник књ. II с. 15.

132) Mon. Spect. v. X с. 1, 2.

133) Вук, Срп. Рјечник с. 809.

зантиски *дрӑм*, *δραχμή*, и мерење на оку. Вук бележи: „У Србији се мјери на оку све, н. п. хљеб, месо, брашно, вино, ракија, и т. д.“ Ока се делила на 2 *„полоке“*, 4 *литре*, 8 *педесет—драмова*, 16 *дваестпет—драмова*, 400 драмова. Драм се даље делио. У Бугарској један драм има 16 *кратова* (западних карата), а један крат има 32 зрна[134]). У Пироту се драм мало друкчије дели. Пиротски сарафи и златари мере злато на *драмове, денке, чекрдеке* и *богда*, а на финим и осетљивим малим теразијама, које се зову *везнê*[135]). Један дрӑм има 16 чекрдека, један чȅкрдêк 4 *„бȍгдâ“* или *„жӣтâ“*; *дȅнк* је 4 чекрдека или ¼ од драма; *чекрдек* је тежина једног семена од рокчића, а *богда*[136]) тежина једног пшеничног зрна.

У почетку се трговало разменом предмета, затим је новац *стока*[137]) замењивала, па је онда тек дошао новац металан, или у Црној Гори *„тврд новац“*[138]) да увећа и олакша промет[139]). Временом се почео и новац мерити. У дубровачким књигама спомињу се „либре млетачких грошева“[140]). Још 1253. г. у Дубровнику место новаца употребљавало се нековано злато и сребро[141]). За време Турака у оку злата рачунало се 400 дуката (сваки дукат један драм)[142]). Тежина од 100 ока звала се *тȍвар*[143]),

134) Jireček, Bulgarien c. 226.

135) У Црној Гори, Ров. с. 567., кантар се зове и боланџа, а теразије баланзете. У Пироту се кантар зове и пала́нза.

136) Богда, турски значи жито, говори се и у Црној Гори. Ров. с. 567.

137) У Нишу се еспап зове стока: „Отишао у Београд за стоку“.

138) Ровинскій, т. II ч. 1. с. 567.

139) Г. Тројановић написао је леп чланак *Размена*. Караџић за 1901. с. 1.—4.

140) Jireček, Handelsstrassen c. 44.

141) Mon Spect v. X c. 59., 75.

142) Вук, Срп. Рјечник с. 466.

143) Id c. 766.

а *стрáна* од 50 ока[144]). Временом се и новац мерио на *тòваре*, („три товара *блага*“[145]) у народним песмама[146]) или на *кëсе*. *Кëса*, у Пироту *ћесија*, износила је 500 гроша[147]). У XV веку у један товар блага рачунало се 100.000 аспара[148]), а у Пироту за време Турака товар је имао 100.000 грошева[149]). Интересантно је да је товар био мера и у XIV и XV веку. Помиње се товар соли, масла, жита, свите; у товар масла рачунало се 14 стара[150]). У Бугарској *кантар* је тежина 44 оке[151]), а у Дубровнику 55 ока[152]).

Запреминске мере нису биле издвојене него су мешане и замењиване тежинским мерама. У пиротском округу све се мери на оку, а Вук бележи: „У Србији се мјери на оку све, н. п. хлеб, месо, брашно, вино, ракија итд.“[153]). У Дубровнику се у Вукову времену и дрва мерила на оку![154]) Из оних примера што је навео Даничић види се да *кабао* и *мат* нису биле само тежинске и просторне мере него и запреминске[155]). Каблом се мерило жито и со, сребро и злато. Рекао био да је наш средњевековни *мат* данашњи *шиник*, јер по г. Новаковићу мат је износио 40 литара или 480 унача или 2880

---

144) Id. с. 741. У Црној Гори говори се: купио сам једну страну жита“. Ров. с 567.

145) Благо значи у Срба и стока, која је била првобитно новац. „Караџић“ за 1901. с. 3

146) Вук, Пјесме књ. II с. 110., 176. 2.4.

147) Вук, Срп. Рјечник с. 278.

148) Гласник књ. XIV с 207

149) Спахиски приходи закупљивани су на *јукове*, товаре; бир јук, т. ј. један товар, износио је 200 ћесија̂ или 100 000 грошева. „За јук купио црноклишки десетак“.

150) Даничић. Рјечник књ. III с. 291.

151) Jireček, Bulgarien с. 226.

152) Срп. Рјечник с. 766.

153) Id. с. 66.

154) Id. 272.

155) Рјечник књ. I с. 515.—516.; књ. II с. 101.

аксаћа[156]), а херцеговачки шиник износи 10 ока[157]). У Дубровнику уље се мерило на „либре“ (литре)[158]). Масло, просо и пшеница (у опште жито) мерили се на *сшаре*[159]). *Сшар*, рекао бих, био је већи од римског sextarius (2,5 л.), јер је стар проса вредео 20 динара[160]). Помиње се и дубровачки *сшар*[161]). О стару Вук има две белешке: „у приморју житна мјера од 120 млетачкијех литара“[162]) и „мјера која узима 40 ока жита“[163]). Из споменика се види да је товар имао 14 стара[164]). Со се мерила и на *сиудове*. Спуд као мера јавља се и у XII веку[165]). Спуд се у Дубровнику звао *кеншенар* или *ћеншенар*, али је дубровачки спуд био за половину мањи од босанског или *древског*[166]), па се стога древски спудови називају „велики дебели спудови“, „древски кентенари“[167]). Исто се тако спомињу и „дебели каблови соли“[168]). Један дубровачки кентенар соли продавао се за 44 перпера, а древски за 66[169]). — Изгледа да је *маншија* (вероватно од грчког *μανδύη*)[170]) била нека мера за жито.

---

156) Законик с. 265.—266.
157) Вук, Срп. Рјечник с. 868.
158) Mon. Spect. v. X c. 1.
159) Даничић, Рјечник књ. III с. 165. — У Дубров. књигама star de ordeo, de frumento. Mon. Spect. v. X c. 10. — Помиње се на једном месту стар „глотине«; ово „глотине“ Даничић преводи са „frumentum quoddam“ Рјечник књ. I с. 209. Међутим глотина биће што у Вук. Рјечнику с. 93. глȍта, глòтина. У Нишу „глȍтно жито“ значи жито са уродицом, прашином и земљом.
160) Id. с. 165.
161) Споменик XI с. 47. и 49.
162) Срп. Рјечник с. 735.
163) „Караџић‘ за 1901. г. с. 85.
164) Даничић, Рјечник књ. III с. 165.
165) Mon. Serb c. 6.
166) Види с. 42.
167) Пуцић, Споменици књ. I с. 80. и 81.
168) Mon. Serb. c. 532.
169) Пуцић, Споменици књ. I с. 81.
170) Даничић, Рјечник књ. II с. 47.

Из државе Баошића Дубровчани су износили жита колико су хтели, само су плаћали 2 динара од мантије[171]).

Данас се у нашем народу очувале неке карактеристичне мере које су вероватно постојале и у Средњем Веку. Понеке су за извесне крајеве са свим конвенционалне, а неке се јављају и у споменицима. Тако на пр.:

мѐрица, мѐро̑в, шйнйк за жито[172]). Херцеговачки шиник хвата 10 ока[173]), а призренски шиник или *ка̑рлица* хвата 29—32 оке; у товар се рачунају 4 карлице[174]). У Бугарској шиник или *крйна* хвата 10—11 ока[175]);

ба̏га̑ш или *бу̏кила* у Црној Гори 1|4 стара т. ј. 10 ока[176]);

ху̏м у Црној Гори 90 - 100 ока[177]);

вѐдро у Црној Гори 24 оке[178]) а у Крајини (неготинској)[179]) и пиротском округу 12 ока;

ба̏рило износи 48 ока (у Црног Гори)[180]);

бо̏ца, 3 литре (за ракију; у Црној Гори)[181]);

ко̀ндӣр, 3 оке[182]); у нар. песмама врло често „кондир вина од 12 ока"[183]);

коната, 1 литра; *конатица* 1|2 литре[184]);

[171]) Mon. Serb. с. 193., 201.

[172]) Вук, Срп. Рјечник с. 365, 374., 868. Вук бележи да меров пожунски или пожу̑нац (с. 543.) износи 40 ока, пештански 60, банатски 80.

[173]) Id. с. 868.

[174]) Ровинскій, т. II ч 1. с 567.

[175]) Jireček, Bulgarien с 226.

[176]) Вук, Срп. Рјечник с. 11., 49.; Ровинскій, id. с. 566.

[177]) Ровинскій id. с 567.

[178]) Id с. 567.

[179]) Вук, Срп. Рјечник с. 58.

[180]) Ровинскій, id. с. 567. У Вука, Рјечн с 16., „ба̏рило, нека мјера за пиће".

[181]) Ровинскій, id. с. 567.

[182]) Ib.

[183]) Вук, Срп. Рјечник с 298.

[184]) Ровинскій id. — Вук, Рјечник с 298.

ју̀ња, у Србији, Босни и Херцеговини ока и по на пр. масла[185]);

квинтал, 100 кгр. (у Црној Гори)[186]);

миљар или *тонелата* (у Црној Гори)[187]).

Као мера за вино у XV в. јавља се *крбља*. Иван Црнојевић, зетски господар, наредио је да села цетињског манастира дају манастиру свака кућа по 3 крбље вина[188]). И данас *кр̀бањ* је известан суд[189]).

---

185) Id. — Вук Срп. Рјечник с. 265. Ова се мера употребљава за масло и скоруп. Вук пише јуња, а Ровински, мислим погрешно, јунђа.

186) Ровинскій, id.

187) Ib.

188) Mon. Serb. c. 531.

189) Вук. Срп. Рјечник с 310.

VIII ТРГОВИНСКИ ЦЕНТРИ И ДРУМОВИ

Специјално о трговинским центрима и друмовима ја сам доста детаљно расправљао у раду: ***Трговински центри и друмови по Српској Земљи у Средњем и Новом Веку.*** Историско-географска расправа. (Рад награђен са 200 дин., Другом Видовданском Наградом Београдске Општине од 15. јун. 1898. г.). Београд 1900. г. 8° (мала) с. 1—456. — Кад бих о тој теми и овде расправљао, морао бих све поновити, а то не бих рад био. С тога ћу овде додирнути оно што нисам расправљао у споменутом своме раду. Иначе о правцу појединих трговинских путова, о историји трговинских центара, нарочито о Дубровнику, може се читати у моме раду. —

Правац светске трговине беше у Средњем Веку упућен обалама Средоземног Мора. Најважнији светски трговачки друмови избијаху у тргове на обалама Средоземног Мора и његових делова. Једним погледом на карту трговинских друмова увиђа се да су друмови управљени на првом месту ка Јадранском Мору а за тим Јегејском, поглавито Солунском Заливу. Једино што је стара Via Militaris или Цариградски Друм била упрљављена вратницама Балканског Полуострва, Цариграду. А путови са арбанског приморја ишли су преко развођа Јадранског и Јегејског Мора и, скупивши се у Битољу,

главном македонском унутрашњем центру, и Водену, одлазили су у Солун. Пут који је ишао из Драча преко Елбасана, Охрида, Битоља и Водена у Солун био је стара, римска Via Egnatia. Од српских земаља једино је Македонија била упућена Јегејском Мору и неколико преко Арбаније Јадранскоме Мору; а остале пак данашње српске земље Стара Србија, Србија, Сев. Арбанија, Црна Гора, Босна, Херцеговина и Далмација биле су упућене Јадранскоме Мору. Српски је део јадранског приморја био простран форум српске средњевековне трговине, где су се стицале снажне артерије којима се кретали економски сокови српских земаља.

Трговинских центара није било једино у приморју, него их је било доста и по унутрашњости, нарочито у рударским пределима. Особито у очи падају две српске територије учичкане трговима, градовима, рудницима, црквама и манастирима. То је предео средњевековне *Горње Босне* са градом *Врх-Босном* (дан. Сарајево) и центар, срце српских земања, Памир Српства, *Косово*. Косово, данас јадно и жалосно, права пустиња, где су Турци и Арбанаси подигли гилотину за наш тамошњи народ, у Средњем Веку беше најнасељенији и најкултурнији српски крај. Имаше многе славне тргове и градове, владалачке престонице, летњиковце и замке, славне беле манастире и цркве. Још се као густо насељени српски крајеви истичу: предео Битоља, Брскова, ушће Бојане и Неретве.

Три су, може се рећи, трговинска друма којима су трговци највише продирали у унутрашњост српских земаља. Први је којим су Дубровчани преко Оногошта, а Которани преко Зете и Колашина, долазили у Брсково а одатле преко Пећи и Косова у Ново Брдо. Други — којим су поглавито Млечани преко Св. Срђа, Скадра и

Призрена одлазили у Ново Брдо или у Скопље. И трећи — којим су Дубровчани преко Стона а Млечани са ушћа Неретве улазили у Хум и Босну и долазили на босанске тргове и руднике око данашњег Сарајева.

О путовима у опште. — На Западу у Средњем Веку разликовало се 5 врста путова: la sentier, la carière или la route charretière (широк 8 стопа), la voie (широк више од 10 стопа), les grandes routes (32 стопе), les routes de Jules César (64 ст. одговарали су војним друмовима римскога царства); али је то било само у теорији[1]. У нашим се средњевековним споменицима путови, којима су пролазили каравани трговачки и људи, називају: *пут, друм, цеста* или латинским и италијанским називом via. *Пут* је више генералан појам и долази поглавито у значењу via и iter, *друм*, према грчкоме *δρόμος*, долази као и *цёста* у значењу великог великог пута, die Heerstrasse, via regia, vla militaris, као што су то Даничић и Вук у (данашњим називима) објаснили[2], а иначе и пут долази у значењу друма[3]. У нашим споменицима „широки, велики пут“[4], „вели пут“[5], „стари пут“, „царски пут“[6], „велика цеста“[7], „градни пут“[8], „la via granda“, „strada publica“[9], „*друм*“[10], то су римски и грчки путови. Наши су преци у својој новој домовини затекли солидно израђене друмове, и они су имали да се старају о оправкама тих путова, у колико

[1] Lavisse-Rambaud, t. II c. 486.
[2] Срп. Рјечник с. 148., 640., 838. — Рјечник књ. I с. 309. књ. II с. 513.—514.; књ. III с. 455.
[3] Види Дан. Рјечн. књ. II с. 513.—514.
[4] Mon. Serb. c. 87. 92. — Дан. Рјечник књ. III с. 488.
[5] Mon. Serb. c. 563.
[6] Id. c. 126. и 264.
[7] Mon. Serb. c. 92., 93. — Споменик III с. 23.; IV с. 5.
[8] Mon. Serb. c. 194.
[9] Mon. Spect. v. XVIII c. 72.; v. XXI c. 14.
[10] Mon. Serb. c. 64. — Споменик III с. 25., 27., 31.

их је зуб времена нагризао. Још у XVI и XVII в. путници налазе остатке римских путова и византиске калдрме, а трговачки каравани муче се идући по оштром камењу кишом opраних друмома. Те старе друмове, управо остатке њихове, наш народ и данас назива *„царским“* или (на пр. у Метохији) „краљевским путовима“[11]), а народни их песник зове: „јуначким друмовима“[12]), „царевим друмовима“[13]), „широким и равним друмовима“[14]), „белим друмовима“[15]). У релативном значењу долазе називи путова: „мали пут“, „доњи пут“, „преки пут“[16]). Особито се разноврсни називи друмова јављају у дубровачким књигама. Дубровчани су звали поједине друмове према правцу одласка њихових трговаца у колоније њихове и тргове или по предеоним називима или по своме граду. Отуда ми налазимо у дубровачким књигама: Via de Ragusi, Via de Zenta, Via Bosnae[17]), la via de Narento[18]), la via de Segna[19]), via Sancti Demetrii[20]), а ово је онај друм кроз Херцеговину и Босну, којим су дубровачки трговци одлазили у своју колонију у Митровици у Срему. И данас наш народ друм, па и реку често, назива према месту куда тај пут води или река тече. У једном се дубровачком катастру из XIV в. наводи на дубровачкој територији „via vetus,

---

[11]) Чупић. Годишњ. књ. III с. 32.; књ. XVIII с. 164.

[12]) Вук, Пјесме књ. II с. 137., 317. — У Вуковим Срп. нар. приповјеткама, загонеткама и пословицама књ. I Б. 1897. с. 195. спомиње се по нар. називу »велики друм«.

[13]) Вук, Пјесме књ. II с. 318., 414.; књ. III с. 78. „Не идите друмом царевијем“.

[14]) Id. књ. III с. 15.; књ. IV с. 168., 370. — Сборникъ XI с. 80.

[15]) Сборникъ XI с. 39., 40.

[16]) Даничић, Рјечник књ. II с. 513.—514.

[17]) Mon. Spect. v. XXVII c. 57.

[18]) Mon. Spect. v. XXVIII c. 146.

[19]) Mon. Spect. v. XXVII c. 57.

[20]) Mon. Spect. v. XXVIII c. 118.

que vocatur via regis", а то је вероватно остатак оног римског пута, који је из Епидаура водио у Нарону[21]). Још се у исправама XIII и XIV в. спомињу различити путови, као: via antiqua или vetus, via exerecitus, publica strata, alta platea (висока цеста)[22]). —

Водени путови. Приморски градови одржавали су саобраћај и морем; у унутрашњости пак српских земаља било је и бродних и пловних река. У опште средњевековни свет више је волео путовати воденим друмовима, јер ови беху и безбеднији и јевтинији[23]). Да је било бродних река у Србији показује Брокијер, који бележи: „У Расији и у Грчкој има рекâ које могу носити лађе"[24]). *Савом* (у крсташких путописаца Savum, Sava, Savua, Suouua) и *Дунавом* ишли су и у Средњем Веку трговачки и војни бродови. Крсташи, који су путовали преко Балканског Полуострва, обично су ишли Дунавом из Регензбурга до Браничева, одакле су пут продужавали сувим, Цариградским Друмом, спаливши своје дрвене лађе (или их поклонивши Браничевцима за гориво)[25]). До XI в. германски су трговци ишли за источну трговину у Цариград и Дунавом (кад не би овај пут био затворен), а када од крсташких ратова отпоче ренесанс трговине, германски су трговци радије ишли у талиске градове, поглавито у Млетке[26]). — *Вардаром* (ср. век. Vardarus, Bardarius, Bardal, Baldarius, Axius)[27])

---

21) Jireček, Handelsstrassen с. 8.

22) Uj. Klaić, Povjest Hrvata s. II d. I с. 41.

23) Lavisse-Rambaud, t. II с. 500.

24) Чуп. Годишњица књ. XIV с. 61.

25) Rad knj. XLII с. 100., 101., 105., 106., 114. Посланство краља Арнулфа од 892. на путу у Бугарску иде Купом и Савом. Rad с. 65.

26) Lavisse-Rambaud t. II с. 499.

27) У Доментијана: „река Велика звана Вардар". Дан. Рјечн. књ. I с. 102., 107. По Хану Даничић узима да је река Велика у нашим споменицима Треска, међу тим то је Вардар.

пловиле су и у XVII в. трговачке барке и лађице од ушћа до Скопља[28]). — Велики морски бродови ишли су Бојаном до Св. Срђа а Неретвом до иза Габеле. Босански краљеви Степан Остоја и Тома уговарају са Млецима: „Исто тако дадосмо господину дужду и господству млетачком, да река Неретва и све друге реке и све остале слатке и слане воде нашег краљевства буду отворене за Млечане и за поданике и верне млетачке, тако да слободно и сигурно и дању и ноћу, у време мира и у време рата, могу са својим лађама, галијама, оружаним баркама и сваке друге врсте бродовима.... долазити, стајати и враћати се“[29]).... а Маравић у опису Босне од 1655. г. Босну назива пловном реком, fiume navigabile[30]). — Да је *Морава* (у крст. пут. Maroe, Morava, Marubium) и у Средњем Веку па све до половине XIX в. била пловна, ја сам навео неке историске помене[31]). Још врло рано, у V в., Хуни су улазили далеко уз Мораву на својим примитивним и од стабла издубеним чамцима и превозили византиске посланике[32]). После толико векова Турци код Крушевца у XV в. држаху спремне мале бродове и шајке за превоз војске[33]), а велика турска ратна флота тражаше заветрине и безбедности изнад Моравина ушћа[34]). Од интереса је што Dr. Браун бележи

---

[28]) Theiner, Mon. Slav. Merid. t. II с. 220.

[29]) Шафарик, Acta v. I с. 362., v. II с. 371. — Mon. Spect. v. XXI с. 189. — Гласник XXXII с. 187.

[30]) Mon. Spect. v. XXIII с. 476.

[31]) Тргов центри и друмови с. 392. Доцније сам забележио још 2—3 нова спомена, али се они тичу Мораве у Новом Веку.

[32]) Rad knj. XLII с. 62.

[33]) Гласник XXXVII с. 192.

[34]) Mon. Spect. v. XXIII с. 143. Релација Јована Марзалија од 4. Јул. 1487. г. »in fluvio Morwa ubi Turcorum naves et galeas existebant«. — Деспот Ђурађ извештава папског посланика у Будиму, да се турска флота налази на Морави 10 миља од Дунава. Гласник XXXII с. 192. — Мак. Спом. 110.—111.

о Морави: „Роба из Србије и неког дела Бугарске вози се Моравом на Дунав, а после даље куда се хоће; а из Маџарске, Аустрије и околних крајева вози се уз Мораву за горње крајеве и друга роба“[35]). — По једној католичкој релацији (од 1639. г.)[36]) и Х. Калфи[37]) Дрином су у XVII в. трговачке лађе газиле све до Зворника.

Још врло рапо бродарство је било развијено у далматинском приморју, јер је на бродарство природом био упућен наш тамошњи свет. Густе далматинске и зетске прашуме, доцније нерасудном млетачком и турском експлоатацијом упропашћене, давале су трговцима, бродарима и гусарима довољну и одличну грађу за бродове[38]). Изгледа да су Словени, а и Срби, донели на Балканско Полуострво бродарску вештину по рекама и брзо се навикли и научили поморству. Византинци су се дивили словенској вештини гњурања[39]). На својим бродовима Словени 632. г. одлазе чак на Крит[40]), превозе Аваре, а 626. г., помажући Аварима, на својим чуновима, издубеним од стабала нападали су на Цариград с мора и борили се против самих византиских кондура[41]); г. 642. Словени прелазе у Италију и освају Сипонат[42]). У IX и X в. Неретљани су трговцима на Јадранском Мору били страх и трепет, а 926. г. Михаило Вишевић освоји Сипонат[43]). Особито су Дубровчани били вешти бродарству, и у Дубровнику се градили трговачки и ратни

35) Споменик IX с. 38.

36) Mon. Spect. v. XXIII c. 427. „fiumara detta Drina, velocissima ma e navigabile.

37) Споменик XVIII с. 87.

38) Rad CV c. 237—238.

39) Ковачевић и Јовановић Историја (1895.—1896) с. 11.

40) Ковачевић и Јовановић, Историја св I (С. К. З.) с. 74.

41) Id. c. 73.—74.

42) Mon. Spect. v. VII c. 276.

43) Id. c. 393.

бродови. — У документима спомињу се две врсте бродова: **sagena** (*σαγῆνα*) и **gallea**; *сагене* су били бродови два пут већи од галија, а по Рачкоме галије су што и грчке *κονδοῦραι*[44]). К. Порфирогенит бележи да приморске жупе Расточка и Макарска имају *сагене* (*σαγῆνας*)[45]), а Хрвати 80 сагена и 100 кондура[46]). Condurra, condora, спомиње се и у дубровачким књигама[47]), а у споменицима *„голија“*[48]). У X в. од ратних бродова разликовали се трговачке лађе, „navigia ad mercaturam“, *ἐμπορευτικὰ πλοῖα*[49]). У споменицама се још спомињу сем оних великих лађа и ове врсте бродова: **grippa**, **ribarica**, **navicula**, **lintris**[50]), а у дубровачким споменицима: *бригентин* (пуљски, заморски)[51]), *орманица*[52]), *древо* или **lignum**[53], **barcasius**[54]), **batellum** (armatum)[55]), **barche** et **zopoli**[56]).

Мостови и бродови. — У Средњем Веку на Западу бејаху мостови врло ретки; и што је било мостова, то су били такви, да је трговац при прелазу најпре завештао Богу своју душу и товар. Камени мостови беху још само римски, али и они беху се распали. Иначе су трговци прелазили преко дрвених и понтонских мостова и простих скела, или су каравани често тражили брод; ако је река јако надошла, често би се утопили и

44) Rad CV c. 287.—288.
45) Mon. Spect. v. VII c. 40?.
46) Id. c. 398.
47) Mon. Spect. v. X c. 80, 69., 87., 135.
48) Даничић, Рјечник књ. I с. 216.
49) Mon. Spect. v. VII c. 417.
50) Rad CV c. 287. 288.
51) Пуцић, Споменици књ. I с. 43., 87.
52) Id. c. 135.
53) Id. c. 6?. — Mon. Spect v. X c. 80.
54) Id. c. 87.
55) Id. c. 105.
56) Mon. Spect. v. XXI c. 819. Zopoli према итал. називу zopolo (лађа).

коњи и људи. Иначе на Западу мостове су подизали и и о њима се бринули богатији племићи и цркве. Мост подићи и одржавати сматрало се за богоугодно дело[57]). — Рекао бих да мостови нису били ретки по нашим земљама. Камене су оставили Римљани и Грци, а вероватно да су и наши стари умели градити камене мостове. Наши прости сеоски мајстори умеју начинити веома солидне камене мостове на сводове[58]), а у Црној Гори сељаци праве високе дрвене мостове довољно сигурне[59]). Понајвише је било дрвених мостова, који су се морали оправљати и подизати иза сваке бујице. У нашим се споменицима спомињу *„велики мостови“*[60]), и ти *„велики мостови“* вероватно да су римски камени мостови, које су Турци доцније присвајали и називали: бегов, кадијин, пашин, везирев мост, и који се у нар. песмама називају „белим каменим ћупријама“[61]). Да су одиста наши стари градили мостове, и да су мостови, особито на важнијим друмовима, доносили и извесне дохотке, ми имамо два спомена. Тако, краљ Урош I, придажући доходак од моста на Лиму цркви Св. Петра, вели; „И мост, како га постави деда мој брат Св. Симеуна, Мирослав, кнез хумски, у доходак цркви, тако и

[57]) Lavisse-Rambaud, t. II c. 487.—488.

[58]) Мајстори са села, по причању, подигли су камене мостове у Пироту: кадијин, Решитов и камени. Ја знам кад је грађен камени мост код Стрелишта. О бегову мосту близу Пирота постоји ова прича. Бег, неки, позвао из „Арнаутлука“ (Стару Србију зову Арнаутлук) мајсторе и погодио са протомајстором грађење моста. Протомајстор, непоштен човек, радио несолидно, његов помоћник то увидео и доставио бегу; бег се наљутио и посекао непоштена мајстора, а његову помоћнику наредио да продужи зидање. Овај продужи и доврши мост. У првој „великој води“ буде однесена мајсторова половина, и данас само ту половину вода непрестано односи.

[59]) Ровинскій, Черногорія т. II ч. 1 с 704.—705.

[60]) Гласник XV с. 281 — Споменик III с. 25.

[61]) Вук, Пјесме књ. II с 99.

ми утврдисмо у доходак, како је од пређе било"[62]). Г. 1253. Дубровчани дају обећање да неће људима бугарског цара Михаила Асена и његова зета Петра узимати никаквих дажбина „ни на вратима ни на мосту ни на броду"[63]). А 1457. г. Млеци шаљу херцегу Степану нарочитог посланика, да га одврати од намере градити *мост* на Цетињи[64]). Иначе су трговачки каравани врло радо тражили *брôд* на рекама, а реке које немају „брода ни ћуприје"[65]) путници су прелазили на чуновима. Прелаз преко реке звао се, као и данас[66]), *брôд*[67]) или *гâз*[68]), или у италијанским споменицима passo, па су и бродови, као и мостови, доносили извесне приходе[69]). Свако је село поред реке имало свој брод, а наши су сељаци били вешти бродовима и *„брођёњу."* Г. 1343. Јован Кантакузин беше на Вардару у мучном положају; на супротној страни српска војска искупљена под војводама Стеваном и Божићем, сваки час очекиваше напад Грка из Солуна а Вардар — јако надошао. Нигде брода не могаху наћи он и његови људи. У тим критичним тренуцима Кантакузину се јави један сељак из Гаврова, који Грке преведе на широкоме броду преко валовитог и запенушеног Вардара[70]). Помињу се још два *широка брода,* један на Ситници а други на Дриму[71]). Овај дримски брод је вероватно био испод града Дања, на коме

---

62) Споменик књ. III с. 8.
63) Mon. Serb. с. 37
64) Mon. Spect. v. XXII с. 109.
65) Вук, Пјесме књ. II с. 99.
66) Вук, Срп. Рјечник с. 45—46., 85.
67) Даничић, Рјечрик књ. I с. 79.
68) Id. с. 202.
69) Id. с 79. Цар Лазар даде ман. Раваници приходе од три брода на Морави.
70) Историја Византије од Јов. Кантакузена. Извео Д Алексијевић, Просв. Гласник за 1892. г. св 7.—8 с. 637.
71) Даничић, Рјечник књ. III с. 488.

су каравани прелазили Дрим на путу из Скадра у Призрен. — Помиње се и код Св. Срђа широки брод, „Свети Срђ на широком броду“[72]).

Чување друмова. — У Средњем Веку на Западу су друмови били не само несигурни од крадљиваца него и веома арабатни. Енглески краљ Едуард признаје, да су путови у непосредној околини Лондона у таквом рђавом стању, да су трговци и кирицијe често у опасности да не изгубе оно што носе[73]). — У немањићкој периоди у српским земљама јавним путовима обраћана је особита пажња, а да ли су наши стари градили нове друмове, то не могу тврдити, и ако А. Алексић у патриотском расположењу узима да је ибарски друм „круна нашег средњевековног инжињерства“[74]), јер о томе нема никаква спомена[75]). — Да је друмских стражара било у Србији и пре цара Душана, налазимо спомена код Нић. Грегоре, који на путу у Србију 1327. г. бележи да нарочити људи у црном оделу чувају стражу по друмовима од разбојника[76]). Особиту је пак пажњу обратио јавним друмовима цар Душан. Он је под одговорношћу предао ћефалијама на чување друмове у својој царевини. Начин чувања друмова цар је регулисао у два члана:

Члан 157.: Где ли се десе жупе мешовите, у којима су села црквена, или царска или властеоска, те су и села мешовита, и над таком се жупом не деси један господар, а деси се мој царски ћефалија и судија што сам их поставио ја цар, они по свима путовима да по-

[72]) Тргов. центри и друмови с. 228.
[73]) Lavisse-Rambaud t. II c. 487.
[74]) Чуп. Годишњица књ. III с. 82.
[75]) Међу работама неповлашћеног сталежа помиње се и »одлазак на пут« (Дан. Речн. књ. II с. 513. - 514.), али по Даничићеву објашњењу то не може бити данашњи наш „друмски кулук“.
[76]) П. Срећковић, Историја књ. II с. 291.

ставе страже, и путови да се предаду ћефалијама, да их стражама чувају. Ако ли кога нападну разбојници, или му се што украде, или се које зло догоди, онај час да иде ћефалијама, да му они од своје куће плате, а по том да траже разбојнике и крадљивце;

Чл. 158.: Ако је брдо пусто међу жупама, села околна која су око тога брда да чувају стражу; ако ли не ушчувају стражу, што се учини на том брду у пустоши штета или гуса или крађа или које зло, да плаћају околна села којима је заповедано да чувају пут[77]).

Доласком Турака друмови су почели нагло опадати; кише су их одмивале, у равницама од блата пропадали; тешки су били „*каловити* друми кроз планину"; путници XVI и XVII в. жале се на велику несигурност по друмовима и тегобу путовања. Пластичну слику друмовâ у почетку XIX в., а такви су били и у XVI в., пружа нам Л. Арсенијевић—Баталака: „Главни друмови веома су се сузили, и с једне и с друге стране обрасли су били у тако густе шуме, да путник, ако би се на коју драго страну с пута свратио, морао би у мрачним тим шумама заблудити и изгубити се"[78]). —Интересантно је још да уредбе султана Сулејмана Величанственог о чувању друмова у многоме личе на наведене чланове из Законика Стеф. Душана: иста кривична одговорност околних села, стражари по друму на опасним местима[79]). Чувари друмова, зване *дербенџије*, били су ослобођени свију дажбина[80]).

[77]) Законик с. 123—124, 241.

[78]) Историја књ I с. 218.

[79]) Jireček, Heerstrasse с. 116. — На опасним планинским местима биле су стражаре у којима су се налазили стражари, који су ударањем у бубањ слободили путнике кроз планину. Такве стражаре Рамберти и други путописци налазе између Фоче и Пријепоља а особито на Куновици. Вранчић бележи да околина око пута одговара за похару. Rad LVI с. 213.; LXXI с. 34.

[80]) Ст. Новаковић, Стара српска војска с 193.—195.

Каравани. — Општи карактер средњевековне трговине био је *каравански*. Подужи низови једно за друго повезаних коња беху средњевековни трговински возови. Данас престаје караванска трговина поред железнице; каравани су се одржали у пределима кроз које железница, тај мртви караван, није прошла. Типски су очувани у Македонији[81]), има их код наших „Ера", а сличну караванску слику видимо код најстаријих балканских становника, код Црновунаца, кад одлазе и силазе са планине, или износе на планину брашно а сносе качкаваљ. Напред иде најбољи коњ са звоном о врату, он вуче за собом све коње, чији су пòводи (улари) везани за реп претходног коња или закачени за самар; на том коњу предводнику јаше газда, који управља караваном; иза последњег коња иде велики рундов, који се не одваја од коња̂. О кириџиском саобраћају и самом караванском животу, који је и данас очуван у Тракији, у јужној и средњој Македонији, Епиру и Арбанији, најбољу нам слику пружа г. Dr. J. Цвијић у Антропогеографским Проблемима Балканског Полуострва: „У тесној вези је са византијско—цинцарским и патријархалним кругом одређена врста транспорта, која се готово непромењена одржала још од Средњега Века. То је кириџиски саобраћај. Теретне животиње су мазге и мали коњи, врло ретко се виде где где и камиле. На њима су познати велики дрвени самари и с обе стране њихове су спаковани еспапи или земаљски производи. Кириџије или кирајџије их толико натоваре, тако вешто спакују и тако удесе равнотежу, да на дугим и рђавим путовима готово никад не буде штете; и по томе се већ види, да је ово неки стари начин рада. Каравани се врло

---

81) Етнографски Зборник Српске Краљевске Академије св. IV с. XXXIII.

споро крећу, од хана до хана. Знају се од старине конаци, и кириџије неће ни пошто већи пут учинити, нити смеју на пољу заноћити. Јагме да стигну до хана пре заласка сунца, и од акшама се само изузетно и доцније путује. Ти ханови, у којима се преноћи, у неким крајевима су мале тврђаве: високим каменим зидом ограђени, врата се после акшама затварају и тешко се ко доцније пушта. С јесени су каравански путови врло живи, особито они попречни путови што воде од македонске железнице албанској обали. Често су тада живљи но улице по овим варошима и могу се с правом назвати каравансним корзом: на њима се срета све разноврсно становништво, по народности, вери и социјалном положају, затим све што се увози и извози. У вези су с овим саобраћајем многобројни занати и занимања по варошима. Тако у многим варошима се недељно држи пазар за коње, мазге и магарце, џамбаси су нарочито занимање, пуно је занатлија, који поткивају, праве самаре и др.“[82]).

Вероватно да је овакав каравански живот био и у Средњем Веку. *Кàраван* или *кàрван* звао се и *тӯрма,* па се та реч и данас одржала у Црној Гори и Херцеговини[83]); често у споменицима турма и караван долазе једно до друго[84]): Сандаљ 1423. г. допушта, да турме и карвани босански и сваки други карвани... могу слободно поћи у Котор и инуда“[85]). У дубровачким се књигама јавља реч *караван* већ 1359. г.[86]), та је дакле реч постојала у нашем народу и пре Турака. Данашње *кирџије,* у нар. песмама слављене „младе кириџије“[87]),

[82]) Id. c. XXXII—XXXIII.

[83]) Вук, Срп. Рјечник с. 781.

[84]) Даничић арапску реч у нашим споменицима карвана или карвао преводи са commeatus. Речн, I с. 410.

[85]) Mon. Serb. c. 327.

[86]) Mon. Spect. v. XIII c. 280. — Погрешно Јиречек узима да се караван у дубр. књигама јавља 1398. г. први пут. Geschichte c. 415.

[87]) Вук, Пјесме књ. II с. 515.; књ. IV с. 26.

у Средњем Веку звале се „*поносници*“[88]), а вероватно и *ћурмари,* јер се и та реч одржала у значењу кириџије[89]). У српским земљама, које су биле на гласу као сточарске земље, било је доста коња, па су Власи и Срби били поносници дубровачким трговцима. У XIV и XV в. спомињу се као дубровачки поносници Власи, Арбанаси и Дробњаци[90]), а при крају XV в. у Дубровнику се изједначише називи Влах, Моровлах са италијанским vetturino или тур. *кириџија*[91]). Поносништво (кириџилук) Власи и Дробњаци су вршили као трговачки најамници или су сав поноснички посао код дубровачких трговаца по погодби предузимали[92]). У опште Дубровчани су се трудили да и њихови људи не остану без коња и да се поносницима њихових трговаца не праве никакве сметње. Г. 1358. Дубровчани издају наредбу да ниједан Дубровчанин или дубровачки човек од Пељешца до Которског Залива, у Стону, Сливну, Габели, Попову, Требињу, Конавлима не сме под казном од 100 пп. продати или отуђити коња[93]). У трговачким уговорима између Дубровчана и српских владалаца јавља се и така гарантија, да се дубровачким караванима неће одузимати коњи ни за какву потребу или послугу, нити да се поносницима ма шта забави или да им се свргну товари[94]). — Наши средњевековни каравани могли су некада бити

[88]) Ђ. Даничић, Рјечник књ. II с. 363.

[89]) Вук, Срп. Рјечник с. 781.

[90]) Споменик XI с. 7. — Mon. Spect. v. XXVIII с. 150.—151.; v. XXIX с. 385.

[91]) Jireček, Handelsstrassen с. 60.

[92]) Глас XXIV с. 56.-57.

[93]) Mon. Spect. v. XIII с. 258.—259.

[94]) 10. Апр. 1454. г. Дубровчани уговарају са херцегом Степаном: »Ако који Дубровчанин или трговац дубровачки уговори пренос каравана или ма какав понос, да му не сме срћи (товаре) ни Влах ни Србин до места докле се најмио. Ако је поносник из нашег русага а слуга је наш: ко би се нашао оборити му товаре

врло дугачки каравански транспорти. У Средњем Веку из Дубровника изашао би на Плочама по који караван и са 300 коња[95]). Тако дугачки каравани са великом наоружаном пратњом излазили су из Дубровника и за време Турака. Г. 1685. пође из Дубровника караван од 200 коња натоварених свилом, чохом, сапуном и другом робом трговачком[96]). Та оружана пратња караванска звали су се „*јунаци*“, којим су именом Дубровчани звали и своје плаћене војнике и властелинске оружане момке[97]). На челу каравана јездио је вођа каравана, који се обвезивао да ће робу од разбојника сачувати и однети је на одређено место[98]) Тај се *крàмâр*[99]) звао у Дубровнику „capitaneus turme“[100]); тај капетан носио је са собом владалачку повељу о слободи трговања по српској држави[101]), и све кириџије, сви поносници, тога каравана имали су слушати тога капетана, и за непослушност капетану кажњавао је кнез у Граду[102]); капетан је изгледа био као нека власт у

насиљем или га заручити до места уговореног, докле је уговорено, да плати господству ми 50 пп. Mon. Serb. с. 467.—468.

95) Jireček, Handelsstrassen c. 59.

96) Просветни Гласник за 1902. г с. 209.

97) Даничић, Рјечник књ. III с 535.—536. У значењу слуге ова се реч одржала у Пољицима. Вук, Срп Рјечник с. 265. jӳнâк 3.

98) Jireček, Handelsstrassen c. 59.- 60.

99) Види значење ове речи у Вук. Срп. Рјечн. с. 309.

100) 29. Jul. 1325. Nic. Laur. de Menze in min. cons. electus fuit capitaneus turme que vadit in Bossinam cum balia consveta. Mon. Spect. v. XIII c. 317. — Teodor de Petrana, Felice de Pasqua de Grade in min. cons. electi fuerunt capitanei tam per mare quam per terram istius turme, que vadit in Bossenam et Ungariam secundum consuetudinem civitatis. Mon. Spect. v. XIII c. 341.

101) 29. Oct. 1302. Lucha filius Michaelis de Sclavis factus fuit in parvo consilio capitaneus turme mercatorum, qui exivit de Ragusio et vadit Brescvam. Qui capitaneus secum portavit Povegliam dom. Regis de pace et concordio facto et firmatam manu dom. Regis et hominum Ragusii ad utilitatem et securitatem omnium mercatorum. Mon Spect. XXIX c. 41.

102) 25. Nov. 1319. min. cons... quod unus bonus homo eligatur pro capitaneo istius turme, que vadit ad presens in Sclavonia, et omnes homines qui ibunt in dicta turma, teneantur obedire eidem capitaneo, sub pena ad voluntatem dom. comitis eis aufferendis. Mon. Spect v XXIX c. 129.

каравану. У народним песмама спомиње се као вођа или старешина неког каравана „ћириџија Раде"[103]). Те наше средњевековне вође каравана вероватно су што и турске „кириџи-баше", који су предводили караване, бринули се о људима и коњима и погађали пренос ствари и људи[104]). Трговачка је роба ношена на коњима, мазгама и магарцима. Кириџиски *коњи* били су наши планински коњи, ситна али необично чврста и поуздана стока. Данас *мазга* иде на С. до Ниша, Шара и Карадага; има је у Црној Гори и Далмацији[105]). У Далмацији мазга, тако обична, не врши ону велику транспортну улогу као у земљама Јегејског Мора[106]). На Родопи мазга је главна животиња[107]). У Црној Гори мазга се особито цени, јер она пролази са товаром онуда куда коњ не би могао, има бржи корак и поузданију ногу[108]). У XII в. на Балканском се Полуострву сретаху каравани од самих мазги[109]). Већ од XIII в. мазга се помиње у нашим споменицима, па су и манастири чували мазге[110]), а по нашим народним песмама новац се рачунао и носио на мазгама[111]). *Мàгарац*, у Дубровнику *тȍвар*[112]), изгледа да је и са Србима дошао на Балканско Полуострво, јер су Јужни Словени и *осла* гајили[113]), а тим се именом зове код

[103]) Вук, Пјесме књ. II с. 25.

[104]) Из рукописне аутобиографије пок. Милана Ковачевића, бив. учитеља из Приштине.

[105]) Етнографски Зборник, IV с. XXXIII п. 1).

[106]) Ib.

[107]) Jireček, Bulgarien с. 39.

[108]) Ровинскій, т. I ч. 1 с. 636.—637. У Бајицама је обичај да цело племе купи другу мазгу ономе коме угине мазга. У зап. крајевима мазга се зове бо̂жје бла̂го". Вук, Рјечн. с. 36.

[109]) Heyd, Geschichte Bd. I с. 269.

[110]) Даничић, Рјечник књ. II с. 100. МЬСКА.

[111]) Вук, Пјесме књ. III с. 302. „9 мазги блага".

[112]) Вук, Срп. Рјечник с. 766.

[113]) Ковачевић и Јовановић, Историја I (С. К. З) с. 22.

нас магарац и у XIV веку[114]). Ова стрпљива и послушна али тако мало цењена[115]) животиња одржала се свуда. За време Турака поред коња и мазги за пренос путника и робе употребљаваху и магарце[116]). Магарац је пролазио и онуда куда нису могли проћи ни коњи ни мазге. И по Цариградском Друму у XVI в. магарци су носили покаткад и одличне путнике. У Јун. 1559. г. Сајдлиц из Цариграда у Београд путује на магарцу са дневном киријом од 100 аспара[117]). Исто је тако Сајдлиц прешао на магарцу и Копаоник и неку планину код Фоче Magrisi (вероватно Чемерно) такође на магарцу, и примећује да се преко Копаоника може прећи само на коњу, магарцу или пешке[118]). — За време Турака српским су друмовима пролазили и каравани *камила,* које су носиле велике товаре робе или као ратна комора тешку турску артилерију. Да су у турском времену и долином Мораве, у опште Цар. Друмом, пролазили и каравани од камила показује и то што у Пловдиву постоји *девехан*[119]), а Багрдан се звао *Деве-Багрдан*[120]). Турци са собом одводе и караване од камила. Такви каравани на Балканском Полуострву данас су велика реткост. Један је испред Бургаса срео Јиречек[121]), а веће караване камила, на којима се преносе еспапи између Солуна, Дојрана, Петрича и Струмице, видео је г. Цвијић у пролеће 1901 г.[122]). — Изгледа да су каравани од камила пролазили кроз српске земље и пре Турака. Сама реч *кà-*

---

114) Даничић, Рјечник књ. II с. 243.
115) У Црн. Гори смеју се ономе који купи магарца. Ров. II, 636
116) Rad XLII с. 119.
117) Rad LXXXIV с. 49.
118) Id. с. 52.—54.
119) Jireček, Bulgarien с. 39.
120) Етногр. Зборник IV с. XXXIV.
121) Bulgarien с. 39.
122) Етнографски Зборник IV с. XXXII н. 2.

мила, *κάμηλος*, дошла нам је од Грка[123]). Краљ Стеван Првовенчани спомиње да је добио од маџарског краља Андрије *„срацинске скотове"*[124]), и то ће вероватно бити камиле, као што и г. Трojановић мисли[125]). — И ако Dr. Јиречек узима да се *кола* нигде не спомињу и да се кола због запуштености римских друмова нису употребљавала у трговинском саобраћају[126]), ипак ја мислим да су на равним српским друмовима у кирицијском саобраћају шкрипала и наша сеоска дрвена кола. Да се наш сеоски свет служио у Средњем Веку и колима, у то не треба сумњати. Та стара средњевековна кола вероватно да су била она гломазна сеоска кола са дебелим наплатима и спицама, каква се виђају по српским селима, и која описује Ровински[127]). — Наш средњевековни свет разликује *„градски пут"* (пут који води у град)[128]), али у спом順ницима се јавља и „пут *возник*"[129]), „пут *колник*"[130]), или само: *„возник", „колник", „коловоз"*, а то су били друмови, viae publicae[131]), којима су и кола пролазила. Наши владаоци возили су се на скупоценим колима. Помиње се неко место „где постоја господин цар (Душан) с *колима*"[132]); Краљевић Марко вози се

123) Ка̀мила или дѐва. Вук, Рјечник с. 119., 271. — Постоји и народна изрека: „Не плаши се камила решетом".

124) Даничић, Рјечник књ. III 145. Даничић преводи срацински са aethiopicus.

125) »Коло« за 1902. г. књ. III с. 161.

126) Handelsstrassen с. 59.

127) Черногорія т. II ч I с. 707.—708.

128) Гласник XI с. 131. — Гласник XXIV с. 270. „до пута великога који греде од града и до пута малога који греде од Идиохорија".

129) Деч. Хрисовуље с. 94. Гласник XXIV с. 244.

130) Гласник књ. XXIV с. 244.; књ. XXVII с. 290.

131) Тако Даничић преводи „возник" и „колник". Рјечник књига I с. 144., 465. И данас „пут куда иду кола зове ко̀ловоз, ко̂нӣк (у Црној Гори) и ко̀ломија. Вук, Срп. Рјечник с. 296., 299

132) Гласник XV с. 278.

на „*каруцама*[133]) од злата“[134]). И данас у Македонији јесени се сретају читави низови од кирициских кола. „Овим се начином транспорта више еспапа и производа пренесе но на коњима и мазгама, али су кретања ових кириција још спорија, особито са биволима“[135]).

Преноћишта, стан, каравансерај. — Средњевековно путовање није било тако лака ствар као данас. Трговац у Средњ. В., полазећи на пут, опраштао се са својим укућанима и пријатељима, светковао је дан поласка, и молио се Богу да се здраво и срећно кући врати. Још свечаније полазила су на пут дубровачка посланства. Месецима провести на путу не велике даљине није било чудно. Дубровачко посланство које је имало да честита српскоме крању велблушку победу, полази на пут 4. новем, а враћа се 12. јан. 1331. г.[136]). Још спорије су путници ишли по путовима за време Турака, када су се у турскоме царству почели и друмови распадати. Ајцингово посланство 1583. г. путује од Београда до Цариграда без одмора 24 дана а у повратку 28[137]); Лихтенштајново 1584. г. — 25 дана, а Еј ово (Hayes, XVII в.) 20 дана[138]).

На Западу друмови нису били само опасни, него беху често пусти, нарочито у планинским земљама, где је путник узалуд тражио огњиште, вечеру и преноћиште. У овоме је црква још од краја X в. притекла путнику у помоћ. Прелази преко Алапа и Пиринеја били су обележени манастирским кућама, које су вршиле хоспицију,

[133]) Кàруце, итал. carozza. Вук, Рјечник с. 275. — У Нишу кòчије зову се и срéмови а кочѝјâш — сремџѝја.

[134]) Вук, Пјесме књ. II с. 246.

[135]) Етнографски Зборник књ. IV с. XXXIII–XXXIV.

[136]) Mon. Spect. v. XIII c. 328.—329.

[137]) Rad CXXIX c. 46.

[138]) Id. c. 25., 89.

и од тих кућа најславније су биле куће Вел. и Малог Св. Бернхарда. На неравним плато-има централне Француске била су установљена слична уточишта, и у мрачним ноћима, вејавици и олуји ереметашко звоно звонило је из свег маха да би довело залутале путнике. Најзад, на великим друмовима, нарочито у близини мостова, не беше ретко наћи гостионице исте врсте, где се лактовима гураху хаџија и трговац[139]).

Међутим у нашим земљама за време Немањића наш путник није имао толико страховати као на Западу. На свом истина мучном и спором путовању по српским земљама каравани су, знајући да их штити владалачка гарантија и одговорност жупе или села ако им се учини на преноћишту, или у опште на путовању, каква штета, слободно ноћивали у шуми, поред реке и извора, на ливадама, где су се могли лепо одморити и коње нахранити. И данас, особито кад је лепо време, наше кириџије воле да заноће и проведу ноћ у пољу[140]). Можемо и замислити каква су то била преноћишта наших средњековних каравана. Пластичну слику рембрантског манира пружа нам г. Dr. Цвијић у опису преноћишта македонских кириџија: „Све што им је потребно носе на колима, и храну за стоку, те су тако независнији од ханова, него кириџије са коњима и мазгама. За то и свраћају у ханове готово једино при рђавом времену. Иначе преноће у пољу поред пута. *Обично начине кару од кола, унутра наложе ватру, око ње леже, чуче, седе и тако проведу задовољно и*

[139]) Види Lavisse-Rambaud, Hist-Générale t. II c. 489.

[140]) У нар. песмама: »Подигле се кириџије младе, они возе Грке и Бугаре; на Косову конак учинише. Вечерале кириџије младе. вечерали, пак су ожеднели, они траже воде по Косову«. Вук, Пјесме књ. II с. 315.

живо целу ноћ; при томе се готово непрекидно пуши и пије црна кава"[141]).

Један велики караван са богатом прекоморском трговином појавио се на граници српске царевине, и затражи да уђе у Србију: одмах га стража српска прихвати и спроводи га до прве страже, и караван је од страже до страже путовао, док није дошао, где је намислио робу продати; за штету одговорни су били ћефалија и стражари који су друм чували[142]). „Кад се догоди да на преноћиште у неко село ноћу дођу трговци, а управник или господар онога села не пусти их да у селу преноће, тај господар или управник и село дужни су све накнадити што би путник изгубио, зато што га нису у село пустили"[143]). Таквих гарантија путнику и старање саме државе чак о преноћишту каравана ми у XIV в. не налазимо на Западу. За време Турака трговац није смео заноћити у пољу; о акшаму већ је он у хану и каравансерају и не зна да ли ће га дан жива затећи. У XVI и XVII в. и дипломатски посланици ноће у прљавим каравансерајима или траже гостопримства у српским колебама. А наш цар Душан наређује за дочек тих страних посланика: „Поклисар који иде из туђе земље ка цару, или пак од господина цара ка својему господину, где дође, ма у чије село, да му се одаје част, да му је све довољно, и да обедује или вечера, па да иде напред у друга села"[144]). Путник је могао рачунати и на српско гостопримство[145]); одличније

---

141) Етногр. Зборник књ. IV с. XXXIV п. 1).

142) Законик § 160. с. 125.—126.

143) Id. § 159. с. 124., 212.

144) Id. § 133. с. 101.

145) О том примању путника види код Вука, Срп. Рјечник с. 320. кр̀чма. — У пирот. округу сматрају као особиту срећу када путник намерник наиђе на славу; грех би било таквог путника не угостити.

путнике често су дубровачке колонисте примали у својим кућама[146]), а наши бели манастири у зеленим горама радо су примали путнике намернике. У XVI и XVII в. без обзира на веру и народност путници свраћају у ман. *Милешеву*, где их оци лепо примају[147]).

Али трговац и путник није био остављен српском гостопримству, него је могао наћи и по градовима и по селима преноћишта у гостионицама. У XIV и XV в. постоје и уредбе о тим гостионицама, које су се онда звале *станови*, а гостионичари — доцније ханџије — *стањани*. Да је тих станова било и по селима, показује Нићифор Грегора, који 1327. г. бележи: „Дошавши у село (sc. српско), ми смо се разишли и разместили по гостионицама, као да смо били избачени после буре у неко пристаниште"[148]). За време цара Душана ми у Србији налазимо уређене станове са одговорним стањанима. Цар је наредио у Законику: „Градови нису дужни подносити станарину; с тога ко иде из околине, да иде ка гостионичару, био мали био велики, и да му преда коња и све што има, што ће гостионичар потпуно сачувати. А кад се гост крене натраг, гостионичар је дужан да му преда све што је примио; ако ли му буде што недостало, све да му плати"[149]). Вероватно да су за преноћиште стањани и у Србији као и у Босни нешто наплаћивали. Босански краљ Тома јавља Млецима: „да ће се наредити да у сваком делу нашег краљевства, у који ће долазити споменути Млечани, поданици и верни млетачки, имају домове за своје

[146]) Унгнадово посланство ноћило је 1572. у Софији у кући неког Дубровчанина. Rad CXII с. 218.—219.
[147]) К. Н. Костић, Тргов. центри с. 195.
[148]) Срећковић, Историја књ. II с 291.
[149]) Законик с. 222.

пребивање, а да плаћају што буде прилично"[150]). У Србији за владе Хребељановића и Бранковића нико никога није смео покренути са заузетог места у стану: „И где Дубровчанин одседне на стану, ако он буде ту одсео пређе, да Србин не може ту стати без његове воље"[151]). Г. 1405. помиње се један *стан* у Приштини[152]).

Већ у почетку XIV в. у приморским нашим градовима налазимо *кр̀чме,* tabernariae, taberniae, tavernae, које су продавале, крчмиле, вино[153]). Дубровачке таберне после трећег звона ноћњег 1348. г. нису смеле више продавати вина, него су свеће гасиле и врата затварале[154]). По градском статуту од 1443. г. Бар је морао давати Млецима десетак од вина што се прода у крчми[155]). Можда наш народни песник мисли на те приморске таберне, кад спомиње „нове", „беле", „хладне механе", у којима су *„крчмарице младе"* (Јана, Јања, Мара, Јела) продавале вина, појиле и братимиле се са нашим јунацима из Сред. В.-а[156]). У дубровачким књигама спомињу се и *кр̀чмâр* и *крчмарица,* „tabernarius vel tabernatrix"[157]).

Како су изгледали ти наши средњевековни *станови,* из наших се споменика то не види. Г. Новаковић мисли да су били као и ханови[158]), који се сада и у Турској

[150]) Гласник XXXIII с. 178.
[151]) Mon. Serb c. 206., 208., 267., 270., 434
[152]) Законик.
[153]) Mon. Spect v. X c. 37. 123., 134., 159. »tabernaria que vendit vinum, t. que vendit vinum ad minutum; pauperibus bibentibus vinum ad tabernam«.
[154]) Mon. Spect. v. XIII c. 48.
[155]) Mon. Spect. v. XXI c. 173.
[156]) Вук, Пјесме књ. II с. 30., 31., 111., 120., 404., 405 и т. д.
[157]) Mon. Spect. v XIII c. 90. ..„quod nullus tabernarius vel tabernatrix vel aliquis vendens vinum —
[158]) С. Мораве на Вардар с. 18. — О хановима су писали A. Boué (Recueil, t. I c. 314.—315. — Turquie t. II c. 282.—285.) Хильфердинг (Боснія с. 64., 111.) и г. Новаковић; најбољи су описи код Буе-а.

губе под утицајем модерне цивилизације; али ја не мислим да су *каравансераји и ханови* једно исто, као што узима г. Новаковић[159]). У XVI в. на Царигр. Друму, по вестима путописаца, јављају се од Земуна до Цариграда на свима преноћиштима *каравансераји;* било их је у: Земуну, Београду, Гроцкој, Паланци, Јагодини, Параћину, Нишу, Белој Паланци, Пироту, Софији, Ихтиману, Пловдиву, Једрену и т. д.[160]). Било их је и у Сарајеву, Новом Пазару, Призрену, Скопљу, Ћустендилу[161]). У опште ближе Цариграду каравансераји су били и већи и лепши. Западни путници дивили им се као оријенталној новини, описивали их, цртали у својим путописима (као Швајгер)[162]). То су биле велике зграде, обично од камена, и путник је са својим коњем могао ту наћи само склоништа и преноћишта. Подизали су их богати Турци „из севапа“. У њима није било ханџија. — Сем каравансераја у XVI в. у варошима ближе Цариграду (најсеверније у Нишу) ми налазимо и такозване *„имарете“* или *„алмонете“*, а то су били заводи у којима је путник добијао бесплатно за 3 дана храну; те су заводе подизали великаши турски[163]).

---

159) С. Мораве на Вардар с. 18.

160) Rad LXXXIV c. 86.; CXXIX c. 29., 31., 51., 61.

161) Rad LVI c. 20., 99.; LXII c. 99. — Jireček, Bulgarien c. 366., 474.

162) У Salom. Schweiger, Ein newe — Reissbeschreibung aus Deutchland nach Constantinopel und Jerusalem. Nürnberg 1639. на с. 40. налази се једна врло проста слика каравансераја: зграда четвртаста, врата на улазу допиру до крова унутрашње зграде; унутра на узвишеним седиштима седе људи а испред њих коњи за ногу привезани за земљу, покривени или са зобницом. На 52 је страни слика цариградског каравансераја: права четвртаста тврђава са 4 улаза; двоспратна зграда; при земљи у коњушници са малим прозорима коњи; горњи спрат има ходник; из ходника улази се у поједине собе које с поља имају прозоре, свака соба има димњак и кубе; на улици на првом спрату дућани; двориште калдрмисано, на средини бунар ограђен и поред њега дрво.

163) И данас у Охриду одржао се један алмонет, где се два пута преко недеље раздаје сиромашнима нешто јестива. Сборникъ Соф. 1901. с. 17.

Ми не мислимо овде расправљати о каравансерајима и алмонетима, што мислимо учинити у нарочитој расправици. Али мислим да се овде може поставити питање, да ли је у опште на Балканском Полуострву било тих каравансераја и имарета и у Ср. В.-у? Или су те установе са собом Турци донели? — Ја мислим да их је било и то вероватно само у Византији. И по самом називу види се да су установе оријенталне[164]). У X и XI в. арабљански каравани одмараху се под палмама поред извора и бунара у оазама или у каравансерајима[165]). Т. Спандуцинија, који нам је оставио лепе описе каравансераја и алмонета, бележи за султана Мухамеда II да је 1453. г., одмах по заузећу грчке престонице, подигао у Цариграду болницу и имарет, где је путник са својим коњем могао добити храну и преноћиште за 3 дана, а да ништа не плати; у том заводу виђали су се учени људи где студирају и предају[166]). — Као неки алмонет XVI в. установио је и наш краљ Милутин. По краљеву биографу АЕ. Данилу II краљ је у Цариграду на Продрому установио „ксенодохију звану болница“, где је наместио мноштво одара и на њима мекане постеље за болеснике; тој болници краљ приложи приходе од многих села; нађе веште лекаре, који ће болеснике него вати и давати им све што заишту; сваки дан се пред

---

[164]) По Tavernier-у у Персији се у XVII в. налазили каравансераји, али су они били многобројнији и већи него ли у Турској.

[165]) Lavisse-Rambaud, Histoire Générale t. I c. 779.

[166]) Sathas, Documents c. 243. Турци су сматрали као богоугодно дело подизати мостове, изводити воду и чесме, градити каравансераје и алмонете. О томе Спандуцинија, познат са своје верске и националне толеранције, бележи: „Et generaliter questi Turchi, si li signori piccoli come li grandi, non studiano in altro che in edificare chiese et hospitali et molto ben dotarli et in far fabricar hosterie per alogiar li viandanti, conciar ponti, edificar stuphe et molte altre cose pie et elemosine de sorte, che io iudico la natione turchesca senza comparation alcuna esser piu elemosinaria che li nostri christiani in queste parti«.

ту болницу износило изобила вина и хлеба и других различитих јела, те се довољно даје убогима и странцима и свакоме који је у потреби[167]).

Напомена. — Изгледа ми да је у нашем народу од старине остала једна установа, која се данас готово изгубила и која чини прелаз од каравансераја ка хану. Х. Пуквиљ нашао је између Пљеваља и Пријепоља на једну гостионицу без ханџије: унутра спремљена дрва, кафа самлевена, џезве на огњишту; путници заложе ватру, пеку кафу и при поласку у пањ спусте нешто новаца; с времена на време господар хана дође и покупи из пања новац[168]). Причу о таквом хану у селу Криваји у шабачком округу забележио је г. Милићевић[169]), а онакав исти хан какав спомиње Пуквиљ налази се по извештају М. Радмиловића и на Газиместану на Косову[170]).

Град, трг, панађур и трговачке колоније. — У нашим средњевековним споменицима насеља се називају: *град, трг, варош, место, село, катун* и *стан*[171]). Насеља у данашњем значају града зову се поглавито двома именима: *град* и *трг*. Прави град по схватању Фистел де Куланжа[172]), urbs, civitas, città,

---

[167]) Ђ. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских, Загреб 1866. с. 134.—135. Упор. Ст. Новаковић, Срби и Турци с. 74. — Такве установе сретамо у XVI в. и код Турака, јер Спандуџинија (Sathas, с. 242.) бележи: „fanno (Turci) etiam delli hospitali per aloggiar infirmi, et fannoli molto bene medicare, et puol a alogiare chi vuol, etiam che nos sia finfirmo per tre giorui in ditti hospitali et havere le spese, ciò pane, carne и т. д

[168]) Чуп. Год. књ. II с. 273.

[169]) Србија с. 425. n. 3. »У том селу био је мејанџија, који би јутром судове напунио пићем и оставио на мехени, да пије ко прође и да на ћепенку“.

[170]) На овај извештај наишао сам, са свим случајно у једном дневном журналу.

[171]) Ђ Даничић. Рјечник књ. I с. 102., 231., 443.; књ. II с. 106.; књ. III с. 103., 312.

[172]) Lavise-Rambaud, t. I с. 6. »un ensemble d'hommes habitant un teritoire qui a un centre urbain de gouvernement“.

cité, са градским статутом и територијом, аутономијом и муниципалним установама, установу коју је Римско царство предало Ср. В.-у[173]), такав град ми налазимо у нашим приморским општинама, као што су били Дубровник, Котор, Бар, Будва, Драч. У унутрашњости пак српских земаља град није био само одбрана жупе, кланца, пута (arx, opidum, castello, castruma), него и политички центар своје жупе, средиште у које се стицао сав живот жупе. И данас у нашем народу није заборављено старо значење града као насеља изван градских зидина (тврђаве). Град се у значењу увек издваја према селима и осталој жупи[174]). Дакле град у Ср. В. у, како то г. Новаковић схвата, значио је не само утврђење, него и утврђење и насеље у њему и око њега[175]). Било је у нашим земљама и градова без градског насеља, правих тврђава, у којима су биле посаде под кастеланима или ћефалијама, и које се, као и на Западу[176]), у латинским споменицима зову обично castra. Такве тврђаве били су ови градови: *Соко* (на дубр. територији), *Клобук* и *Мичевац* (у жупи Врму), *Кључ* (у близини Гацкога и Црнице, где су се бавили војвода Сандаљ и херцег Степан)[177]), *Кукањ* (у долини Ћотине), косовски кастели у којима су се Немањићи бавали као: *Врхлаб, Некудим, Неродимље* (ту су били летњи владалачки дворци), *Јелеч*, јака тврђава *Звечан*, па онда *Сталаћ* (о коме Брокијер бележи

---

173) Id. t. II c. 411.

174) Ово се разликовање особито види у Законику у чл. 60., 142, 145., на пр.: „Цара сваки да сели („диже) куда иде, сваки град до жупе, жупа до жупе, и опет жупа до града“, — којима је царство ми дало земљу и градове“.

175) Град, трг, врош с. 3.—4.

176) Lavisse-Rambaud, t I c. 411.

177) Jireček, Handelsstrassen c. 75.

да има велику градску кулу као donjon)[178]), *Сребрник* и *Бобовац* у Босни и др. Такве су тврђаве штитиле рударе, дубровачке колонисте, манастире; често се под њима налазе и царинарнице, као под *Дањем, Врātарем, Враāцем*. Насеље изван градских зидова зове се доста различито: *тр̄г* (mercatus), *йодграђе* (suburbium), *месшо* (locus), од XV в. *варош*, а за време Турака *йазар*. У споменицима се увек јасно разликује „burgum“ од „castellum“-а. Испод М. Требевића, на путу из Сарајева у Прачу, налазио се у XV в. град *Кодидел* или *Сшари Град*, који већ у пол. XV. в. беше у турским рукама. Босански краљ Тома нападе 1459. г. на „locum Chodidicum nuncupatum“ (место звано К.) и „burgum“, који велики бејаше и пун народа, попали, а народ нешто поубија нешто у ропство одведе; град („castrum“) звани Chodiech освоји“[179]). *Врандук* у Босни беше у XV в. тврђава (castrum) са мацарском посадом; и 1410. г. дивља мацарска солдатеска из Врандука нападе на мирну дубровачку колонију „sub castro Vissochi“ (у Подвисоком), па Дубровчани бише опљачкани, израњавени и неки одведени[180]). — Испод акрополе, чија је посада штитила цело насеље, налазиле су се куће становника тога места, дубровачка колонија и њихови дућани. Често у подграђу имају властела и владаоци своје куће и дућане[181]). На простору између тврђаве и предграђа (по данашњем називу) скупљао би се народ из жупе на пазар, вашар, састанке, светковине, судове и зборове[182]); то се место у лат. споменицима зове: »forum sub ca-

---

[178]) Чуп. Годишњица књ. XIV с. 53.
[179]) Mon. Spect. v. XXIII c. 239. — Исто у: Thallóczy-Gelcich, c. 618.
[180]) Id c. 91., 95. — Id. c. 191.—192.
[181]) Споменик III с. 4.
[182]) Rad XCIX c. 106.—107. (Rački).

stro"[183]) или „platea publica"[184]). У подграђима, по Буркардову сведочанству (1332. г.)[185]), биле су куће и дућани од брвана и дрвета; камених кућа и дворова било је само у приморским градовима, у којима се и на грађевинама осећао утицај италијанске културе. У случају рата и напада на град, дрвена подграђа за часак би букнула у пламен, а становништво би се повукло у тврђаву, одакле се заједно са посадом бранило[186]).

Даље расправљање о граду и тргу ја овде намерно прекидам, јер је о томе писао г. Новаковић[187]); али ја ћу овде додирнути једно питање, о коме г. Новаковић није говорио. Важно је питање: да ли је у нашим земљама изван приморја било и пре XIV в. великих многољудних градова. И ако г. Мијатовић има са свим негативно мишљење[188]), ја бих тврдио да их је било, јер о томе имамо поуздане („веродостојне") спомене. Најбољи нам је доказ К. Порфирогенит, који (у X в.) у српским земљама наводи „велике *насељене* градове", „urbes habitatae magnae", „oppida quae habitantur." Тако у Србији наводи: *τὸ Δεστινικον*[189]), *τὸ Τζερναβουσκεή*[190]), *τὸ Μεγυρέτους*[191]), *τὸ Δρεσνεήκ*[192]), *τὸ Λεσνηκ*[193]),

---

[183]) Краљица Јелисавета и Марија 1. Маја 1385. г. на дубровачку жалбу наређују да не доносе више далматински трговци соли на продају „ad forum sub castro Brostanik S. Michaelis appelatum" Thallóczy-Gelcich c. 107.

[184]) Jireček, Handelsstrassen c. 4?.

[185]) »Зграде и дворови, како краљевски тако и осталих племића, саграђени су од брвана и од дрвета; нити ја тамо где видех дворе или куће од камена или од земље, мањ у латинским градовима на приморју«. Чуп. Год XIV с. 32.

[186]) Jireček, Handelsstrassen c. 44.

[187]) Град, трг, варош. К историји речи и предмета који се њима казују. Наставник за 1892. г. 1.—17.

[188]) Гласник XXVI с. 189.

[189]) Јиречек (Hstr. с. 33.) тражи овај град у области Сенице.

[190]) Неодређено место.

[191]) Јиречек (Hstr. ч. 33.) тражи га на саставу Пиве и Таре, у Самобору или Соколу.

[192]) Јиречек (Hstr. ч. 33.) Пљевље (Брезница).

[193]) По Шафарику, Mon. Spect. v. VII 415, Лешница.

τὸ Σαληνές[194]); у Босни: τὸ Κάτερα[195]), τὸ Δεσνήκ[196]); у Захумљу: τὸ Σταγνον[197]), Μοκρίσκίκ[198]), τὸ Ἰοσλή[199]), τὸ Γαλουμαήνικ[200]), τὸ Δοβρισκίκ[201]); у Требињу и Конавлима: ἡ Τερβουνία[202]); τὸ Ὅρμος[203]), τὰ Ρίσενα[204]), τὸ Λουκάβετε[205]), τὸ Ζετλήβη[206]); у Дукљи: τὸ Γράδεται[207]), τὸ Νουγράδε[208]), τὸ Λοντοδόκλα[209]); у Неретви (Паганији): τὸ Μόκρον[210]), τὸ Βερούλλια[211]), τὸ Ὄστρωκ[212]), и ἡ Λαβίνετζα[213]). Још у Захумљу К. Порфирогенит спомиње и градове: τὸ Βόνα и τὸ Χλούμ[214]). — У XI в. *Рас* и *Лийљан* помињу се као градови насељени; *Рас* или *Раса* [ἡ Ράση] био је утврђен византиски град према Србији[215]); у првој половини XI в. (у повељи цара Василија II) на простору данашње Србије помињу се: Београд, Браничево, Ниш као знатнија места[216]). И у XII в. по унутрашњости било је многољудних трговачки градова. Едризи познаје Београд као добро насељен и на-

194) Соли.
195) Котор близу Сарајева.
196) По Шаф., Mon. Spect. v. VII 413., Тешањ.
197) Стон.
198) Непознато.
199) Село Ошље код Стона. Шаф.
200) Непознато.
201) Дабар.
202) Требиње.
203) Врм или Клобук.
204) Рисањ.
205) Непознато.
206) Неодређено.
207) Неодређено.
208) Јиречек, Hstr. 21. тражи га на Превлаци.
209) Неодређено.
210) Макарска.
211) Између Омиша и Макарске.
212) Дан. Заострог.
213) Близу ушћа Неретве.
214) Mon. Spect. v. VII c. 407. τὸ Βονα је Благај.
215) Jireček, Handelsstrassen c. 32.
216) Jireček, Heerstrasse c. 76.—77.

предан град са великим црквама, Браничево као богат трговачки град, а Ниш као велико трговачко место, где се јевтино могло живети[217]). У XII в. *Дабар*, са владичанским манастиром Св. Николе, беше знатно тржиште; Едризи га спомиње као доста насељен и добро утврђен град Bania на реци Lina (Лиму)[218]).

Интересантно је значење *шрга*. По Даничићу трг у нашим споменицима значи: „mercatus sive nundinae (трг или пазар), forum (тржиште или пијаца, чаршија), oppidum nundinarum (варош, трговиште), merx (роба, еспап) и mercatura (трговање)“[219]). Сталних трговa било је у подграђу или вароши[220]); таквих сталних тргова било је и на пристаништима, бродовима или поред каквог гласовитог манастира, који је и тргу давао име, као Св. Срђ на широком броду[221]). У споменицима се јављају *шргови* и по селима[222]). Можда су то били недељни пазари по селима, као што узима г. Новаковић[223]), или су, пак, то били годишњи тргови у селима о сеоској слави (у пиротском округу често села имају славу сеоску одвојену од црквене).

Сем тих сталних тргова по српским земљама било је и привремених тргова тзв. *панађура* или *панајира* или *панагира,* према грчкоме *πανήγυρις*[224]). И по називу може се видети да је та установа пренесена из Византије, где су панађури били много развијени. Приликом праз-

[217]) Id. c. 84.—85.

[218]) Jireček; Handelsstrassen c. 32.

[219]) Рјечник књ. III с. 312.—314. Превод у Новаковића Град, Трг, варош с. 10.

[220]) Краљ Тома 22. Авг. 1446. год. даде Драгишићима „град Кључ и варош Поткључ.“ Mon. Serb. c. 566. Из овога се примера види да се у XV в подграђе звало варош.

[221]) Св. Срђ зове се у споменицима и portus и scalla.

[222]) Даничић, Рјечник књ. III с. 313.

[223]) Град, трг, варош с. 7.

[224]) Даничић, Рјечник књ. II с. 273. — Jireček, Bulgarien c. 222.

ника Св. Димитрија, моћног заштитника града, силни трговци из многих земаља (Шпанци, Италијани, Француви, Бугари, Срби) долажаху у Солун на вашар[225]). У опште цео Средњи Век био је лепа епоха вашара, које је модерна цивилизација учинила некорисним, па ипак изгледа да су се обновили у облику изложаба. У Средњ. В.-у све су их земље у Јевропи имале[226]). Код нас се панађури јављају већ у почетку XIV в.; место где се *пӑнађӯр* држао звало се *панагиришще*, као и данас *(панађӯрӣште)*[227]). Али у нашим земљама није било панађура само поред цркава и манастира, у црквеној или манастирској порти, у данашњем значењу сабора[228]), него их је било и по трговима, као данашњи вашари. Краљ Милутин приложи (око 1314. г.)[229]) Грачаници „трг панађур“ о Благовестима[230]). У повељи манастиру Св. Богородице у призренској епископији краљ Дечански вели: „И поставих панађур да се збира месеца септембра 8. дана, на дан рођења Св. Богородице... и на овај панађур да иде сваки, или је Грк или је Латинин, или ко му драго, да га нико не задене, и ако је коме дужан и велики дуг; него да сваки који тргује походи (панађур) слободно; ако ли ко хтедне коме забавити, или који метеж или бој да подигне, да плати краљевству ми вражду“[231]).

---

225) Lavisse-Rambaud, t. I c. 674. — Heyd, Bd. I c. 269.

226) Lavisse-Rambaud, t. II c. 502.

227) Вук, Срп. Рјечник с. 502. У Пироту панађур се зове »пӑнајӥр“ а место вашара „панађурӣште«.

228) У Вука, Рјечник с. 408.: „Код гдјекојих намастира скупи се (кад је лијепо вријеме) о Благовјести, о Цвијетима, о Преображењу и о Госпођама, по неколике хиљаде сабора. Ту продају трговци различну робу, крчмари крчме вино, ракију и јабуковачу: месари пеку јагањце, овце, козе и свиње, те продају месо; ту се састају кумови, пријатељи и познаници, и договарају се о свачему“.

229) Чуп. Год. књ. III с. 438.

230) Mon. Serb. с. 566

231) Гласник књ. XLIX с. 264.

О панађуру у Законику нема спомена; али Стев. Душан дао је Дубровчанима и гарантију да могу слободно долазити и на панађуре[232]). Кнез је Лазар дао Раваници „панађур Петров (т. ј. о Петрову дне) у Сталаћу, панађур Спасов под манастиром, панађур Св. Петке на Дунаву пролетњи и два панађура у Мачви у Подгорици, Св. Ђорђе пролетњи и јесењи"[233]). Манастир је, дакле, имао приходе од 5 панађура. Панађура је било и у XV в., па су се и данас одржали. Деспот Ђурађ потврди челнику Радичу (1428—1429.) „трг Дебрц и панађур о празнику Св. Панталејмона"[234]). — За време Турака панађури су били јако развијени[235]). У Пироту је некада вашар трајао читав месец дана, а ваљевски је панађур спадао у ред највећих вашара на Балк. Полуострву и држао се трипута преко године[236]).

Систем феничанске и јелинске трговине био је колониски; такав је систем готово остао и у Ср. В.-у. На Леванту су биле многе „франачке" колоније. По српским земљама по трговима и рударским пределима биле су разасуте густе дубровачке колоније и факторије[237]). Свака је дубровачка колонија имала своју цркву и гробље[238]), а по већим местима консулат[239]) и трговачки суд

232) Mon. Serb. с 120.

233) Даничић, Рјечник књ. II с. 273.

234) Споменик III с. 3.

235) Судећи по извештајима Dr. Брауна (1669.) и франц. консула Васа (1812.) тип турских вашара био је од прилике такав какав се и данас виђа у новоослобођеним крајевима. Споменик IX с. 39.

236) К. Н. Костић, Тргов. центри и друмови с. 310.—311.

237) Под средњевековном трговачком факторијом једнога народа има се разумети црква тога народа и око те цркве нека просторија за стовариште еспапа и станиште трговаца. Гласник XXXIII с. 204.—205.

238) Rad VII с. 184.

239) Дубровчани пишу: „ми смо написали преко консула нашим Дубровчанима, који су по свој српској земљи". Пуцић I с. 62., 63.

или веће[240]). За владе краља Дечанскога Дубровчани су имали ђенералног консула на краљеву двору у Сврчину[241]). А за владе краља Душана, 1332. г., Дубровчани закључише као неку конвенцију, да би што боље штитили своје трговинске интересе, а и ради боље организације својих многобројних рударских и трговачких колонија. У Призрену, где су онда имали највећу колонију у Србији, Дубровчани установише ђенерални консулат. По жељи призренских Дубровчана тај је консул у Призрену стално становао, а кад би потреба захтевала, или на позив дубровачких трговаца, ишао је и на краљев двор у Сврчину близу Приштине и на остале српске тргове. И поред тога он је имао два пута годишње обићи све српске тргове на којима је било Дубровчана, а на томе путу није смео више провести од месец и по дана. Он је имао права, без апелата, казнити Дубровчане за преступ и кривице, а са двојицом незаинтересованих трговаца судио је дубровачке спорове и парнице. О већим парницама и тежим питањима морао је писати кнезу и већу у Граду. У осталом имао се по свему управљати по заповестима из Града. Нити он, нити ма ко од његове послуге, није смео учествовати у каквој трговинској спекулацији. Служба му је трајала годину дана. Плата му је била 400 хпп., а морао је издржавати 4 коња и 3 слуге; плата му се издавала из царинских прихода[242]). Такве уредбе дубровачких консулата веро-

---

240) Обично две судије „due çudesi".

241) 17. Окт. 1325. г. Вел. Веће решава: „quod unus bonus nobilis eligatur pro consule mercatorum Raugii, (qui) moratur in curia dom. regi Urosii". Mon. Spect. v. XIII c. 318.

242) Mon. Spect. v. XXVII c. 105.; v. XXVIII c. 152.—153.; v. XXIX c. 284., 342.—343. Изгледа да су дубровачки консули у Италији имали већа права. По повељи сицилиске краљице Јованке II од 10. Авг. 1425. г. дубровачки су конзули у Пуљи имали власт да решавају грађанске парнице не само између Дубровчана, него и из-

ватно да су остале и у XV в. — Као веће дубровачке колоније по српским земљама спомињу се у Ср. В.-у.: у Трговишту близу Новог Пазара, у Св. Срђу, у Призрену, Плани, Брскову, Руднику, Габели, Подвисоком, Кучлату, Митровици (у Срему), Трепчи, Вучитрну, Приштини, Скопљу, Београду, *Новом Брду* и другим местима. — У XIV в. у Призрену се налазила многољудна дубродубровачка колонија, дубровачки консулат и две католичке цркве. За заштиту своје призренске колоније Дубровчани су од краља Стев. Дечанског, па за тим и од самог краља Душана, тражили да им се да на чување — призренска акропола (castrum Presren, castellum Prisarinum)[243])! — Брсковска дубровачка колонија била је састављена од првих дубровачких фамилија; у Брскову су Дубровчани имали консулат, који је био најстарији дубровачки консулат у Срп. Земљи; по пропасти Брскова, у првој пол. XV в., дубровачке се колонисте разиђоше у Призрен, Ново Брдо и друга места[244]). — У Сребрници су Дубровчани имали многа непокретна имања[245]). — На Руднику, где владаху исти царински

међу Дубровчана и других људи; ни један Дубровчанин није могао бити позван због грађанских ствари ма на који трибунал или кирију, него само код дубровачког конзула; дубровачки консул могао је држати свога писара и слугу, којима је било допуштено оружје носити; консул је судио повреде без крви; имање Дубровчанина умрлог без тестамента и без наследника остаје за месец дана код консула, док се види, да ли ће бити каквог наследника; да Дубровчани који се ту налазе у одсуству консула другога изаберу на његово место; ако би се који Дубровчанин успротивио наредбама свога консула, консул може преко краљичиних чиновника да га затвори. Mon. Spect. v. XXI c. 36.—37.

243) Mon. Spect. v. X c. 184; v. XIII c. 339, 342 26. Окт. 1332. Cons. Rog.. quod... comittatur ambaxatoribus Ragusinis, qui ire debent ad d. Stephanum regem Raxie, de implorando ab eo castrum Presren in custodia pro securitate mercatorum nostrorum conversantium in Prisren.

244) Jireček, Handelsstrassen c. 69.—70.

245) Краљ Матија 14. Дец. 1463. потврђује неким Дубровчанима, унуцима Дабиживa Латинице, велика имања у Сребрници и о-

закони као и на брсковском јаку[246]), Дубровчани имаху јаку колонију и многе дужнике[247]), а сем тога и консулат[248]). — Дубровачка колонија у Митровици (у Срему)[249]) 1376. г. добила је консулат, 2 судије и самостално решавање спорова Дубровчана у Митровици и у близини[250]). — Највећа дубровачка колонија у XIV и XV в. налазила се у Новом Брду, па је та новобрдска колонија заповести из Града разашиљала околним колонијама[251]). На Руднику дубровачке колонисте у случају домаћих немира или напада непријатеља затварали би се у оближњој тврђави *Острвици*[252]). А Ново Брдо у XV в. од Турака бранили су поглавито Дубровчани. Још за заштиту Новобрђана служио је и „vallum Priesrinac“[253]).

У својим колинијама Дубровчани су већ у XIII в. имали сталне *дућане,* који су у XIII и XIV в. нази-

колиhи „in montibus, curribus, fodinis, molendinis et domibus, nec non villis annotatis habitas et existencia“ Thallóczy-Gelcich c. 621.—622.

[246]) Краљ Милутин уговара са Дубровчанима: „и како им је закон у Брскову од испрва, тако да им је и у Руднику, а другога новог закона да им краљевство не постави“. Mon. Serb. c. 52. Уп. Mon. Spect. v XXIX c. 14.

[247]) Тргов. центри и друмови. с. 289.

[248]) Mon. Spect v. XXIX c. 133. Јан. 1318. Min. Cous. Clime de Goze factus fuit consul mercatorum de Ragusio morantium in Rudinicho.

[249]) Sanctus, Santo Dimitrio у дубр. књигама.

[250]) Mon. Spect. v. XXVIII c. 114., 152.—153.

[251]) Jireček, Handelsstrassen c. 56.

[252]) У Јан. 1324. год. Дубровчани се из рудничке колоније под Менчетом Менчетићем (вероватно због рата између Владислава II и Стевана Уроша — Дечанског) затворише у Островици (Ostravicha), и краљ Урош затражи обавештења од Дубровчана због оваква Менчетићева понашања, и да Дубровчани нареде Менчетићу да му преда тврђаву. На то Дубровчани одговоре краљу да је то Менчетић учинио сâм на своју руку, без икакве заповести из Града, али да је то свакако учинио да би спасао своје људе; да се у тврђави не налазе само Дубровчани него и српски великаши, а они ће са своје стране послати посланике да извиде ту ствар. Mon. Spect. v. X c. 109.—113.

[253]) Thallóczy-Gelcich c. 329.

ватно да су остале и у XV в. — Ка
колоније по српским земљама спомин
у Трговишту близу Новог Пазара,
рену, Плани, Брскову, Руднику, Г
лату, Митровици (у Срему), Тре
Скопљу, Београду, *Новом* *Б*
У XIV в. у Призрену се
дубровачка колонија, дуб
личке цркве. За зашти
бровчани су од краљ
самог краља Душан
— призренска
Prisarinum)[243])!
је састављена
скову су Ду
старији д
Брскова.
разиђо
У Ср *кривавно*
им

... к

ж
су
да
та-
ил-
лаз
про-
ћане

ло српским зе-
...ли везе преко плаћених
... *књигоноше*[263]), *листоноше*[264])
), или пак лат. и итал. називом: cur-
...ores, corradores, curieri, chorieri, choreri[266]).
да су то и у нашим нар. песмама „поште

[254]) Даничић, Рјечник књ. I с. 514., Пуцић, Споменици I с.
„кућа где се продаје".
[255]) Даничић, Рјечник књ. III с. 168.
[256]) Mon. Spect. v. XIII c. 354.; XXVII c. 36., 37.
[257]) Споменик XI с. 73.
[258]) Mon. Spect. v. XXI c. 14. 1301. „quod nullus homo dom. regis bullabit domos mercatorum in mercatis d regis, nec mercaçiones ipsorum mercatorum per domos suas". Уп. Mon. Serb. c. 52. „и куће да им се не печате ни од краља ни од властеле".
[259]) Споменик XI с. 80.
[260]) Id. с. 73.
[261]) Klaić, Povjest Hrvata sv. II d. I c. 40.
[262]) Гласник XXVI с. 27. „Различне дућане близу царских врата цар даје ман. Св. Јована Маникејског."
[263]) Пуцић, Споменици књ. I с. 174.
[264]) Id. с. 54., 65.
[265]) Даничић, Рјечник књ. I с. 458.
[266]) Помиње се, Mon. Spect. v. X 105. „bastasius cursor".

че"[267]), „младе књигоноше" што односе „ситне, ъиге", „листове артије, „листове књиге си- олазећи на пут трговачки су курири пред Ве- заклетву, да ће у одређеном року предати у, а по некад су вршили писмоносне услуге нима, а већи дубровачки трговци умали оноше[269]). Важне трговачке депеше и вачки су курири носили на особит ловест, обмотана свилом и увоштеним стакло напуњено вином малвасијом [270]). У осталом су и сами понос- „књиге" (писма)[271]), обичај који

---

[267]) Вук, Пјесме књ. II с. 237.

[268]) Id. c. 437., 461., 571., 573. „Он начини књиге на колену".

[269]) Mon. Spect. v. X c. 48., 53., 121.; v. XIII c 224., 288.; v. XXVII c. 300; v. XXVIII c. 114. — Уп. Jireček, Handelsstrassen c. 69.

[270]) Rad CXVI c 29.

[271]) Споменик XI c. 78.

вани: *„куће“*[254]), *„стачуни“*[255]) или „stationes“[256]) или „clietche“ („клијетке“)[257]). Краљ Милутин наредио је био да нико не сме Дубровчанима „куће печатити“[258]). Кад би се на тргу куга појавила (честа појава и у самом Дубровнику), Дубровчани би своје куће напуштали док „морија“ прође[259]). Г. 1442. жале се Дубровчани да су им многи дућани у Србији поразбијани[260]). Вероватно да су ти дубровачки дућани били као средњевековни „стачуни“ у Хрватској: мале приземне зградице са двокрилним вратима, од којих се једно крило отворало за пролаз а друго подизало, те се на његову ћепенку роба продавала[261]). — Помиње се да је цар Душан имао дућане у Серу[262]).

Са својим колонијама и консулима по српским земљама Дубровчани су одржавали везе преко плаћених курира, који су се звали *књигоноше*[263]), *листоноше*[264]) или *књижници*[265]), или пак лат. и итал. називом: cursores, coratores, corradores, curieri, chorieri, choreri[266]). Вероватно да су то и у нашим нар. песмама „поште

---

254) Даничић, Рјечник књ. I с. 514., Пуцић, Споменици I с. 133., „кућа где се продаје“.

255) Даничић, Рјечник књ. III с. 168.

256) Mon. Spect. v. XIII c. 354.; XXVII c. 36., 37.

257) Споменик XI с. 73.

258) Mon. Spect. v. XXI c. 14. 1301. „quod nullus homo dom. regis bullabit domos mercatorum in mercatis d regis, nec mercaçiones ipsorum mercatorum per domos suas“. Уп. Mon. Serb. с. 52. „и куће да им се не печате ни од краља ни од властеле“.

259) Споменик XI с. 80.

260) Id. c. 73.

261) Klaić, Povjest Hrvata sv. II d. I c. 40.

262) Гласник XXVI с. 27. „Различне дућане близу царских врата цар даје ман. Св. Јована Маникејског.“

263) Пуцић, Споменици књ. I с. 174.

264) Id. c. 54., 65.

265) Даничић, Рјечник књ. I с. 458.

266) Помиње се, Mon. Spect. v. X 105. „bastasius cursor“.

књигоноше“[267]), „младе књигоноше“ што односе „ситне, сићане књиге“, „листове артије, „листове књиге сићане“[268]). Полазећи на пут трговачки су курири пред Већем полагали заклетву, да ће у одређеном року предати писмо адресанту, а по некад су вршили писмоносне услуге појединим грађанима, а већи дубровачки трговци имали су и своје књигоноше[269]). Важне трговачке депеше и тајне вести дубровачки су курири носили на особит начин: написана заповест, обмотана свилом и увоштеним платном, метала се у стакло напуњено вином малвасијом а запечаћено коситером[270]). У осталом су и сами поносници „за љубав“ носили „књиге“ (писма)[271]), обичај који се и данас одржао.

---

267) Вук, Пјесме књ. II с. 237.
268) Id. c. 437., 461., 571., 573. „Он начини књиге на колену‘.
269) Mon. Spect. v. X c. 48., 53., 121.; v. XIII c 224., 238.; v. XXVII c. 300; v. XXVIII c. 114. — Уп. Jireček, Handelsstrassen c. 69.
270) Rad CXVI c 29.
271) Споменик XI с. 78,

IX ИНСТИТУЦИЈЕ

У овом завршном одељку додирнућемо старе српске уредбе, законе и статуте поглавито из времена XIII—XV в. Правну страну оваквих питања морамо изоставити, јер је то изван круга наше професије. Ми ћемо, дакле, о старим српским институцијама говорити у онолико колико то има везе са трговином, а напред смо говорили о корпорацијама и еснафима[1]).

1. Преднемањићка периода.

Од последње четврти XII в. у српским државама почиње чвршћа државна организација. То је време од када и наши домаћи споменици почињу. И због тога историја нашег народа пре Немањића није тако пространа као од Немање. С тога ми не можемо поуздано знати каква је трговина била у преднемањићкој периоди. О дугом времену од пол. VII в. па готово до краја XII в. ми о трговини можемо говорити само са нагађањем и упоређењем са стањем трговине на Западу у том времену. Али ја се никако не могу сложити са г. Мијатовићем, који мисли да је трговина у преднемањићкој периоди била у српским земљама као и на Западу у времену државне дезорганизације и раубритерства[2]). Ми

[1]) Види с. 121.—132.

[2]) Трговачка политика српских краљева и царева. „Отаџбина" књ. III с. 497.—499.

у нашим споменицима налазимо наговештаје, по којима можемо судити, да су дубровачки трговци и у тој периоди по српским земљама лепо дочекивани, називани *„гостима“* (а позната је светиња гостопримства у Српскоме Народу), и што Дубровчани много настају да одрже те „старе законе“, који су им наплаћивали што је било „право“, „обичај“, — један је афирмативан доказ, да је неких трговачких закона било и у X и XI веку.

Ми не можемо поуздано знати када су трговци из приморских градова почели одлазити у унутрашњост наших земаља. По дубровачким летописима то је морало доста рано бити. Дубровачки хроничар Ј. Растић бележи да је г. 831. босански краљ Светомир начинио уговор са Дубровчанима на 50 г., по коме он је морао давати Републици годишње 50 волова и 500 овнова и 200 товара жита, да с Дубровчанима поступа у Босни као са домороцима, а са своје стране Република имала је краљу давати 14 лаката скерлета за један плашт[3]). — Већ 878. г. Дубровчани стварају погодбе са хумским и требињским жупаном, којима су по наредби цара Василија I Македонца плаћали по 36 нумизмата за винограде на српском земљишту[4]).

2. Слобода трговања.

Општи карактер наше средњевековне трговине био је — право слободног трговања: трговац је могао из наших земаља све извести а донети с мора свакојаке ствари. У почетку, то можемо поуздано казати, трговац

[3]) Mon. Spect. v. XXV c. 20.—21. „che il re fosse obbiigato mandar alla repubblica 50 bovi e 500 animali minuti, 200 some di biade, e i Ragusei dover esser trattati in Bossina, come se fossero nativi di quel paese; all' incontro la republica fosse tenuta mandar al re braccia 14 di scarlato per uso d'un mantello.“

[4]) Mon. Spect. v. VII c. 372.

није плаћао ништа на име царине или других дажбина; те дажбине почињу тек од Немањића. Једина дажбина, коју је трговац требао по својој вољи дати то је био поклон владаоцу; тај обичај остао је и у XIV в., само толико ограничен, да га трговац није *морао* дати, него ако је хтео. („Посилнога дара и узетија да нест“ !)[5]) Бан Кулин 29. Авг. 1189. г. допушта да дубровачки трговци могу слободно ходити по његовој држави, слободно, без бојазни, штете, плаћања, „осим ако му когод од своје воље да штогод као поклен“.[6]) Велики српски жупан Стеван Немањић зове дубровачке трговце да слободно долазе у његову земљу, да им се неће никакво насиље учинити, а да ми дају оно што је трговачки обичај у мојој земљи“[7]). Босански бан Матија 1240. и 1249. г. допушта „да по његовој држави Дубровчани могу ходити слободно и „пространо“ без икаква десетка или које друге дажбине«[8]). А хумски кнез Андрија отвара своју земљу дубровачким трговцима у свима њиховим „печалима“ (добитима)[9]), а по старом закону који су имали његови стари са Дубровчанима[10]). И Дубровчани, главни трговци по српским земљама, много настојаху да одрже те „старе законе“, „законе и уговоре за прве господе“, „уговоре и законе оца и деде, родитеља и прародитеља“, јер им

5) Mon. Serb. c. 147.

6) Mon. Serb. c. 2. — У Растића, Mon. Spect. v. XXV c. 62. „che non prenderebbe dazzio, o imposizione alcuna, delle robbe, portate dalli Ragusei nel stato suo«.

7) Mon Spect. v. I c 31. „Et ut veniant vestri homines per meam terram cum mercimoniis sine ullo timore. Et ut non sit eis nulla fortia, sed ut vendant et comparent libere. Et illud, quod est mercatorum consuetudo in terra mea, ut dent mihi“.

8) Mon. Serb. c. 28., 30, 33. У Растића: „senza dazj ed impositioni di decime ai mercanti secondo le antiche convenzioni. Mon. Spect. XXV., 89.

9) Мислим да печал значи добити овде, а не sollicitudo, као што значи у Дан. Рјечн. II, 297.

10) Mon. Serb. c. 24., 34.

ти старински уговори гарантоваху велике слободе, а за тим утврђиваху број тргова и царинарница.

Трговац могао је ићи ма на који трг, а могао га и обићи; нико трговца није могао задржати или му ма какве сметње чинити. На тргу је продавао и куповао како му у рачун иде, „како коме трг доноси", и нико му није смео пијачну цену одређивати. Особито је та слобода била огарантована Закоником, у коме је цар заштитио интересе трговаца на овај начин:

„Трговце, који иду по царевој земљи, да није слободан никоји властелин, или ма који човек, силом забавити, или пак разбити им купљу и динаре му силом наметнути; ко се пак нађе да му силом растовари или распача робу, да плати 500 пп." (чл. 118.)[11]).

„Ако ли који властелин задржи трговца да плати 300 пп.; ако ли га цариник задржи, да (и он) плати 300 пп." (чл. 122.)[12]).

„Да не сме властелин, ни мали ни велики, нити ма ко, задржати или заручити своје људе или друге трговце, да не иду на царске тргове; да иде сваки слободно" (чл. 121.)[13]).

„Забрањује се царском царинику да кога било омете или задржи, те да му своју робу прода у бесцење; свакоме су отворени и слободни тргови, и сваки слободно да носи своју робу куда хоће" (чл. 120.)[14]).

А 24. априла 1357. г. цар Урош овако загарантова дубровачким трговцима слободан пролаз: „и да им нико не сме забавити, нити их задржати, ни ја цар, ни патријарах, ни властелин, ни властеличић, ни кефа-

---

[11]) Законик с. 91

[12]) Id. с. 94. 219.—220.

[13]) Id. с. 93, 218.—219.

[14]) Id. с. 92.—93., 218.

лија, ни кнез, ни севаст, ни цариник, нити ма ко од владајућих"[15]).

Оваквих гарантија у XIV в. ми не налазимо на Западу, где су цариници измишљали хиљаду средстава само да повећају своје приходе[16]).

3. Царински систем.

За слободно трговање у Србији Дубровчани су плаћали Немањићима годишње извесну суму, која се звала *„српски или господски доходак"*; по једној повељи краља Владислава I доходак је примао и Немања[17]). По Растићу Дубровчани су плаћали тај доходак и за земљу коју су држали[18]). У ту суму улазила су, вероватно, она 72 нумизмата што Дубровчани од старине плаћаху за земљу требињском жупану и хумском. Краљ је Владислав I примао од Дубровчана на име дохотка 1000 перпера и 50 лаката чистог црвеног скерлета[19]). За владе Немањине, његова сина Стевана и унука Владислава Дубровчани су били ослобођени плаћања дохотка и свију царина за годину, кад би на мору помагали српскоме краљу[20]). Већ за владе краљева Драгутина и Милутина „доходак" је износио 200 пп.; плаћао се на Дмитров дан, због чега се звао и *свето-дмитровским дохотком*[21]). Дубровчани су га звали обично „tributum dom. regis", па су га прикупљали разрезом на имућније своје трговце[22]). Г. 1371. тражио је жупан Никола Алтомановић за се доходак, али му га Дубровчани не да-

15) Mon. Serb. c. 157.
16) Lavisse-Rambaud, Hist Gén. t. II c. 491.
17) Mon. Serb. c. 23.
18) Mon Spect. v. XXV c. 101.
19) Mon. Serb. c. 23.
20) Ib.
21) Id. c 50· и 53.
22) Mon. Spect. v. X c. 100.—101.

доше[23]). Постанком босанске краљевине тај је доходак прешао у руке босанских краљева, који су га примали све до пропасти Босне[24]).

Прве уредбе царинске Бугарска и Србија добиле су вероватно из Византије, где је царински систем још врло рано био необично развијен. У X и XI в. византиски цариници нису пустили никакву страну робу а да је не прегледају; оловни печати прикачени за дењке показивали су да је царина плаћена[25]). Извесни царински закони уведени су у Србији и Бугарској вероватно у првој половини XIII века. У Бугарској за владе цар Асена II налазимо *„закон о кумерки"*, и преко тога царинског закона Дубровчанима није се могла узимати царина[26]). Та је царина дубровачким трговцима била тешка, па с тога ми видимо да се Дубровчани старају да је се ослободе. Краљ Радослав 1234. г. обећа Дубровчанима, ако се буде вратио на престо, да ће дубровачке трговце ослободити од сваке царине[27]). А бугарски цар Михаило Асен 1253. г. уговори с Дубровчанима „да се њиховим трговцима неће више узимати ни *кумерак* („ђумрук") нити која дажбина ни у граду ни на сабору ни по селима, ни на мосту ни на рекама ни на путовима"[28]). Из ових се спомена може негативним путем закључити, да је у Србији и Бугарској било већ у пол. XIII в. царине, и да се наплаћивало и при улазу у град, на броду, на путу („попутнина"), на панађурима, при пролазу кроз кланац[29]).

---

23) Mon. Spect. v. XXVIII c. 115.—120.
24) К. Н Костић, Тргов. центри с. 161.
25) Lavisse-Rambaud, Hist. Générale t. I c. 675.—676.
26) Mon. Serb. c. 3.
27) Id. c. 19.
28) Id c. 37.
29) Id. c. 3.

Из наших се споменика не може разабрати колико су Дубровчани плаћали по српским земљама на име царине; али се може веровати да није прелазила 3%. — Бугарски цар Александар допусти 1352. г. Млечанима слободу трговања по Бугарској, само да плаћају на име царине 3 од сто[30]). При наплати царине на робу коју би странац донео у Дубровник, Дубровчани се држаху тога принципа, да странцу наплате толико царине колико плаћају у његовој земљи, а странци су у Дубровнику понајвише плаћали 3% ad valorem[31]). У XV в. Дубровчани су на турским трговима плаћали ђумрук на 100 аспара 2 аспре (2%), „по закону који влада у Једрену, Пловдиву и Кратову“[32]).

За владе краља Владислава у Дубровнику је био краљев цариник, коме су Дубровчани зајемчили безбедност; при извозу робе из Дубровника у Србију плаћало се нешто, обично 2%, на име царине, и српски је краљ имао право на један део[33]). А исто је тако српски цариник био у Дубровнику и за владе Немање, Краља Првовенчаног и краља Уроша[34]). Г. 1444. на „неретљанском тргу“ (Габели) седео је цариник краља Стевана Томаша и наплаћивао 5 дук. од сто на све што се донесе у Габелу[35]).

30) Mon. Spect. v. III c. 247. „dieno pagano de comerchio 3 per cento“.

31) Rad CXXIX c 98. (Dr. K. Vojnović, Carinski sustav dubrovačke republike).

32) Mon. Serb. c. 110.

33) Id. c. 32. „и цариник твој да стоји у нас невређен никако од нас, а што је твоје право да ти дамо све свршено“. Mon. Spect. v. XXIX c., 184., 190.

34) Г. 1243. Дубровчани се заклињу краљу Урошу I на пријатељство па му веле: »et tuus comerzarius stet in nostra civitate cum omni directura donec tibi placuerit, sicut stet in diebus avi et patris tui« Mon. Spect. v. I c. 64.

35) Mon. Spect. v. XXI c. 180.

Изгледа ми да цар Душан није хтео да мења старе царинске „законе“, јер је он 1349. г. наредио да дубровачки трговци плаћају „по закону, како су давали у родитеља и прародитеља царства мога“[36]). У Законику је само наредио, да нико не сме никакве штете или сметње наносити трговцу[37]). У пространој српској царевини трговцима је било врло добро, и Дубровчани код владалаца после Душана настоју да не буде више нових царинарница, него што су биле „у цара Стевана“[38]). Међутим нове су царинарнице подизане, јер су владалац и властелин могли подићи царинарницу где год су желели. Повељом, писаном у Сеници 29. септ. 1360. г., цар је Урош наредио да не морају плаћати царину на новим царинарницама, него само на оним које су постојале за владе његова оца[39]) Краљу Остоји 1399. г. Дубровчани се жале да на Леденицама[40]) узимље царину цариник кнеза Павла, а на Љутој другу цариник војводе Сандаља, због тога се од њихова града одвраћају људи босанске краљевине, па га моле да укине те нове царинарнице[41]). Гргур Вукосалић подиже нову царинарницу на Заблатку пред самим Стоном[42]).

У XIV и XV в. на Западу налазимо многе царинске дажбине: мостарину, бродарину, путну царину, обаларину, кантарину, меровину, тржну царину, дажбину за излог робе (droit d'étalage), дажбину за транзит (conduit)[43]). По г. Мијатовићу у српским су земљама биле три врсте царине: *путна, бродна* и *тржна царина*[44]);

---

[36]) Mon. Serb. c. 147.
[37]) Стр. 92.—94., § § 120. и 121.
[38]) Mon. Serb. c. 168., 183., 204.
[39]) Id. c. 168.
[40]) Царина према Бргату. Jireček, Handelsstrassen c. 74.
[41]) Пуцић, Споменици кн. I c. 23.
[42]) Id. c. 133.
[43]) Lavisse-Rambaud, t. II c. 490.—491.
[44]) Гласник XXVI c. 208.

али се ипак још по нешто плаћало. У XIII и XIV в. плаћало се па мостовима *мостарина*, а на бродовима *бродарина*. Црква Св. Петра на Лиму имала је добар доходак од лимског моста, а Раваница од неколиких бродова на Морави[45]). Млетачки су трговци били у Босни ослобођени бродарине, обаларине[46]), „данка трговине“[47]), „пролазног намета“[48]). — За транзит није се ништа плаћало. Истина за владе краља Уроша за неко кратко време Дубровчани су, пролазећи кроз Србију, морали најпре да даду „господски доходак“, па тек онда да иду у „туђу земљу“[49]); али су Дубровчани опет задобили право транзита. Доцније, за владе цара Душана и цара Уроша учињено је једино ограничење, да Дубровчани не могу оружја проносити кроз Србију у Бугарску, Бесарабију, Грчку, Босну и Маџарску; ако се Дубровчанин ухвати да проноси оружје, да му се одузме понето оружје[50]).

Цpraински приходи улазили су у финансије наших владалаца, и наши су стари владаоци по неку суму од тих прихода прилагали појединим црквама и манастирима. Обично су Дубровчани на једну, две или више година закупљивали у српским државама царину и разне друге дажбине, а по каткад чак и државне ковнице[51]). Закупнину су Дубровчани отплаћивали или новцем, „у

---

45) Споменик III с. 8. — Даничић, Рјечник књ. I с. 79.

46) Solutio alboragii; у дубр. књигама arboraticum. Mon. Spect. v. X., 34.

47) Gabella, datium tergovine; рекао бих да је то она дажбина коју су трговци плаћали да могу на тргу робу продавати. Међутим Даничић, Рјечник књ. III с. 311., ту дажбину која се звала и у српским споменицима трговина преводи са „pensitatio auraria“.

48) Гласник XXII с. 187.—189. Mon. Spect. v. XXI с. 189.

49) Mon. Serb. с. 41.

50) Id. с. 146., 161.

51) Дубровчани држе под закуп царине, „коморе“ (aerarium, Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с 467.) »купне“ (Речн. с. 510. conductum), Пуцић, Спом. књ. II с. 37., 39.; »коморе и царине древске и оловске«, Пуцић II 42.; у државп госпође Јевгеније и кнезова Стевана

перперама", или „у свити, поставама, бисерним пуцима, бисеру и биберу"[52]). По сврšеном року закупа и по превиђењу рачуна владалац или властелин давао би закупцима владалачко писмо, „повељу", да је од њих потпуно измирен[53]). У српским су државама често и Дубровчани били цариници, па се дубровачки трговци кнезу дубровачком често жале како на ове српске државне царинике тако и на саме закупнике царине[54]). — Често су Дубровчани закупљивали поједине а по каткад и све тргове у једној држави или области, да могу на тим трговима трговати само њихови трговци. Краљ Стеван Дечански 1325. г. даде под закуп Дубровчанима све тргове у својој краљевини[55]). А 1342.—1349. Дубровчани Марин и Михо Бунићи држе под закуп „све зетске тргове и призренски", „tucti li mercadi de Zenta et lo mercato de Priseren"[56]). У

и Вука, држе царину рудничку и шетонску, Пуцић II, 44.; у држави Ђурђа Бранковића Дубровчани држе царину и ковницу са »уценом« (уцен-pretium constitutum, Данич. III, 197), Пуцић II, 197., Споменик XI, 60.; у држави војводе Сандаља држе древске царине, Пуцић I, 83.—85.

[52]) Дубровчани Живе, Мароје и Мартолица нуде српскоме краљу за которску царину 1500 дук. за 3 године, али тако, да су краљеви Власи дужни потрошити сваке године 10.000 товара соли; ако не би толико потрошили, да за ту годину не плате закупнину. Mon. Serb. c. 246. Дубровчанин Драгоје Гучетић с браћом и компанијом држи каменичку царину у краља Твртка за 8 година; иста дружина закупи од краља Твртка I царину сребрничку и понорску за 2 год. а по годишњој цени закупа 425 лит. сребра, па су ту закупнину ови Дубровчани исплатили у сребру, »свити, поставама и пуцима бисерним«. Пуцић, II c. 33.—35.

[53]) Споменик XI c. 26., 28., 46, 52, 54. — Деспот Стеван 1423. г. продаде рудничку царину за 600 лит. сребра Дубровчанима Бенку и брату му Фредерику а 1425. г. издаде им исправу да му ништа не дугују за „царине које су држали у нас и на угарским странама и на српским". Пуцић II, 82.

[54]) Споменик XI, 7., 72.—73. — Mon. Spect. v. XXVIII c. 150.—151.

[55]) Пуцић, Споменици књ. II c. 7.—8.

[56]) Id. c. 16. — Г. 1347. цар даје разрешнице и исправе да му Дубровчани Васиљевићи не дугују ништа за закуп трга новобрдског и призренског; те су године Дубровчани држали и руднички трг. Пуцић II c. 16. 20.

бановини Степана Котроманића Дубровчани држе: Древа, Остружницу, Градац и Двориште[57]).

4. Хајдучија и пиратерија.

Имање и личност трговаца у српским су земљама загарантовани таквим гарантијама, какве ми у XIII и XIV в. не налазимо на Западу. Joinville се жали да у Паризу и изван има толико злочинаца и лупежа, да их је била пуна земља. Почетком XIV в. нико жив није смео кроз Шампањ проћи због врло многих разбојника. У XIII в. у Француској није постојала *владалачка* гарантија; краљ је хтео да учини властелу одговорном за све злочине који би се на њиховој земљи десили и да надокнаде штете поробљеним жртвама. Али када је један трговац код Ара био убијен и похаран 1265. г., па када су се његови другови обратили грофу са захтевима, одговорио је да је кривица учињена после заласка сунца, а у таквом часу он не може гарантовати безбедност путника[58]). Још горе је било у Немачкој, где је трговац због Raubritter-â или Chevaliers-â de vaches тешко могао проћи; трговци су сами на коњима а са мачем обешеним о седлу пратили своју робу, и живот им је био пун авантура[59]).

Такво стање није било у нашим земљама. У Србији трговце је штитила владалачка гарантија; штету надокнађавале су трговцу село или околина, а за тим и сâм владалац. Таква је гарантија била већ за владе краља Првовенчаног: „Милост учини господство ми дубровачким трговцима, пише краљ, да ходе по мојој земљи слободно с тргом, без права нико да им ништа не испа-

57) Id. c. 22.
58) Lavisse-Rambaud, t II c. 491.
59) Id. c. 492.

кости; у којој ли се жупи што испакости, та жупа или да дâ кривце или да плати"[60]). А краљеви Милутин и Дечански још обећаше трговцу да ће они исплатити штету, ако то жупа или село не би могли. Г. 1301. краљ Милутин уговори са Дубровчанима: „И ако се која штета буде догодила неком трговцу, томе месту најближе село има платити ону штету; а ако село не би платило, господин краљ платиће из своје касе („camera, „кућа" у нашим споменицима)[61]). Тако исто и краљ Дечански (26. марта 1326. г. у Дању): „Испакости ли им ко што или у тргу или у жупи, да им жупа све плати; не исплати ли им жупа, да им плати краљевство ми из моје куће"[62]). Али најбезбеднији су били трговачки каравани за владе цара Душана. Г. 1333. у Србији би опљачкан један млетачки трговац, и краљ Душан одмах јави у Млетке да ће потпуно исплатити штете томе поробљеном млетачком трговцу[63]). У Законику цар је на првом месту истакао своју одговорност трговцима; путове је предао ћефалијама „да их стражама чувају"; штете је цар сам исплаћивао, а ћефалије су му били одговорни:

„Ако ли кога нападну разбојници, или му се што украде, или се које зло догоди, онај час да иде ћефалијама, да му они од своје куће плате, а по том (ћефалије) да траже разбојнике и крадљивце"[64]).

„Ако ли се где догоди коме год госту или трговцу, па му узме што гуса или тат, или којагод забава: да иду ти сви к мени цару, да им моје царство плати што су штетовали, а царство ће то тражити од ћефалија и властеле којима буде пут предан и страже предане." —

[60]) Mon. Serb. c 16.
[61]) Mon. Spect. v. XXIX c. 14. — Уп. Mon Serb. c. 52.
[62]) Mon. Serb. c. 85.
[63]) Mon. Spect. v. I c. 410.—411.
[64]) Законик чл. 157. с. 123.

И сваки гост, и трговац и Латинин, да иде првим стражама са свим што има и носи, и да га стража стражи предаје са свим; ако ли се догоди, те нешто изгуби, да буде порота од поузданих људи, па што по души рекну да су изгубили, да то њима плате ћефалија и страже“[65]).

Већ у Босни за владе Степана Котромановића трговац није имао такву заштиту као у Србији. Бан је Степан наредио да похватани разбојници, ако се ухвате, плате штету не само оштећеном трговцу него и њему (сваки по 6 волова)[66]). Али је краљ Твртко I, који се у својим повељама врло радо позива на законе цара Стевана, увео гарантије које је и Законик трговцу давао[67]). Тако исто сличне гарантије, одговорност жупе, села, владаоца, биле су и за владе цара Уроша, у држави Баошића, Хребељановића и Бранковића[68]).

Душанов Законик разликује „*татбу*“ (обичну крађу) од „*гусарства*“ (разбојништво или хајдучију). Разбојник који је на друму отимао или у опште насиља чинио звао се *гу̏са̑р*, а дело само *гу̏са*; „тат“ је био обичан лопов[69]). *Гуса*[70]) долази од средње латинске речи cursa а *гусар*[71]) од cursarius[72]). Изрази се одржали и данас у народним песмама: „гусари од мора“, „из горе гусари“, „гуса“[73]).

---

[65]) Id. c. 126. § 160.
[66]) Mon. Serb. c. 102.
[67]) Id. c. 188.
[68]) Id. c. 158., 161., 204., 267., 270, 351., 435.
[69]) Ст. Новаковић, Стара српска војска с. 197.
[70]) У споменицима: гуса, госа, хуса.
[71]) У спом. гусари хусари, хурсари.
[72]) Новаковић, Стара срп. војска с. 197.
[73]) Вук, Пјесме књ. I с. 503.; књ. III с. 484.; Срп. Рјечник с. 112. „Устан' се Марс душице, овудар гуса пролази“.

кости; у којој ли се жупи што ис… …ку[74]) цар је
да дâ кривце или да плати«[60]). … …ви страни тр-
Дечански још обећаше трговг… …раграфи тичу се
штету, ако то жупа или се…
краљ Милутин уговори с… кроз област једног
штета буде догодила н… …азбојник, па где год
село има платити он… са пљачком, тај старе-
господин краљ пла… …и пута«[75]);
у нашим спомен… …и царство ми, да по свима зе-
(26. марта 13… …има и по жупама и по крајиштима,
или у тргу … пределу не буде гусара и тата. И на
исплати … да се прекрати тадба и гусарство. У коме
куће«[62]) … нађе тат или гусар, то село да се расели, а
за в… да се стрмоглав обеси, а тат да се ослепи, а го-
је… …сподар тога села да се моме царству свезан доведе, и
… да плати све што је учинио и тат од почетка, па да
се онда казни као тат и гусар«[76]);

чл. 146.: „Такође кнезови, и премићури и пред-
стојници и чеоници, који се налазе на управи селâ и
катунâ, сви да се казне више прописаним начином, ако
се у њих нађе тат или гусар«[77]).

Средњи је Век био век морског разбојништва, велике пиратерије и Јадранско Море било је, као и у Стар. В.-у, „море гусарљиво.“ Гусари нису оставили на миру ни саме цркве и манастире у близини морске обале. Особито су много страдали светогорски манастири. Најжешће пирате на Јадран. Мору беху Неретљани, који становаху у пределу илирских пирата Ардијеја[78]). У IX в. са овим српским пиратама бочила се на мору и сама

[74]) У опште је оштар цео пенални систем у Законику.
[75]) Стр. 110. и 231.—232.
[76]) Стр. 112. Уп. чл. 149. с. 116.
[77]) Стр. 113.
[78]) Jireček, Handelsstrassen с. 27.—28.

Млетачка Република, па је најзад један млетачки Петар I Кандијан) 887. г. и главу изгубио у ᵗм кршевима[79]). У X в. Млечани су Неретља- ᵗли чак годишњи данак за слободну пловидбу ·ом Мору[80]). Поред Неретљана сада се као іу и становници са острва Ластова и Виса[81]). XIV в. Неретљани, називајући се сада ..иа, беху страх и трепет поморским трговᵕни нападаху редом на све трговачке градове ..а ист. обали Јадранског Мора. Особито је страха задавало племе Качићи[82]). Из центара крајинских Макарске и Омиша кретаху се пирате у „плен." Нису штедели ни саме млетачке бродове и градове[83]). Помиње се да су 1190. г. Качићи заробили један млетачки трговачки брод[84]), Те исте године Млечани уговорише са Дубровчанима: да Дубровчани неће примати нити помагати Качиће и Омишане, и да ће Дубровчани оружати један брод, ако Млечани пођу против Качића и Омишана[85]). Г. 1285. Млеци шаљу у Дубровник једну галију и брод, да их Дубровчани спреме и поведу против пирата Омишана[86]), а 1301. г. Млеци наређују Задру да гони омишке пирате[87]), 1334. и 1342. г. шаљу Хваранима и Брачанима један ратни брод да се бране од омишких пирата[88]). У Јун. 1363. г. Млечани опремају

[79]) Mon. Spect. v. VII c. 374.—375.
[80]) Ковачевић и Јовановић, Историја (1895.- 6.) c. 27.
[81]) Jireček, Handelsstrassen c. 29.
[82]) У Растића, Mon Spect. v. XXV c. 64. Cacichi, questi sono le reliquie degli antichi famosi Narentani, ed ora si chiamano di Craina e di Makarska.
[83]) Mon. Spect. v. I c. 189.; v. XXIX c. 119.
[84]) Mon. Spect. v. I c. 33.
[85]) Id. c. 48.
[86]) Id. c. 143.—144.
[87]) Id. c. 194.
[88]) Id. c. 434.—435.; v. II c 140.

галије против Омишана, који још непрестано хватају на мору трговачке бродове[89]).

Особито су Дубровчани много страдали од Омишана[90]), који су нападали чак и на њихову територију, особито на Стонски Рат[91]), па су против њих често опремали оружане бродове[92]) и уговоре склапали и на станак их звали. По Растићу Дубровчани 1238. г. уговорише мир са Омишанима, 1239. г. утврдише састанак, а 1245. г. омишки кнез Никола склопи са Дубровчанима пространији уговор: да дубровачки непријатељи неће бити безбедни у Омишу; да дубровачки бродови буду безбедни и неповређени од Омишана; ако би се какав плен од дубровачке робе донео у Омиш, да се поврати сопственицима; да се сваком Дубровчанину у Омишу правда подели; да Омишани не могу у дубровачко пристаниште доводити заробљене бродове[93]). Али су Омишани слабо респектовали писане уговоре. Одола Преденић 11. фебр. 1247. г. у име својих земљака Крајињана уговара са Дубровчанима: да ће Крајињани држати мир са Дубровчанима, и да им штете неће наносити; да неће помагати Омишане против Дубровчана, него да ће Дубровчане једном „крмом“ помоћи, ако пођу на Омишане[94]). И у XIV в. Дубровчани се жале на Омишане[95]). У Нов.

---

[89]) Mon. Spect. v. IV c 55.

[90]) Растић о Омишанима: „Conservando l'antico costume de' Narentani, nessuna cosa lasciavano che da loro non fosse rovinata. Mon. Spect. v. XXVI c. 85.

[91]) Mon. Spect. v. XXVIII c. 149.—150.

[92]) Mon. Spect. v. X c. 29., 106., 107., 138.; v. XIII c. 314., 333., 337.; v. XXIX c. 185., 318.

[93]) Mon. Spect. v. XXV c. 86.—88.

[94]) Mon. Serb. c. 31. 32.

[95]) Mon. Spect. v. XXVIII c. 30. Cons. Rog. 10. Oct. 1364. ...„quod debeant eidem explicare de robacionibus et molestiis quas cotidie nobis inferunt illi di Dalmisse et de Desna, et supplicare de remedio competenti superinde“.

1322. г. једна омишка оружана барка беше поробила неке дубров. трговце и Дубровчани траже задовољења „од омишког и далматинског кнеза Ђурђа и од људи и општине омишке“[96]). У XV в. Омишани су уживали и моћну заштиту цетинских кнезова. Цетински, клишки, рамски и омишки кнез Иваниш 3. маја 1416. г. „племените људе Омишане“ узе у заштиту и потврди им сва права: „Примисмо их... у наше руке и нашу заштиту са свим њиховим добром, благом, имањем, и обећујемо им се нашом вером и заклетвом и наше госпође Јелисавете и свију наших добрих људи, како ћемо их сачувати и бранити у њиховим старим законима и у обичајном праву, у којима су стојали са старим краљевима и господом, онако како им гласе њихове старе листине и повеље, да их утврдимо у свима њиховим имањима и котарима, како су до сада стајали, и да им нећемо учинити ниједне новине, ни једног новог безакоња, него да ћемо их помагати и бранити против сваког“[97]).

Још се као пирате спомињу у XIII в. *Сплећани*[98]), у XIV *Уцињани* и *Будванци*[99]), у XV в. *Пољичани*[100]). Већ 1326. г. помиње се уцинска пиратерија[101]), а 1348. г. Дубровчани су били у међусобној репресалији са уцињском општином због неких трговачких спорова[102]). У поч. XIII в. Уцињани као да су зависили од Дубровчана, јер у споменутом уговору између Одоле Предени
ћа и Дубровчана у име Крајињана Одола вели: „И са Уцињанима имаћемо љубав и мир докле они стоје

96) Mon. Spect. v. X c. 73.—74.
97) Mon. Serb. c. 279—280.
98) Mon. Spect. v. I c. 33.; v. XXIX c. 241.
99) Mon. Spect. v. XIII c. 285.—286.
100) Споменик XI c. 74.
101) Mon. Spect v. XXIX c. 220.—221.
102) Mon. Spect. v. XIII c. 16.

под дубровачким престолом"[103]). У XV в. Сплеђани су хватали нарочито дубровачке бродове а которске штедели[104]).

Било је корсара и италијанских, који су нападали на српске приморске градове. Италијански Барани корсари 1201. г. заклињу се нашим Баранима да неће нападати на Дубровчане и њихове бродове, иначе ако то не чине по заклетви, наши ће их Барани из свог пристаништа гонити и неће их помагати[105]). Г. 1404. по Јадранском Мору гусари Петручијо из Палерма, па, као штићеник и присталица војводе Хрвоја, уњачкане ствари и заробљене трговачке бродове одводи у Сплет и Задар[106]). У опште у XV в. Задар се помиње као прибежиште пирата[107]). Дубровчани пишу 1407. г.: „дође један пуљски заморски бригентин, похвата наше неколике плави (бродове) и одведе их"[108]). По дубровачким летописима Дубровчани 1450. г. ухватише гласовитог пирату „Feretto Catalaun, baron de Sela, castello in Calabria", а 1485. г. разбише малтеске корсаре под самим Градом[109]).

Од краја XIV в. трговци нису били тако безбедни у српским земљама, као што су били пре доласка Турака. Турци су нападали и на трговачке караване, на њих се угледала и планинска српска племена, па и сам српски властелин није сматрао за зазорно опљачкати мирног трговца. 8. окт. 1398. г. Дубровчани пишу књегињи Милици и кнезу Стевану:... „сада је могло чути ваше господство, како Турци ухватише наше трговце и узеше

103) Mon. Serb. c. 31
104) Пуцић, Споменици књ. I с. 58, 60.
105) Mon. Spect. v. I c. 20.
106) Пуцић, Споменици књ I с. IX.
107) Id. c. 66., 67., 68, 75.
108) Id c. 87.
109) Mon. Spect v. XIV c. 61., 75, 268.

им 5.000 овнова и трговце одведоше, а и по том такође хватише у Ваљеву наше трговце и одведоше (их). И чувши, наши се трговци уставише и не смеју да дођу“[110]). 4. авг. 1411. Дубровчани се жале госпођи Јели и сину јој господину Балши, да су њихови људи Белопавлићи, Озринићи, „Мазнице“ и „Малоншићи“ напали на дубровачку властелу и трговце, оружје и све што су носили одузели им, па их свукли и осрамотили[111]). У Мају 1412. г. дубровачки трговац Јаков Бунић журио се кући својој са трга Деснице ишао је у друштву са Вуком, рођаком краља Остоје, али тај краљев рођак уби у Подвисокоме несретнога Јакова, опљачка га и побеже[112]).

По паду Херцеговине многи Срби, који нису желели да се покоре Турцима, прикупише се у Клису, и одатле нападаху на турске крајеве. По паду Клиса 1537. г. они се повукоше у Сењ. Као гласовити *сењски ускоци* они нападаху и на трговачке бродове, који су од буре и пирата тражили заштите у лукама далматинским[113]). У XVI в. сењским ускоцима озбиљни су такмаци били *„барбарешке левенте“* из Улциња[114]).

У унутрашњости српских земаља за владе Турака владала је велика несигурност. У тој периоди мучног живота нашег народа по српским земљама биле су врло

110) Пуцић, Споменици књ. I с. 16.—17.

111) Id. с. 104.

112) Thalóczy-Gelcich, с. 207.

113) Ј. Н. Томић, Цртице из Историје сењских ускока I Н. Сад 1901. г. с. 3.

114) О улцињској пиратерији за време Турака види у моме раду Трговински центри и друмови с. 219.—220. — У кореспонденцији новљанских капетана и Дубровчана у XVI в. улцињски корсари називају се барбарешке левенте“. Ровински, Черногорія I с. 506., мисли да то значи „варварске пирате“; али су то вероватно пре берберске него ли варварск., јер су Турци колонизовали Улцињ поглавито корсарима са северних обала афричких. Лѐвѐнта помиње се и у нашим нар. песмама: Под њим сједи Левента, Вук. Срп. Рјечник с. 335.

честе хајдучке чете. Када би се на неком друму јавили хајдуци, путници и трговци чекали би у некој вароши све док не би се та хајдучка чета разишла[115]). Наши су се хајдуци не само борили за националну ствар, него су нападали и трговачке караване, јер су трговци живећи у вароши и држећи се са Турцима били у народу омрзнути. По народним песмама наши су хајдуци често нападали на људе у „руху трговачком“, на трговце, а Старина Новак хвали се:

„Јер ја чувам друма кроз планину,
„Дочекујем Сарајлије младе,
„Те отимам чоху и кадифу,
„Одијевам и себе и друштво“ [116]).

5. Трговачка права.

Страни трговци заснивали су своја права на владалачким повељама које су њихови родни градови или државе добивале од српских владалаца. Цар је Душан, што се тиче трговачких права у српској царевини, хтео да кодификује раније владалачке повеље. При свем том Дубровчани нису се задовољили општим одредбама о трговцима у српској царевини, него су 1349. г. од цара задобили пространу хрисовуљу[117]), која, може се казати, обухвата све раније владалачке повеље подарене Дубровчанима.

Краљ је Милутин 1301. г. зајемчио дубровачким трговцима, да им нико не одузимати коње, да био пренео своје ствари или ма за какву своју услугу[118]). —

[115]) Споменик XI с. 91.
[116]) Вук, Пјесме књ. III с. 3.-4.
[117]) Mon. Serb. с 146.—148.
[118]) Mon. Spect. v. XXIX с. 14. »et quod dom. rex nec aliquis Schlavus poscit accipere equos alicui Raguseo pro portare res suas. nec pro aliquo servicio«· — Уп. Mon. Serb. с. 52.

Ни владалац, ни његова властела, ни његови чиновници нису имали права да што трговцу одузму без куповине; они су од трговца могли куповати робу као и остали потрошачи[119]). — Трговцу је било остављено на вољу, хоће ли или неће учинити какав поклон владаоцу или властелину: трговац је био ослобођен тако званог „насилног“ или „посионог дара“[120]). На Западу је тај „дар“ био чисто облигатан.

У Средњем Веку у Француској право на избачене бродоломне остатке и друге морске изметине, тзв. „le droit de bris“, „de warech“ или „d' épave“, доносило је француској властели знаменит годишњи приход. Гроф од Леонеа имао је годишњи приход од тога 10.000 суа, и говораше да му је Стена Примелска, о коју се лупаху морски бродови, најдрагоценији камен у круни његовој[121]). Српски се владаоци пак трудили да пострадалим трговцима загарантују и бродоломне остатке. Краљ је Дечански забранио да се избачени остаци разносе; ако ли се они ипак разнесу, или се на њима од српских поданика учини још већа штета, село, град или околина, или пак сам владалац, ако село, жупа или град не би могли, — платиће трговцу сву штету учињену на тим остацима[122]). Пре краља Дечанског вероватно да је било и у српским земљама „le droit de bris“. Помиње се 1308. г. да су Зећани с неким правом опљачкали разбијену

[119]) Цар Урош у повељи од 1356. г. вели: „и ако што усхтедне узети мати царства ми, госпођа царица, што од њихове трговине, ништа да им се не одузме без куповине“. Mon. Serb. с. 158.

[120]) Бан Кулин 1189. г. заклиње се Дубровчанима да им се никакво насиље неће учинити, „осим ако му што ко да на поклон од своје воље“. Mon. Serb. с 2. Цар Душан 1349. г. уговара са Дубровчанима: „и када ми царство дође на трг, да ме поштују и дарују по својој вољи, а посионога дара и узећа да им не буде. Mon. Serb. с. 147. — Посионога дара није било ни после цара Душана

[121]) Lavisse-Rambaud, t. II c. 493.

[122]) Mon. Serb. c. 85.

млетачку лађу у њихову приморју[123]). А владаоци после краља Дечанског такође настоје да одрже наредбе у краљевој хрисовуљи[124]).

Трговац је одговарао само за своје личне дугове и кривице, а не за дугове, штете, кривице и злочинства својих слугу и земљака; *„превазма“* или *„преузма“*, т. ј. права солидарне одговорности, трговци су били ослобођени. Поверилац није могао за дуг самовласно трговца дужника лишити слободе и предати га суду, док не плати дуг; *удаве* — тога права повериоца — Дубровчане је ослободио краљ Милутин[125]).

Имовина умрлога трговца припадала је његовим наследницима, или његову родном граду, ако не би имао наследника[126]).

У грађанским споровима трговци Дубровчани беху изједначени са Србима: судили су се у мешовитој пороти, и њиховим се оптужбама или исказима, поткрепљеним заклетвом потпуно веровало[127]). За своје личне спорове Дубровчани могли су се судити пред цариником, кнезом и ћефалијом, а сем тога имађаху и своје судове, састављене из њихових судија и консула[128]), чијим се решењима Дубровчани морали покоравати:

---

[123]) Шафарик, Acta I, 8.

[124]) Кнез је Лазар одредио казну 1500 пп. Id. с. 203.

[125]) О превазму и удави расправљао је г. Новаковић у чланку: Удава или самовласно апшење за дуг у стар. срп. законодавству и у нар. обичајима. Правник за 1892 г. с. 13.—21., 97.—107.

[126]) Mon. Serb. с. 206., 209., 268, 271.

[127]) У Законику, чл. 153. с. 120. »Иноверцима и трговцима половина Срби поротници а половина њихово друштво, по закону Св. Краља.« — У повељи кнеза Лазара од 1387. г.: »и што да Дубровчанин Србину своје имање на веру, ако му побаши Србин, и рекне: ниси ми дао, нека Дубровчанин рекне по души и вером, што му је дао добитка, Србин да плаћа«. Mon. Serb. с. 206.

[128]) Mon. Serb. с. 146., 162.

„Ако ли се за што успарниче Дубровчани међу собом, било што се учинило у Србији или у Дубровнику, да се парниче пред консулом дубровачким и пред њиховим судијама, и што пресуде консул и његове судије, на томе да остане; ако ли не би хтео Дубровчанин да учини по томе суду, да је слободан консул и његове судије онога свезати и држати, док не плати што је осуђен, а да тај закон не може погазити ни кефалија ни владалац"[129]).

Страни трговци били су ослобођени од свију градских и земаљских дужности и обавеза, дажбина и намета[130]). У војску нису ишли[131]); градове зидаху, оправљаху и чуваху само забаштињени трговци, а осталима, »гостима«, било је остављено на вољу, хоће ли или неће град чувати и зидати[132]). — У случају размирице између српске државе и трговачког града, људима тога града (на пр. Дубровника) било је остављено 6 месеци, да би се потпуно иселили[133]).

6. Градски закони и статути.

Изван привелегисаног световног и црквеног сталежа у српским земљама била су поглавито два доста оделита сталежа: *грађани* и *сељаци* (да их тако назовемо данашњим називом)[134]). Грађани су становали по градовима, а сељаци изван градова, по жупама; грађани се бавили трговином и занатима, а сељаци — или како их бан Матија зове *кметови*[135]), а цар Душан *земљани* или *жупљани*[136]) — живели су и хранили се од земље.

[129]) Id. c. 209., 268., 354.
[130]) Id. c. 206., 208., 267., 271.
[131]) Mon. Spect. v. XXIX c. 13.
[132]) Id. c. 14.; Mon. Serb. c. 206., 268., 434.
[133]) Id. c. 102., 147., 162., 170., 268. и т. д.
[134]) Постоји у спом. и назив сељани. Даничић, Речник III c. 105.
[135]) Mon. Serb. c 28., 30.
[136]) Id. c. 119. — Законик c. 136, 138.

Грађански је сталеж, свакако, био одвојен од сељачкога и имао нека већа права[137]).

Прави грађански живот са буржоаским уредбама налазимо у нашим приморским градовима, где се, као и на Западу[138]), развила и обогатила трговачка, плутонска, аристократија. Али и по унутрашњости српских земаља било је градова са извесним уредбама; српски су домаћи грађани имали изван права страних трговаца и колониста и своја оделита права, зајемчена владалачким актима и повељама, које су регулисавале међусобне односе између српских грађана и страних трговаца. Краљ Урош I уговара 1254. г. са Дубровчанима: »са градовима краљевства ми да живите по закону, како сте живели у данима господина ми оца«[139]).

О домаћим грађанима највише говори Законик Стеф. Душана, и јасно разликује жупљанина и грађанина: „и који се жупљанин парничи са грађанином"[140]). У права грчких градова цар није хтео да дира, него им је права потврдио и огарантовао чланом 124.:

„Грчки градови, које је заузео господин цар, што им је учинио хрисовуље и простагме, што имају где и држе од овога сабора, то да држе, и да им је утврђено, и да им се не узме ништа"[141]).

Градова је по унутрашњости било владалачких, царских и властеоских, које су сами племићи подигли или од цара добили[142]).

---

137) Глас XXIV с. 60.
138) Lavisse-Rambaud t. II c. 420.
139) Mon. Serb. с. 46.
140) Чл. 176. с. 138.
141) Стр. 95.
142) Чл. 122. с 109. „Властела и властеочићи, којима је моје царство дало земљу и градове."

По феудалном режиму градови су своме сизерену ‧и стан и храну за неко време, у нашем Зако- ıну „*приселицу*“, и градови се трудили да то о право што више смање. Цар је Душан гра- ‧одио сваке приселице[143]).

‧адови по унутрашњости имали су своју терито- ‧, хатар. По Законику околина је плаћала и када би се какво разбојништво или покрађа десила на „градској земљи“[144]). Оборен град и разрушену градску кулу оправљали су грађани тога града и жупа[145]). Цар је још увео у кривичну одговорност и саме градове и тргове[146]).

Жупом управљаху *жупани* а доцније *кнезови*, а градом и градском територијом управљаху у име царево *кефалије*[147]). Кефалија је не само управљао тврђавом и чувао друмове, него и подграђем, па је чак и решавао трговачке спорове[148]). Кефалије се помињу и пре цара Душана, за владе краља Милутина и Дечанског[149]), а и у XV веку[150]). Чак су и Турци задржали то звање[151]). У Босни и приморју зваху се „*каштелани*“ и „castellani“[152]), а то су доцнији *капетани*[153]). Цар је Душан увео и тзв. „*кефалиски доходак*“: грађани су били дужни продавати своме кефалији „жита, вина и меса за динар што другоме за два“[154]).

143) Чл. 125. с. 96.
144) Чл. 126. с. 97.
145) Чл. 127. с. 97.
146) Чл. 141. с. 109.
147) У споменицима: кефалија, кепалија, кепалија, кефалиа; chiefalia, cephalia, zefalia, çefalia.
148) Законик чл. 184. с. 192. „Властела и кефалије царства ми који држе градове и тргове“.
149) Mon. Spect. v. X с. 66.
150) Пуцић, Споменици књ. I с. 88.
151) „Фериз кефалија (з)вечански“. Пуцић, Споменици књ. I, 25.
152) Id. c. 83.; Mon. Spect. v. XXI с. 189.
153) Законик с. 240.
154) Id. c. 52. § 63.

У приморским градовима ми налазимо статуте, а има спомена да је било градских устава и по унутрашњости. У XIV и XV в. помињу се закони *брсковски*[155]), *руднички*[156]), *кратовски*[157]), *новобрдски*[158]). Какви су то били статути, не може се казати, јер није ми ниједан познат. Једино што нешто више знамо о Београду за владе деспота Стевана. По Константину Философу деспот је Београд ослободио свију дужности и работа; Београђанин, са исправом са градским печатом (книгꙋ сь печатїю) да је одиста београдски грађанин, није ништа плаћао; шта више деспот је уговорио и са околним владаоцима, па и са угарским краљем, ово ослобођење београдских трговаца[159]).

Да су градови у Србији имали и пре цара Душана градске законике и да су имали и извесне повластице од владалаца видимо и из ова два параграфа Законика.

Чл. 137.: „Нико не може предругојачити на гȍрȇ оне повластице што су царским градовима подарене; што им пише, није властан изменити нити цар нити ико други. Повластице су непромените“[160]).

Чл. 176.: „Сви градови по земљи мога царства да се владају по законима како и за првих владалаца; а за суђења што имају међу собом да се суде пред владаоцима (кнезовима или ћефалијама) градским, и пред црквеним клиром, а који се жупљанин парничи са грађанином, да се парничи с њиме пред владаоцем градским и пред црквом и пред клиром по закону“[161]).

---

155) Mon. Serb. c. 52.—53.
156) Id. c. 52.
157) Id. c. 410.
158) Споменик III с. 51. (1434.)
159) Гласник XLII с. 286.—288. (ed. В. Јагић).
160) Законик чл. 137. с. 104., 228
161) Id. чл. 176: с. 137.—138.

На Западу „la charte de commune“ регулисава односе градске општине према сизерену, одређује права и привилегије грађана („њихове слободе“), утврђује разне дажбине, таксе, данак, војну службу; садржи по нешто одредаба из грађанског и кривичног права; страним трговцима гарантује безбедност у граду[162]). И српски приморски градови имали су унутрашњу градску самоуправу, па су важили као феудалне чињенице: градови беху васалне аутономне општине, а признаваху за сизерена други који већи град (Млетке) или коју политичку силу (Угарску, Србију, Турску). Као и западни градови[163]) и наши су градови имали право мира и рата; али су наши градови имали једно више право: западни градови нису имали права ковања свога новца[164]), а наши су градови имали свој новац[165]). У каквом је поштовању био грађански живот у нашим приморским градовима, најбољи нам је доказ, што су и сами српски владаоци и властела жудели и поносили се дубровачким грађанством У последњим годинама српских држава владаоци и властела товарима блага и скупљих ствари слали су у Дубровник на чување, а добивши дубровачко грађанство, сваки су тренутак очекивали, да се испред опасности од Турака заклоне иза тврдих и слободних дубровачких зидова.

Становништво у далматинским градовима делило се на градску аристократију (cives maiores, nobiles magnates, proceres, clerus, *„власШеле“)* и на прост народ (cives minores, ignobiles, populus, *„йл’чани“)*[165]). У

162) Lavisse-Rambaud, t. II c. 441.- 443,
163) Id. c. 449.
164) Id. c. 462.—463.
165) Rad XCIX c. 114. (Rački). — „Властеле и пльчани“. Пуцић, Споменици књ. I c. 170.

управи градској истичу се поједине властелинске породице. На челу целога града стоји управник кога често бира сам град или га поставља сизерен[166]). Тај се управник у Дубровнику звао: *кнез*[167]), *ректор*[168]) и *консул*[169]). И у Котору се звао *кнез*[170]). Начеоник млетачки у Бару звао се *подеста*[171]), а у Скадру *ректор* или *кнез*[172]). Сваки је град имао поред кнеза и *градска већа*. У Дубровнику[173]) су била три већа: *велико, мало и веће умољених*. Чланови ових већа зваху се *„већници"*[174]), *„судије"* „consiliarii"[175]), consilieri"[176]), као што се и на Западу већници зваху: consiliari, consuls, conseillers[177]). — У *велико веће*, consilium maius, maçor conseio[178]), улажаху сва властела преко 80 година; велико веће било је у Граду највећа власт, оно је и кнеза бирало[179]); његови се чланови зваху „већници од вељега већа"[180]) или „consiliarii maioris consilii"[181]). — *Веће умољених*, consilium rogatorum, *сенат*, било је састављено из 45 чланова из великог већа; његови чланови звали су се сенатори, а једног је од сенатора

---

[166]) Марсилије Ђорђић 1253. потписује се на оном уговору између Мих. Асена и Дубровника: „повељењем славнога дужда млетачкога кнез града Дубровника". Mon. Serb. с· 32.

[167]) Даничић, Рјечник књ I с. 452. — У лат. спом comes.

[168]) Retor, rector de Ragusi: Mon. Spect. v. XIII с. 279.; v. XXVII с. 167.

[169]) Даничић, Рјечник књ. I с. 471., 473.

[170]) Mon. Spect. v. XXI с. 143.; v. XXII с. 227.

[171]) Mon. Spect. v. XXI с. 313·, 318.; potestas, podestas

[172]) Mon. Spect. v. IV с. 408.; v. V с. 175.

[173]) О унутрашњој државној организацији Дубровника написао је Dr. К. Војновић неколике стручне расправе.

[174]) Ђ. Даничић, Рјечник књ. I с. 201.

[175]) Mon. Spect. v. X с. 11. и т. д.

[176]) Mon. Spect. v. XXVII с. 167. и т. д

[177]) Lavisse-Rambaud, t. II с. 454.

[178]) Mon. Spect. v. XXVII с. 252. и т. д.

[179]) Пуцић, Споменици књ. I с. XXVII.

[180]) Даничић, Рјечник књ. I с. 201.

[181]) Mon. Spect. v. XIII с. 41. и т. д.

·ко веће бирало за кнеза; ово је веће имало законy власт[182]). *Мало веће,* consilium minor, било ·авлѣно од 7 сенатора изабраних великим већем чу дана; у рукама маловећника била је извршна Граду[183]). — Судска власт била је у рукама ·ји се чланови зваху *куријали, судије, суци,* За тим је долазио низ многих чиновника: *˯ишори* (главни контролори), *шесавлери* (бла-˯јници), *камерленги* (управници камералних добара), *дивонери* (трговачки суд), *солинари* (надзорници соне трговине), *„пешоразложеници"* (рачуноиспитачи), *канцељери* (писари)[185]) и *нотари* (судске књиговође), *исправници* (контролори мера), *масери* (старали се о храни), *кацаморши* (4 општинска лекара), *цехари* (управници државне ковнице), officiales armamenti (старали се о одбрани града), officiales laboriorum (старали се о водоводима, улицама и мостовима), куријални и кнежеви *адвокаши* и т. д.[186]).

На Западу су трговачки градови имали своје патроне и градске печате[187]); исто тако и наши градови имају своје заштитнике и општинске печате. Заштитник Дубровника беше *Св. Влахо* (Sanctus Blasius), кога Дубровчани називају „окрмитељем свога града"[188]), „caput, dux et protector civitatis et civium Ragusii"[189]).

---

[182]) Пуцић, Споменици књ. I с· XXVII
[183]) Ib
[184]) Id. с. XXVIII. — Даничић, Рјечник књ.III с. 196.—197.
[185]) Два канцељера била су Италијани а два Срби за српску коресподенцију. При крају XIV и у поч. XV в. помиње се као дубровачки »cancellarius slavicus« славни Руско Христифоровић.
[186]) Види Пуцић, Споменици књ. I с. XXVII—XXIX. О овим државним чиновницима налазе се многи спомени у дубровачким књигама.
[187]) Lavisse-Rambaud, t. II с. 462.—463.
[188]) Пуцић, Споменици књ. I с. 168.
[189]) Mon. Spect. v. XIII с. 15.

Г. 1346. Дубровчани у свој град донесоше леву руку свечеву[190]). На градску свечаност о Св. Влаху стицао се многи народ из околине, и сем „светотата“ и прогнаника због крви у Град је могао сваки доћи и провести три дана пре и три дана после свеца[191]).

Бар је био аутономна трговачка општина под управом домаћег кнеза и појединих одличних племићких фамилија: prudentes viri, oratores comunitatis Antibari[192]). Општинска је адреса била; „iudicibus, consiliiariis et communae civitatis Antibarensis“[193]). Кнез и племство у Бару заснивали су своју моћ на повластицама добивеним од српских владалаца, а од 1427. г. Бар има и свој статут[194]). Српски су владаоци у опште јако штитили барску општину[195]), а Ђурђу Баошићу Бар је плаћао годишњи данак 2.000 дуката[196]). Г. 1443. Бар потпаде под Млетке; он задржа и даље своју унутрашњу општинску аутономију на основу градског статута, само је признавао врховну власт дужда од Млетака[197]). Бар је био резиденција католичког архибискупа, чија је диjeцеза обухватала Сев. Арбанију и католичке општине по унутрашњости[198]).

И *Улцињ* је био самостална општина под управом домаћега кнеза и „zudexi, conseilieri de Dulcidno de

[190]) Ib.

[191]) Како се прослављао Св. Влахо види Mon. Spect. v. X c. 265. — Дубровачки кнез 1190. Февр издаје наредбу „quod quolibet extraneus possit vinire Ragusium per tres dies ante festum, et ibi morari per alios tres dies immediate post festum, securus ab omni molestia et lesione, etiamsi foret cuicumque debitor“. Mon. Spect. v. I c. 14.

[192]) Mon. Spect. v. XXI c. 173., 318.

[193]) Mon. Spect. v. X c. 74. 125.

[194]) Jireček, Handelsstrassen c. 64.

[195]) Mon. Spect. v. XXIX c. 124.

[196]) Jireček, Handelsstrassen c. 64.

[197]) Mon. Spect. v. XXI c. 172.—173., 190.—192.

[198]) Jireček, Handelsstrassen c. 64.

compagnia"[199]). Имао је градски *статут* или *карту*[200]), а градски протектор беше Св. Богородица[201]). Г. 1406. Улцињ се предаде Млецима: градски статут му је признат, и по њему је имао управљати се кнез послан из Млетака; сваки је Улцињанин уживао слободу у својим приватним стварима; дужд је имао да брани град и његову територију картом обележену[202]). У XV в. спомиње и улцињска бискупија[203]).

„Краљев град" *Котор* беше, као и Дубровник, град у правом смислу, civitas; città, са градским привилегијама, статутом, кнезом, уредбама. Немањићи су Котор пазили, давали му повластице и признавали градску територију[204]). Г. 1420. Котор пређе под власт млетачку[205]); *кнез* или *ректор* са 3 *судије* управљао је градом у име დуждево[206]). Крајем 1450. г. Котор задоби и свој *царински статут* (Statutum Cateri de mercimoniis persolvendis), какав је и Будва сличан имала[207]). Главније одредбе тога статута биле су:

1. Што когод извезе или увезе од чохе у град Котор, платиће општинској каси на име царине 10 грошева которских за сваки комад чохе;

2. На сваки комад фустања (поркета) 1 которски грош;

---

199) Mon. Spect. v. XXI c. 16.
200) Mon. Spect. v. V c. 84.
201) Glasnik за 1894. c. 391.
202) Mon. Spect. v. V c. 84.—86. „chel conto e capetano, che sera mandado da Venexia, sia a zudegar con i zudezi de Dulcigno de compagnia segondo la forma del statuto de Dulcigno".
203) Id. c. 69—70.
204) Mon. Serb. c 149., 152.; Mon. Spect. v. II c. 278.; v. III c. 72., 84.
205) Mon. Spect. v. XII c. 302.—307.
206) Mon. Spect. v. XXI c. 143.; v. XXII c. 227. 11. Maja 1441. Млеци наређују которском кнезу: „ut cum tribus iudicibus Cathari debere ius reddere·
207) О Будви види мој рад Трговачки центри и друмови с. 259.—263.

3. Забрањује се крцање и товарење робе без присуства чиновника (camerarii), иначе казна 5 пп.;

4. Исто тако има се показати сва донесена или довезена роба истим чиновницима, којима ће платити 3% на име царине;

5. Ако би трговци продали робу у граду, или је понели у Славонију, Романију, Бугарску и Угарску, платиће такође царине %; царине нису плаћали, ако су робу продали Анконцима, Млечанима, Баранима и Задранима;

6. Ако би Которанин продао робу Дубровчанину, царина ће опет бити 3%. И т. д.[208])

---

[208]) Mon. Spect. v. XXI c. 367.—368.

ДОДАЦИ

1. — Стр. 32. „Кад је овца или коза само расплаћена па осушена зове се *кастрадина*. И сад Црногорци продају кастрадину у Котору, а одатле се носи у Трст и Млетке.“ „Коло“ за 1902. г. књ. III с. 156. n. 1. — Ровински, t. II ч. 1. с. 541.

2. — Стр. 35. „Сир се и данас у Херцеговини и другим крајевима држи у мешинама.“ Коло за 1902. г. књ. III с. 158.

3. — Стр. 38. Острво Крк 1018. г. обвезује се да плаћа млетачком дужду 30 лисичјих кожа, а Црес 40 куниних. Mon. Spect, v. I c. 1., 2. — Г. 1362. г. Дубровчани решавају да обдаре цара и кнеза Војислава и куновином (de martoris), ако се мир закључи. Mon. Spect. v. XXVII c. 212.

4. — Стр. 40. У жупи Требињу на Требишњици, испод Требиња, у малом пределу Лугу, где беше 1430. г. на 60 кућа, становници се бавили угљарством. Jireček, Handelsstrassen с. 24—25.

5. — Стр. 40—41. И данас се из долина Фанде износи у Скадар караванима луч и катран из прастарих тамошњих шума. Коло за 1902. г. књ. IV с. 393.

6. — Стр. 77. „Спеціально для умыванья служитъ *рукомія,* сосудъ металлическій въ родѣ кувшина какъ ибрикъ.“ Ров. II с. 485.

7. — Стр. 78. Као неко посуђе помиње се *конатица*, грч. *κανατα*, Дан. Рјечн. књ. I с. 469—470. Сандал има „две сребрне конатице с покривачима, а у њима 20 жмулова сребрних." Mon. Serb. с. 372. У Врању крчаг називају: *каначе*.

8. — Стр. 86. Краљица Јелена Францускиња има крст са 5 комада часнога дрва и 4 камена, а дала је за њ 3.000 пп. Mon. Serb. с. 286.

9. — Стр. 124. Види Ст. Новаковића, *Лонџа*, ка историји речи српског језика. Чуп. Год IX с. 196 – 198. „Реч лонџа припада трговачко-мајсторском кругу речи, где значи еснафски збор." У поч. XV в. место у Цариграду где је боравио дубровачки консул и где су били дубровачки магацини и црква звало се *λοντζα* — лонџа, управо општинска кућа дубровачке колоније у Цариграду. Лонџа је од итал. речи loggia; реч се одржала у далматинском приморју у значењу општинске куће и зборног места за разне друштвене локалне потребе *(лођа)*.

10. — Стр. 132. *У коприштичким кондиксима стоји да су преписани са неког старог кондикса;* они обухватају еснаф папуџиски, „купчиски" (трговачки), „чулхиски" (мутавџиски), табачки, сапунџиски. бакалски, овчарски и др. У еснафску „кутију" мајстори дају годишње 52 паре, калфе 20, а шегрти 10. Нови мајстори дају у кутију 12½ гр., 100 драма воска и један сахан. Време шегртовања је 3 год. Забрањено је примамљивање туђих шегрта. Еснаф празнује С. Спиридона; прве суботе после овог празника, еснаф даје подушје умрлим еснафлијама. Ко хоће да упише себе или ког члана своје породице у еснаф, платиће 12½ гроша, 100 драма воска и један сахан. „Устабашија" рукује еснаф. приходима и расходима; он је чувар еснаф. „кондика"; он управља посло-

вима еснафским, а у важним питањима позива се збор свију мајстора; позивач је „чаушин“; умрлог мајстора испраћају до гроба све њихове еснафлије; еснаф у цркви има свој светњак, а за паљење свећа на светњаку пред моштима Св. Јована Рилског еснаф даје годишње 50 гроша, а за кандило у крастовској цркви две оке зејтина И т. д. Период. Списаније LXI с. 384—388.

11. — Стр. 183. А. Буе, Turquie t. III с. 45—55., дели путове на Балк. Полуострву на 4. врсте: 1. les routes praticables pour les voitures, 2. les routes bonnes pour les cavaliers et les chevaux de charge, 3. les routes mauvaises dans les montagnes и 4. les routes exécrables.

РЕГИСТАР

Абације 116. cf. шавци.
Автопот 109.
Агридиска 152. cf. Градиште.
Адвокати 249.
Аздија 64.
Ајлук 130.
Аксађа 174.
Аксамит 59, 60. cf. велут, кадифа, сомот.
Аламанка 95.
Алмонет 205. cf. имарет.
Алоје 89.
Амајлије 109.
Амбра 89.
Анадолска плоча 110.
Анадолско решме 110.
Андага 77.
Арбанаси 5.
Аршин 171, 172.
Аспре 161, 162.
Атлас 63.
Атмајстор 132.

Багани 113.
Багаш 178.

Бадалке 79. cf. пируни.
Бадемчићи 109.
Балас 178.
Балдахин 63.
Балканке 110.
Балсам 89.
Бакар 42, 142.
Bania 212.
Бар 250.
Бардаци 78, 79, 109.
Барило 178.
Barcasius 188.
Barche 188.
Барут 74.
Батал 110.
Batellum 188.
Бачије 2.
Бачил 78.
Безанти 160. cf. византи.
Белчузи 82.
Бешкот 93.
Бибица 109.
Бијељ 65.
Бисер 84, 85, 93.
Б'клице 121.
Близница 126.
Бљуде 77.
Бобовац 209.
Богда 175. cf. жито.
Боје 103.
Бокал 76.
Боргезани 137.
Боровић Раде 127.

Босна 186.
Боца 178.
Браничево 152, 212.
Бранчабин 212.
Браство 122.
Брачин 65.
Брашно 35.
Брешке 75.
Брод 190. cf. passo.
Бродарина 229.
Бригентин 188.
Брокат 60, 99.
Брокете 78.
Броћ 43, 44.
Брсково 149, 216.
Бугар-кабаница 71.
Будва 251.
Будванци 237.
Буздовани 73.
Bumbardae 104.
Burgum 209.
Бурме 82.
Бусин Павле 101.
Бухарица 44.
Буцати 80, 93.

Вада 136.
Valturchi 137, 140, 144, 146, 150.
Вардар 185.
Варзија 121.
Варош 207, 209.
Ваћка 172.
Ведрице 78, 79.

Везне 175.
Велут 59. cf. аксамит, кадифа, сомот.
Венци 82. cf. круне.
Вео 66.
Верга 141.
Vetturino 195. cf. кириџије, пенсеници, турмари.
Веће 248, 249.
Већници 248.
Via 183, 184, 185.
Via Egnatia 182.
Via Militaris 181.
Вигањ 136.
Видња 136.
Византини 161. cf. безанти.
Visochi 209.
Власи 4, 5.
Власина 142. cf. Оласина.
Властела 247.
Влахиње 5.
Влашка Велика 4.
Возник 199.
Восак 37.
Воћарство 8.
Врабац 209.
Врандук 209.
Вратар 209.
Врдунари 118.
Вретенари 118.
Вртипе 136.
Вртогради 8.
Врх-Босна 183.
Врх-Лаб 208.
Вршај рудни 136.

Газ 99.
Газ 190 cf. брод, passo.
Галије 188. cf. голије.
Гвожђе 42.
Говеђина 31.
Голије 188. cf. галије.
Горња Босна 182.
Гости 15, 222.
Град 207.
Град 215.
Градиште 152. cf. Агридиска.
Грађани 243.
Гримиз 65.
Grippa 188.
Гристалд 93.
Грнчари 113.
Грнчари 117.
Грњача 136.
Грожђе 91.
Грозд 109.
Грошеви 160, 161, 162, 163, 164, 165, 169.
Грудина 136.
Гуса 233.
Гусари 233.

Дамаскин 62. cf. челун.
Дамаст 62. cf. челун.
Дан орања 173.
Даницкиња 95.
Дањ 209.
Дарчин 50.
Двориште 136, 148.
Девебагрдан 198.
Девехап 195.

Дежевица 150.
Декан 124, 132.
Делови 137, 141.
Денк 175.
Дербенџије 192.
Дијаманат 84, 93.
Диба 62.
Дивонери 249.
Димишћије 72, 73.
Динари 163, 164, 165, 169.
Дирецп 109.
Дискос 77.
Длан 172.
Добровник 133.
Долама 67, 71.
Доходак 225, 245.
Драм 172.
Дрво сандалово 89, 99.
Дрводеље 113, 118.
Древо 188. cf. lignum.
Дрин 187.
Друм 183.
Дуваоница 136.
Дуге 40.
Дуд 100.
Дудукари 121.
Дудуци 121.
Дукати 160, 161.
Дулум 173.
Дунав 185
Дупка 136.
Дусина 150.
Дућан 217, 218, cf. кућа, стачун, clietcha

Дућанџије 112.
Душеме 109.

Ђем 73.
Ђечерме 71.
Ђинђуве 93.
Ђулови 109.
Ђумбир 90.
Ђумишдаг 143. cf. Копаоник.

Жвало 73.
Жгура 136. cf. згурија, џгура.
Жежница 136.
Железна 148, 156.
Железник 153.
Жива 142, 143.
Житне рупе 6.
Житнице 6, 35.
Жито 175. cf. богда.
Жлезда 136.
Жмиралд 84.
Жмулови 75. cf. калежи, чаше.
Жупани 245.
Жупљани 243. ст. земљани, кметови, сељаци.

Загорје 154.
Зајача 151.
Закон Св. Краља 138.
Занатлије 111. cf. мајстор.
Запека 136.
Записи 16.
Застава 128.
Заструзи 77.

Звечан 208.
Згурија 136.
Здеде 77.
Земљани 243. cf. жупљани, кметови, сељаци.
Зенгија 173.
Зердешап 121.
Зидари 119.
Зидци 119.
Златари 116, 117.
Златарнице 102.
Златници 162.
Злато 41, 42, 141.
Зрно 141.

Еспаф — тескереси 13[illegible].

Ибрик 79.
Изгорјел 136.
Измирна 89.
Иконе 86.
Имарет 205. cf. алмонет.
Индиго 99.
Исправници 249.
Ишчија 129.

Јагњетина 31.
Јан 110.
Јастуци 110.
Јахибаба 129. cf. убаба.
Јашпар 84.
Јединица 106. cf. клашне.
Јелеч 208.
Јелеци 113.

Јунаци 106.
Јуњга 179.

Кабао 141, 173, 176.
Кавад 57.
Кавеpенгија 109.
Кавец 74. cf. улар.
Кадилице 86.
Кадифа 59, 60, 99. cf. аксамит, велут, сомот.
Казанџије 118. cf. котлари, кутлари.
Кајса 32.
Калежи 75. cf. чаше, жмулови
Calefatus 104.
Калпак 69, 60 cf. клобук.
Калпакчије 119. cf. клобучари.
Калфа 130, 132.
Калчине 106.
Каменари 113, 119.
Каменица 150.
Камење драго 83.
Камерленги 198, 199.
Камила 198, 199. cf. срацински скотови.
Каначе 254, cf. конатица.
Кандила 87, 109.
Кантар 176.
Канцељери 249.
Капа 7'.
Капетани 245.
Capitaneus turme 199. cf. крамар, кириџи-баша.
Караван 194. cf. турма.
Каравансерај 200, 205. cf. хан.
Каран 136.
Каранфио 90.

Карлица 207.
Каруце 200.
Castellum 209.
Кастратина 32, 253.
Castrum 209.
Катран 40.
Катуни 5, 207.
Кацаморти 245.
Качкаваљ 33.
Каштелани 245.
Кварац 135.
Квинтал 179.
Кентенар 56, 177. cf. центе.
Кеса 176.
Кирици-баша 197. cf. capitaneus turme, f. Крамар.
Кириција 194, 195. cf. поносници, турмари, vetturino.
Клашанин 152.
Клашњавица 106.
Клашње 106. cf. иртеница.
Клинчари 115.
Клисура 156.
Clietche 218. cf. дућан, кућа, стачун.
Клобук 208.
Клобук 69, 70 cf. калпак.
Клобучари 118. cf. калпакчије.
Кљуна 136.
Кључ 208.
Кметови 243. cf. жупљани, земљан, сељаци.
Кнезови 245, 248.
Књиге 218, 219.
Књигоноше 2 8, 219. cf. листоноше, cursores.
Књижници 2 8. cf. листоноше, cursores.

Ковачи 113.
Ковачи 103, 115, 139.
Ковница cf. 163, 164, 168. цека.
Ковчези 121.
Кодидел 209. ст. Стари Град.
Chodidicum, Chodiech 209. cf. Стари Град.
Кодиксп 254. ст. кондиксп.
Кожари 113.
Кожух 68.
Кожухарп 113, 116 cf. шавци.
Козетина 31.
Кола 199.
Колани 74.
Колари 113.
Коларини 82.
Колена врашка 109.
Коло гвоздено 126.
Колник 199.
Коловоз 199.
Коломија 199.
Колоније 214, 215, 216, 217.
Комадићи 141.
Конатица 254. cf каначе.
Кондике 130, 132 cf. кодикси.
Кондикси 132 cf кодикси.
Кондир 76, 178.
Кондирци 76.
Condurra 188.
Конопац 174.
Консул 215.
Контуш 68.
Коњи 197.
Копање 121.

Копаоник 133, 143, 144. cf. Ђумишдаг.
Копеловци, Копиловац 155
Копина 136
Копља 73.
Копљари 113
Корал 85.
Coratores 218.
Коруба 136
Коса 173.
Косир 173.
Косово 182.
Костадинка 160.
Костенице 109
Котлари 118. cf. казанџије, кутлар.
Кошнице 56
Кошуља 71, 107.
Кошуљчики 107.
Кофанци 85, 86.
Крајињани 235. cf. Неретљани.
Крајиште 147.
Крамар 196. cf. capitaneus turme, кириџи-баша.
Крат 175.
Кратискара 147.
Кратово 147.
Крбањ 179.
Крбља 179.
Крешево 149, 150.
Крина 178.
Кржез 43, 121.
Крчевина 39.
Крчелеји 120.
Крчма 204. cf. tabernaria, хан.
Крчмар 204. cf. tabernarius

Крчмари 113.
Крчмарица 204. cf. **tabernatrix.**
Круне 82. cf. венци.
Крупањ 151.
Кубетија 109.
Кудеља 100.
Кукањ 208.
Кукле 109.
Кукумари 83.
Кумаш 66.
Кумерак 226.
Куновина 38, 69.
Купфетник 80, 91.
Купе 76.
Купиште 148.
Кутлари 118. cf. казанџије, котлари.
Кућа 37, 218.
Кучајна 153.
Кучево 152, 153.
Кушатма 129.

Laboratores, lavorenti 137.
Ладица 85, 86.
Лазови 39.
Лакат 171, 172.
Лале 109.
Лан 39, 100.
Левенте 239.
Леђен 87. cf. ликаније
Лех 173.
Libra 174. cf. литра.
Lignum 188. cf. древо.
Ликаније 77. cf. леђен.

Лимунови 91.
Lintris 188.
Липљан 211.
Литра 174.
Лозица 105.
Лој 32.
Лонца 124, 254.

Мавроботини 161.
Магарац 197. cf. товар.
Маденска вергија 148.
Мазга 197.
Мајдан, мајданиште 126.
Мајстори 111, 127, 230. cf. занатлије.
Малвасија 36, 90.
Мањушници 169. cf. четвртаци.
Мангура 162.
Мантија 177.
Мануелати 160.
Marangenus 104.
Маремато 61, 62.
Масери 249.
Масло 32.
Мат 173, 176.
Мачалари, мачари 103, 115
Мачеви 72, 73.
Мацарлије 161.
Мед шећерни 88.
Медовина 7, 37.
Мећедина 69.
Мезанини 160, 163.
Мераб 109.
Мерица 178.

Мерка 110.
Место 207, 209.
Миљар 179.
Мисирлије 72, 162.
Митровица 217.
Михалати 160.
Мичевац 208.
Montagna dell'argento 143. cf. Копаоник.
Морава 186.
Морија 218.
Мостарина 226.
Мостови 188, 189.
Мотика 173.
Мотка 174.
Мошус 89.
Мрчарија 91, 92.
Muratius 104.
Муселин 62, 99.
Мушкат 90.

Navicula 188.
Направа 73.
Нарови 109.
Нацак 73.
Некудим 208.
Немци 137, 138.
Неретљани 235. cf. Крајињани.
Неродимље 208.
Ниш 212.
Новак ковач 115.
Новац 170, 175.
Ново Брдо 145, 216.
Нога 173.

[illegible]

[illegible] 42.
[illegible]
[illegible] 142. cf. [illegible]
[illegible] 42. 142. 149.
[illegible]
[illegible] 71.
Орат 136.
Орман 136.
Осел 197. ст. катерк. товар.
Осећани 119.
Осеканлија 71.
Островица 217.
Оструживица 152.
Отошица 136.
Officiales 249.
Очице змајево 84.
Ошље 71.

[illegible]ар 209.
[illegible]ц 172.

Палман 96, 139.
Панађур 112, 213.
Панађуриште 213.
Пандаур 64.
Пантела Петар 101.
Папар 87. cf. пипер.
Паралије 121.
Passo 190. cf. брод.
Пастрма 32.
Панцијер-кошуља 73.
Пед 172.
Пексимет 93.
Перпера 160, 161, 163, 165, 170.
Петоразложници 249.
Пехар 76.
Печа 141.
Пешкеш 131.
Пињали 73.
Пипер 87. cf. папар.
Пируни 79. cf. бадалке.
Пламенови 109.
Плана 145.
Platea publica 210.
Платно 66, 107.
Плашт 68.
Пл'чани 247.
Пнућа 129.
Подвисоки 209.
Подеста 248.
Подграђе 209.
Подланица 172.
Подрум 136.
Појаси 69, 70, 107.

Полугрошеви 169.
Полутине 174.
Пољичани 237.
Поморанџе 91.
Поносници 194, 195. cf. кириџије, турмари, vetturino.
Порцулан 80.
Посилни дар 223.
Поставе 66.
Потколенице 71, 107.
Превазам 242.
Река 173.
Преноћиште 200.
Призрен 216, 217.
Призренац 217.
Приселица 245.
Проведитори 249.
Протомајстор 126.
Прст 172.
Пургари 135, 137, 146.
Пут 183.
Пуца 82.
Пушке 74, 75.
Пчеларство 7.

Раде Неимаре 127, cf. Боровић Раде.
Рало 173.
Рамбот Вахтер 103.
Рас 211.
Расовача 136.
Растег 172.
Раша 105, 106.
Ректор 248.

Решме 109.
Рибари 92.
Ribarica 188.
Рибник 92.
Риза 67.
Рисовина 69, 73, 74.
Романати 160.
Ромача 172.
Роменче 78.
Рубин 83.
Руда, рудиште 136, 137.
Рудник 151, 152, 216.
Руј 44, 109.
Рукаљ 173.
Рукомије 77, 253.
Рупа 137.
Рупници 137.
Рученици 107.

Сабље 72, 73.
Сава 185.
Sagena 188.
Саксија 104.
Салери, Салсијери 79. cf. сланице.
Самоков 136, 141, 142.
Самоковлије 119.
Самуровина 69.
Сандал 58, 59, 99.
Сатин 99.
Сапун 103.
Сараге 92.
Сараори 127.
Сарачи 113.

Саса 135.
Саси 135, 136, 153.
Сасин-поље 135.
Саски 135, 136, 137, 146, 147, 152, 153,
Сафир 84.
Сахар 88.
Свежањ 173.
Светац 131. cf. служба.
Светњаци 86.
Свеће 36, 37, 103.
Свети Влахо 249.
Свила 9, 43, 66.
Свиларство 9.
Свињетина 31.
Свињари 3.
Свитари 116. cf. шавци.
Седла 74.
Седлари 120.
Село 207.
Сељаци 243. cf. жупљани, земљани, кметови.
Сенат 248.
Сенокос 40.
Сиглатон 63.
Синдици 55.
Сир 32, 33, 34.
Сирич'скаја тканија 99.
Сируп 100.
Сицаде 109, 110.
Скерлет 58, 59.
Скифати 160.
Склавонија 13.
Скорње 116.
Скотови срацински 199. cf. камила.

Скрок 173.
Сланина 32.
Сланица 52, 53, 79. cf. солара, солило, солиште.
Словенке 71.
Служабнице 77.
Служба 131, cf. светац.
Сметеник 110.
Со 51, 52, 53.
Совељче 109.
Соко 208.
Солара 52, 53. cf. сланица, солило, солиште.
Солиди 160.
Солило 53. cf. сланица, солара.
Солинари 249.
Солиште 53 cf. сланица, солара.
Soltanino 162. cf. султанија.
Сомот 59, 60. cf. аксамит, велуд, кадифа.
Софре 109.
Спенза 161.
Spingardea 104.
Сплеђани 237.
Спуд 56, 57.
Србин 138.
Сребрна Планина 144. cf. Копаоник.
Сребрнац 144.
Сребрни човек, цар 153.
Сребрник 209.
Сребрница 144, 151, 216.
Сребро 42, 141, 149.
Сребroделци 137.
Сремови 200.
Сремџија 200.
Стакларија 103.

Слалаћ 208.
Стан 200, 203, 204.
Стањани 203.
Стар 176.
Стари Град 209. cf. Кодидел.
Стас 39.
Staciones 218.
Стачуни 218. cf. дућан, куће, clietche.
Стипса 99.
Стока 31, 175.
Столица 109.
Стопа 173.
Сточарство 1, 2, 3.
Strada publica 183.
Страна 176.
Стргуни 120.
Судије, суђе, суци 248, 249.
Судланица 172.
Султанија 162. cf. soltanino.

Табахана 131.
Taberna, tabernaria 204. cf. крчма.
Tabernarius 104. cf. крчмар.
Tabernafrix 204. cf. крмарица.
Табла 233.
Тамњан 89.
Tapedi 111. cf. ћилими.
Tapis 99. cf. ћилими.
Тат 233.
Тафта 63, 99.
Tedeschi 137.
Тепсије 77.
Терзије 116. cf. шавци.

Терзилук 116.
Терзинице 116.
Тесавлери 249.
Тесте 172.
Тестијер 129.
Тисућа тисућ 171.
Тиче 109.
Тканице 107.
Товар 56, 175, 176.
Товар 197. cf. магарац.
Тонелата 179.
Топ 172.
Топузине 73.
Трак 73.
Трап 136.
Трг 207, 209, 212.
Трепча 143, 144, 145.
Трмке 7.
Трнчани 120.
Трска шећерна 100.
Турмари 190. cf. кириџије, поносници, vetturino.

Ћаја 129.
Ћенар 109.
Ћефалија 245.
Ћилими 111. cf. tapedi, tapis.
Ћипровац 154, 155.
Ћурчије 116. cf. шавци.

Убаба 131. cf. јахибаба.
Уврат 173.
Угаљ 40.
Угарске купе 97.

Угарски појаси 97.
Угљари 40, 113.
Удава 242.
Узда 73, 74.
Уздари 120.
Улар 74. cf. кавец.
Улеј 136.
Уљаници 7.
Уљари 7.
Унча 174.
Ускоци 239.
Утмани 136.
Уцињани 239.

Фалахе 128.
Фенедиг-платно 107.
Ferraria 148. cf. Железна.
Фогл 139.
Фојница 149.
Фолари 163.
Fondaco dei Tedeschi 96.
Forum sub castro 209, 210.
Френгија кула 95.
Фрушки ножеви 95.
Фрушке роменче 96.

Хамужа 61.
Хан 205. cf. каревансерај.
Хартија 100.

Царина 229.
Цеваре 121.
Цегари 105, 118. cf. обућари.

Цека 168. cf. ковница.
Цента 56. cf. кентенар.
Цеста 183.
Цех 136, 137.
Цехари 249.
Цинк 142, 143.
Црвац 43. cf. кpмез.
Црвенило дамаштанско 99.
Цpгe 110.
Црепљари 118.
Црепље 118.
Zopolo 188.

Чакшире 69, 70.
Чарапе 71, 107.
Чаршав 110.
Чауре 43.
Чауш 130.
Чаше 75. cf. Жмулови, калежи.
Чекрдек 175.
Челенке 69, 70.
Челун 62. cf. дамаскин.
Чеперак 172.
Четвртаци 161, 169. cf. маљушници.
Четинарски Поток 150.
Чивит 121.
Чивутана 27.
Чизме 69, 70.
Чосем велики 129.
Чубрановић Андрија 102.
Чугљени 128.

Џгура 136. cf. Жгура, згурија.

Шавци 115, 116.
Шака 172.
Шамлијанке 72, 73.
Шафран 89, 90.
Шаша 135.
Шашка 135.
Шашка црква 135.
Шахти 136.
Шестак 110.
Шестоперци 73.
Шећер 36.
Шећерлеме 100.
Шиник 176, 178.
Шкатула 85. 86.
Шкрок 173.
Шлеген 136.
Шљака, шљакно 136.
Шпат 135.
Штоле 136.
Шуба 69, 71.
Шубара 71.
Шук 173.

